

Kjønnslikhet, kvinneulikhet og mangfold – ”velment og forent” eller på tvers og tverke?

*En komparativ studie av norsk likestillingspolitikk
fra 1981 til 2013*

Malin Lenita Vik

Masteroppgave i statsvitenskap

UNIVERSITETET I OSLO

Mai 2012

© Malin Lenita Vik

2012

Kjønnslikhet, kvinneulikhet og mangfold – ”velment og forent” eller på tvers og tverke?

Malin Lenita Vik

<http://duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Dette er en komparativ analyse av norsk partipolitisk likestillingspolitikk fra 1981 og frem til i dag. Oppgavens tematikk springer ut av ulike påstander fremmet innenfor kjønns- og likestillingsforskningen. Her har en vedvarende og tilbakevendende kritikk dreid seg om at likestillingspolitikken er et hvitt middelklasseprosjekt med mindre relevans for kvinner i andre sosiale sjikt og med annen etnisk bakgrunn. Kritikken tar utgangspunkt i befolkningens holdninger til og inntrykk av likestillingspolitikken og/eller mer ideologiske og normative refleksjoner om det nordiske likestillingspolitiske fundamentet, også beskrevet som statsfeminismen. I denne empiriske analysen er det *innholdet* i likestillingspolitikken som studeres. Hensikten er å avdekke ”hva norsk likestillingspolitikk” har dreid seg om og hvor de partipolitiske skillelinjene går. Med dette dannes også et utgangspunkt for å vurdere hvorvidt, og på hvilken måte, kritikken fremmet mot likestillingspolitikken har empirisk feste.

Oppgaven begynner med en redegjørelse av nordisk kjønns- og likestillingslitteratur og presenterer ulike modeller og typologier tilpasset studier av likestillingspolitikk. Deretter presenteres den metodologiske fremgangsmåten inspirert av Carol Lee Bacchis diskursanalyse: ”What is the problem represented to be? ”

I de tre etterfølgende kapitlene følger en empirisk gjennomgang av partiprogrammene tiår for tiår. Her ser jeg på partienes problemforståelse, begrepsbruk og likestillingspolitiske løsninger.

I det avsluttende analysekapitlet vies plassen til å besvare oppgavens problemstilling, med utgangspunkt i fire formulerte forskningsspørsmål. Her diskuteres partienes oppfatning av hva likestilling betyr og krever, likestillingsargumentasjon og likestillingspolitiske strategier. En sentral del av analysen rommer også en diskusjon om likestillingspolitikkenes inkluderende og ekskluderende effekter sett i lys av den kritikken som er fremmet.

Til slutt diskuteres det hvorvidt likestillingspolitikken kan forstås som et konflikt- eller konsensusfelt i norsk partipolitikk. Funnene i analysen peker i retning av at det ikke uten videre er hold i påstanden om at likestillingspolitikken bærer preg av å være et hvitt middelklasseprosjekt. Analysen viser også at partienes likestillingspolitikk følger distinkte ideologiske skillelinjer. Likestillingspolitikken kan derfor heller ikke beskrives som et utpreget tverrpolitisk prosjekt. Isteden ser det ut til å være ulike krysningspunkter som forener partiene i utvalgte likestillingsspørsmål i ulike perioder.

Forord

Å skrive denne masteroppgaven har vært en svært meningsfull og givende prosess. Det har vært en glede og et privilegium å fordype meg i en tematikk som opptar meg. Arbeidet har opplevdes som en eneste lang ”likestillingsrefleksjon”, der stadig nye dører til innsikt har åpnet seg. Men spørsmålene om kjønn, likestilling og rettferdighet avsluttes ikke med dette. Som denne analysen demonstrerer, er ”kjønn, likestilling og rettferdighet” evige spørsmål. Dette gjør tematikken særskilt interessant, men også tilsvarende krevende.

Denne skriveprosessen har kostet sin dose med blod, svette og tårer. Sykdom gjorde veien dobbelt så lang, men med mye tålmodighet og tilrettelegging kom jeg i mål. Til tross for enorm faglig utvikling, er det likevel den personlige utviklingen som ”skjedde” underveis i denne fasen, som er det viktigste jeg har med meg videre.

Det er mange som skal takkes på veien.

En takk går til KUN – Senter for Kunnskap og Likestilling som innvilget meg et stipend for å skrive denne oppgaven og for et hyggelig opphold i Steigen. Det var to lærerike og inspirerende uker i naturskjønne omgivelser. Jeg drømmer stadig om å komme tilbake.

En takk går også til Senter for Tverrfaglig Kjønnforskning som gav meg studieplass og et hyggelig arbeidsmiljø. Det var en fornøyelse å bli kjent med dere og det viktige arbeidet dere gjør. Takk for at dere gav meg denne muligheten.

Denne masteroppgaven hadde ikke blitt det den er uten uvurderlig hjelp fra mine veiledere Johannes Bergh og Mari Teigen ved Institutt for Samfunnsforskning. Det har vært en ære å diskutere likestilling og forskning med så dyktige forskere. Takk til Johannes for at du har fulgt meg hele veien og gitt meg troen på meg selv og prosjektet. Og takk til Mari for å ha bistått meg med din innsikt i tematikken og for å ha fått meg til å løfte blikket. Tusen takk!

Viktigst er min familie. Tusen takk til min mor Lilian Therese Vik og mine enestående brødre Christer og Theodor Altenborn Vik. Takk for delt omsorg, støtte, tårer, latter og de gode samtalene. Jeg er så glad i dere!

Takk til Øystein Lorvik Nilsen for hjelp med gjennomlesing og Anne Sofie Tølsby for iherdig assistanse med korrektur.

En spesiell takk til mine gode venninner: Lixian Cheng, Heidi Marie R. Simonsen og Åse Kristine Waglen.

Antall ord: 41 570

Malin Lenita Vik

Oslo, 13. mai. 2012

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	III
Forord	V
Innholdsfortegnelse	VII
1 Introduksjon	1
1.1 Norsk likestillingspolitikk og de politiske partiene	1
1.2 Likestillingspolitikken innhold, gyldighet og relevans	2
1.3 Tema for oppgaven	3
1.4 Tekstutvalg, utvalgskriterier og analysespørsmål	4
1.5 "Hva er problemet representert til å være"?	6
1.6 Oppbygging, struktur og gjennomføring	7
2 Teori- og litteratur	8
2.1 Innledning	8
2.2 Statsfeminismen og den norske likestillingspolitikken	8
2.2.1 Statsfeminismen og det sosialdemokratiske medborgerskap	8
2.2.2 Statsfeminismens blinde flekker	9
2.2.3 En likestillingspolitikk for og av hvite middelklassekvinner?	10
2.3 Interseksjonalitet og flerdimensjonal identitetspolitikk	12
2.3.1 Interseksjonalitet som begrep og teori	12
2.3.2 Antirasistisk og postkolonial feminisme	12
2.3.3 "Complying with Colonialism"	13
2.3.4 Politisk interseksjonalitet i statsvitenskapelige studier	13
2.4 Modeller og typologier - verktøy for analyse	15
2.4.1 Hva er kjønn og hvem er normen?	15
2.4.2 Hvordan skal vi fordele omsorgs- og forsørgeransvar?	16
2.4.3 Hvorfor skal kvinner delta?	17
2.4.4 Likestillingsstrategier og implikasjoner for kjønnsrollemønstre	19
2.5 Det norske partisystem	20
2.5.1 Fremveksten av det norske partisystemet	20
2.5.2 De politiske partiene	21
2.5.3 "Den politiske betydningen av kjønn"	22
3 Metodologisk rammeverk	23
3.1 Innledning	23
3.2 Vitenskapsteoretisk grunnlag for analysen	23
3.3 Likestilling: et omstridt begrep	24

3.4	<i>"Hva er problemet representert til å være"- tilnærmingen?</i>	25
3.4.1	Identifisering av problemrepresentasjoner	25
3.4.2	Underliggende forutsetninger og konseptuelle logikker	26
3.4.3	Det bakenforliggende og det som ikke problematiseres	27
3.4.4	Subjektiverende og "levde" effekter	28
3.5	<i>Aktører, strukturer og oppsett av analysen</i>	29
3.6	<i>Analysens validitet og troverdighet</i>	30
3.7	<i>Refleksiv forskning</i>	32
4	Likestillingspolitikk på 1980-tallet	33
4.1	<i>Innledning</i>	33
4.2	<i>Likestillingspolitikk for 1980 åra</i>	33
4.3	<i>Program for Sosialistisk Venstreparti. Arbeid i stortinget 1981-1985</i>	34
4.3.1	Problemdiagnose: det mannsdominerte og kapitalistiske samfunnet	34
4.3.2	Likestilling forutsetter sosialisme, lik deltakelse og kvinnefrigjøring	35
4.3.3	Likestillingspolitiske løsninger	35
4.3.4	Oppsummering: lik deltakelse som mål	36
4.4	<i>Program 1982-1985 Arbeiderpartiet. Politikk for 1980-årene</i>	36
4.4.1	Problemdiagnose: kvinners særinteresser ivaretas bedre av kvinner	36
4.4.2	Likestilling fordrer utjevning og kvinners sysselsetting	37
4.4.3	Likestillingspolitiske løsninger	38
4.4.4	Oppsummering: tilrettelegging for kvinners sysselsetting og arbeidslivets tilpasning	38
4.5	<i>Handlingsprogram for Kristelig Folkeparti. Stortingsperioden 1981-1985</i>	38
4.5.1	Problemdiagnose: mer likestilling på ute- og hjemmearena	39
4.5.2	Likestilling er reell valgfrihet	39
4.5.3	Likestillingspolitiske løsninger	40
4.5.4	Oppsummering – en likeverdighetstilnærming	40
4.6	<i>Høyres program. Perioden 1981-1985. Vedtatt av Høyres Landsmøte Høyres Hovedorganisasjon</i>	41
4.6.1	Problemdiagnose: vi mangler reell valgfrihet for alle	41
4.6.2	Likestilling handler om å bryte ned kunstige skiller	41
4.6.3	Likestillingspolitiske løsninger	42
4.6.4	Oppsummering: bedring av kvinners arbeidsmuligheter og oppgradering av familien	43
4.7	<i>Fremskrittspartiet program 1981-1985</i>	43
4.7.1	Problemdiagnose: fravær av kjønnsnøytralitet	43
4.7.2	Likestilling er antidiskriminering og kjønnsnøytral politikk	43
4.7.3	Likestillingspolitiske løsninger	44
4.7.4	Oppsummering: en kjønnsnøytral likestillingspolitikk	44
5	Likestillingspolitikk på 90- tallet	45
5.1	<i>Innledning</i>	45
5.2	<i>Likestillingspolitikk for 90-åra</i>	45
5.3	<i>Solidarisk Veivalg. Arbeidsprogram for Sosialistisk Venstreparti 1993-1997</i>	46
5.3.1	Problemdiagnose: et mannsdominert samfunn	46
5.3.2	Lik deltakelse og likestilling i hjemmet	47

5.3.3	Likestillingspolitiske løsninger	47
5.3.4	Oppsummering: balanse mellom ute- og hjemmearbeid og lønn og makt til kvinner	48
5.4	<i>Mer fellesskap – Sosialdemokratisk program for 90 åra Det Norske Arbeiderpartiets landsmøte, november 1992</i>	48
5.4.1	Problemdiagnose: kvinners arbeidsforhold og et tilrettelagt arbeidsliv	49
5.4.2	Rett til arbeid og økonomisk likestilling	49
5.4.3	Likestillingspolitiske løsninger	50
5.4.4	Oppsummering: mer foreldrepermisjon, barnehage og likelønn	50
5.5	<i>Tid for verdier. Kristelig folkeparti - Handlingsprogram for stortingsperioden 1993-1997</i>	51
5.5.1	Problemdiagnose: familieoppløsning og kvinners likestillingsbarrierer	51
5.5.2	”Ut fra et kristent menneskesyn er kvinne og mann likeverdige”	51
5.5.3	Likestillingspolitiske løsninger	52
5.5.4	Oppsummering: hjemmets likestilling og kvinners arbeidsmuligheter	53
5.6	<i>Norge trenger en ny giv 93. Høyres stortingsvalgprogram. Vedtatt på Høyres Landsmøte, mars 1993</i>	53
5.6.1	Problemdiagnose: kvinners hjemmeansvar og familiens pressede situasjon	53
5.6.2	Likestilling handler om reell valgfrihet	54
5.6.3	Likestillingspolitiske løsninger	54
5.6.4	Oppsummering: likestilling handler om friheten til å velge	55
5.7	<i>Fremskrittspartiet. Prinsipp- og handlingsprogram 1993-1997. Velg riktig – lev bedre. Fremskrittspartiet</i>	55
5.7.1	Problemdiagnose: kvotering og statens inngripen	55
5.7.2	Likestilling forutsetter frihet fra staten og kjønnsnøytralitet	56
5.7.3	Likestillingspolitiske løsninger	56
5.7.4	Oppsummering: fri konkurranse og tilbakeføring av makt til familien	57
6	Likestillingspolitikk på 2000-tallet	58
6.1	<i>Innledning</i>	58
6.2	<i>Likestillingspolitikk for 2000-åra</i>	58
6.3	<i>SVs arbeidsprogram for perioden 2009-2013</i>	59
6.3.1	Problemdiagnose – en lang vei igjen til likestilling	59
6.3.2	Likestilling betyr frihet fra samfunnsstrukturen, inkludering og lik deltakelse	60
6.3.3	Likestillingspolitiske løsninger	60
6.3.4	Oppsummering: en likestillingspolitikk for kvinner i arbeidslivet	62
6.4	<i>”Skape og dele” Arbeiderpartiets program 2009-2013</i>	62
6.4.1	Problemdiagnose: vi mangler reell likestilling	62
6.4.2	Likestilling betyr omfordeling av makt og omsorg og lik deltakelse	63
6.4.3	Likestillingspolitiske løsninger	63
6.4.4	Oppsummering: kvinner og arbeidsliv, barnehager og fedrekvote	64
6.5	<i>Kristelig Folkeparti. Politisk Program 2009-2013</i>	64
6.5.1	Problemdiagnose: likestillingsutfordringer i arbeidslivet	64
6.5.2	Likestilling handler om likeverd og like muligheter og rettigheter	65
6.5.3	Likestillingspolitiske løsninger	65
6.5.4	Oppsummering. Likestilling betyr et likestilt arbeidsliv og et familievennlig samfunn	66
6.6	<i>”Muligheter for alle” Høyres Stortingsvalgprogram 2009-2013. Vedtatt av Høyres landsmøte 2009...</i>	66
6.6.1	Problemdiagnose: diskriminering på ulike grunnlag	66

6.6.2	Likestilling betyr fravær av diskriminering og likeverd	67
6.6.3	Likestillingspolitiske løsninger	67
6.6.4	Oppsummering: antidiskriminering og likeverd	68
6.7	<i>Handlingsprogram 2009-2013. FrP fornyer Norge</i>	68
6.7.1	Problemdiagnose: innvandremiljøene har kommet kortest	68
6.7.2	Likestilling betyr frihet fra statlig inngripen og likeverd	69
6.7.3	Likestillingspolitiske løsninger	69
6.7.4	Oppsummering: Innvandremiljøenes likestilling og kjønnsnøytralitet	69
7	Likestillingspolitikk i skjæringsfeltet mellom ute- og hjemmearbeid i perioden fra 1981 til 2013.....	70
7.1	<i>Innledning</i>	70
7.2	<i>Hvordan definerer og forsvarer partiene likestillingspolitikken i de ulike periodene?</i>	71
7.2.1	Sentrale trekk i likestillingspolitikken over 30 år	71
7.2.2	Partienes likestillingsargumentasjon	74
7.2.2.1	Rettferdighetsargumentasjon – fløypartiene dominerer	74
7.2.2.2	”Likestillingen er bra for den norske modellen”	76
7.2.2.3	Kvinneres særinteresser ivaretas best av kvinner	77
7.2.2.4	Likeverdighet – kvinner er en samfunnsressurs i hjemmet	77
7.2.2.5	Argumentasjonstypologiens treffsikkerhet	79
7.2.3	Likestillingspolitikkenes utgangspunkt og begrunnelse	79
7.3	<i>Hvilke likestillingsstrategier tar partiene i bruk i de ulike tiårene og hva er de antatte effektene?</i>	81
7.3.1	En kjønnsnøytral likestillingspolitikk	81
7.3.1.1	Hva kan den kjønnsnøytrale likestillingspolitikken bidra med?	82
7.3.2	Likestillingsfeltets anerkjennelsespolitikk	83
7.3.2.1	Et likestilt forsørgeransvar og de kritiske perspektivene	84
7.3.3	”Ingen skal begrenses av trange kjønnsroller”	84
7.3.3.1	Sekstimersdagen	85
7.3.3.2	Fedrekvote	86
7.3.4	Likestillingsfeltets kjønnsrollebekreftende politikk	87
7.3.4.1	Kontantstøtten og et delt forsørger- og omsorgsansvar	87
7.3.5	Hvilke likestillingsstrategier inntar partiene?	88
7.4	<i>På hvilken måte tar partiene hensyn til kvinners diversitet?</i>	89
7.4.1	Likestilling er et middelklasseprosjekt	90
7.4.2	”Hjemmet som et alternativ til karriere”	90
7.4.3	En likestillingspolitikk for kvinner med lavere utdanning	91
7.4.3.1	Likestillingspolitikk for ufaglærte kvinner	92
7.4.4	En likestillingspolitikk for hvite middelklassekvinner	94
7.4.4.1	Hva er politikk for middelklassen?	95
7.4.5	Konklusjon: hvem er likestillingspolitikken for?	96
7.4.6	Likestillingspolitikkenes moralske grammatikk?	97
7.4.7	Likestilling og flerkultur	99
7.4.7.1	Perioden fra 1981 til 1997	99
7.4.7.2	Kjønn og etnisitet i nyere tid	100
7.4.7.2.1	Likestilling – en indikator på integrering	100
7.4.7.2.2	Antidiskriminering og identitetspolitikk	100
7.4.7.2.3	Likestillingspolitikkenes forskjellsbehandling	101
7.4.7.2.4	”Den norske medborgeren deltar på arbeidsmarkedet”	102

7.4.7.2.5	"Den tilbakeliggende tropp" i likestillingslandet	103
7.4.7.2.6	En inkluderende eller ekskluderende innramming av kjønn og etnisitet?	103
7.5	<i>På hvilken måte er likestillingspolitikk et konflikt- eller konsensusfelt?</i>	104
7.5.1	Likestillingspolitikken – et tverrpolitisk prosjekt?	107
8	Avslutning	109
	Litteraturliste	113

1 Introduksjon

1.1 Norsk likestillingspolitikk og de politiske partiene

Norsk likestillingspolitikk ble etablert som et eget politikkkfelt på 1970- og 1980- tallet (Bredal, Halsaa, Skjeie 2010), og 30-40 år senere blir politikkkfeltet gjerne beskrevet som en suksess. Norge skårer høyt på internasjonale likestillingsmålinger, og likestillingen har utviklet seg til å bli et av landets mest anerkjente og ettertraktede merke- og eksportvarer i utlandet (Vikan 2002). En av de mest brukte indikatorene på likestillingens ”vellykkethet” har vært den nordiske modellens evne til å kombinere høye fødselstall med høy yrkesdeltakelse for kvinner (Strøm 2006:44). Den nordiske modellen blir ofte assosiert med små inntektsforskjeller, sammenpresset lønnsstruktur, lav ledighet og høy vekst. Det er likevel politikken i skjæringsfeltet mellom familie- og arbeidsliv som utgjør den største forskjellen mellom de nordiske landene og det kontinentale Europa. Gunstige permisjonsordninger ved svangerskap og fødsel, tilgang til rimelige barnehager og et mer fleksibelt arbeidsliv har vært avgjørende for høy fruktbarhet og høy sysselsetting. Av den grunn har den nordiske modellen også blitt beskrevet som ”den nordiske kvinnemodellen” (Strøm 2006:44).

Likestillingspolitikkenes gjennomslag beskrives ofte som et produkt av institusjonelle og kulturelle grunnforutsetninger som gjorde det mulig å skape et mer kvinnevennlig samfunn (Hernes 1987). Her henvises det til en vidåpen mulighetsstruktur, der lydhøre politikere ovenfra møter en engasjert kvinnebevegelse nedenfra (Bredal, Halsaa, Skjeie 2010, Hernes 1987). I representative demokratier, som i Norge, tilhører politikerne ulike politiske partier (Narud og Valen 2007:17-18). Politisk representasjon betegner et system der velgerne delegerer makt til representantene gjennom Stortingsvalgene, som skal handle på vegne av fellesskapet (Narud og Valen 2007:14-15). Partiene fungerer også som politikkkutformere. Via en langvarig prosess internt i partiene nedfelles et partiprogram som legges frem, behandles og vedtas på landsmøtet i partiet. Dette skjer i forkant av Stortingsvalgene og utgjør den viktigste informasjonskilden til velgerne og det ”politiske landskapet” for partiets prioriteringer og løsninger for den kommende Stortingsperioden (Narud og Valen 2007:16, 35). Ifølge en sentral partiteori – mandatteorien – sammenligner velgerne partiprogrammene og stemmer på det partiet som ligger nærest deres politiske ståsted. Slik oppstår det ideelt sett et holdningssamsvar mellom befolkningen og partiene. Politikernes oppgave blir deretter å opptre i tråd med det mandatet velgerne har gitt dem (Narud og Valen 2007:18).

Med dette som bakteppe er det partienes programfestede likestillingspolitikk i skjæringsfeltet mellom arbeid og familieliv som er temaet for denne analysen. Utgangspunktet for analysen er at partiprogrammene er partienes arbeidsdokument, mandat og base for arbeidet med likestilling i Stortinget.

1.2 Likestillingspolitikken innhold, gyldighet og relevans

Begrepet "statsfeminisme" ble introdusert av Helga Hernes i *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism* i 1987. "Statsfeminisme" kan defineres som et politisk ideal, en utopi eller som en beskrivelse av en rekke prosesser som leder frem til et mer kvinnevennlig samfunn (Skjeie og Teigen 2003:34). Statsfeminismens gyldighet som politisk ideal har samtidig ikke stått uimotsagt (Borchorst og Siim 2008, Holst 2002). Det norske likestillingsprosjektet har blitt beskrevet som et hvitt, kvinnelig middelklasseprosjekt, uformet av privilegerte kvinner som fra sine maktposisjoner i politikken, forskningen og byråkratiet utformer en politikk på vegne av seg selv (Øvrelid 1998). Ifølge kritikken baserer aktørene seg på en oppfatning av Norge som et homogent og egalitært samfunn. Dette har bidratt til at de fordelingsmessige sidene av likestillingspolitikken underkommuniseres. På dette grunnlaget føres en tilbakevendende debatt om likestillingspolitikken kvinnevennlighet, der problemstillingen er: hvem er likestillingspolitikken kvinnevennlig *for*? (Ellingsæter, Noack og Rønsen 1994,1997 og Skilbrei 2003, 2004).

Dette er ingen særegen norsk feminisme og likestillingskritikk. I internasjonal kontekst, helt tilbake til 1980-tallet, har kvinner i andre sosiale sjikt og av annen etnisk opprinnelse kritisert hvite, vestlige kvinners dominans i utformingen av en felles "kvinneidentitetspolitikk" (Mohanty 1988, Hooks 1981). Kritikken handler om at hvite, vestlige kvinners krav om likestilling med menn innenfor samme samfunnsklasse er uten relevans for kvinner med et annet klasse- eller etnisitetsutgangspunkt. En "fellesfeminisme" utformet av privilegerte kvinner bidrar derfor til å tilsløre interesseforskjellene mellom kvinner (Mohanty 1988).

I de norske debattene om likestillingspolitikken kvinnevennlighet er det spesielt politikken i skjæringsfeltet mellom arbeids- og familieliv som har vært gjenstand for analyse, diskusjon og kritikk. Ellingsæter, Rønsen og Noack (1994, 1997) og Skilbrei (2003) hevder at likestillingspolitikken fremstår som mindre attraktiv for kvinner med lavere utdanning. Innenfor det dominerende likestillingsidealet har utdanning, arbeid og selvrealisering blitt fremstilt som eneste vei til kvinnefrigjøring. Men hvor etterlater dette mulighetene og aksepten for kvinner som har andre livsprosjekter enn å gjøre karriere?

Kritikken rettet mot likestillingspolitikkenes ekskluderende effekter, har også handlet om statsfeminismens potensiale for sameksistens med et flerkulturelt samfunn (Holst 2002, Borchorst 2008, Siim 1999). Cathrine Holst (2002) mener at statsfeminismen legger klare normative føringer for hvordan folk skal innrette sine liv og at handlings- og mulighetsrommet til for andre kulturelle og individuelle livsbetraktningssett fremstår som smalt. Holst (2002) hevder derfor at statsfeminismen har et fundamentalt kulturproblem.

Avstanden mellom majoritet og minoritet har blitt mer synlig i nyere tider, der oppmerksomheten har blitt rettet mot minoritetskvinners særskilte problemstillinger, deriblant omskjæring, tvangsekteskap og bruk/tvang av religiøse plagg. Teigen (2008) beskriver dette som en ”kriselikestilling” preget av en ad hoc politikikutvikling, i etterkant av en mediedrevet og sensasjonspreget debatt. ”Kriselikestillingen” hevdes derfor å ha bidratt til en avstandsproduserende understreking av hva likestilling er for majoriteten versus for minoritetene. I nyere tider har også familie- og likestillingspolitikken inkludert ”særskilte hensyn til minoritetene”. Et eksempel på dette er debatter om kontantstøttens innvirkning på minoritetskvinners sysselsetting. Her hevdes ordningen ”å stå i veien for” minoritetskvinners sysselsetting og derfor også for integrering. Blant annet på dette grunnlaget ble den anbefalt utfaset i 2012 (st.prop nr. 8 L 2011-2012) 1.

1.3 Tema for oppgaven

Den akademiske kritikken rettet mot norsk likestillingspolitikk, tar utgangspunkt i diskursanalyser, fortolkende og ideologiske refleksjoner og mer normative diskusjoner om hvordan likestillingspolitikken burde, eller ikke burde være (Øvrelid 1998 og Holst 2002). En betydelig del av forskningen baserer seg også på holdningsundersøkelser og intervjuer med utgangspunkt i befolkningens *persepsjoner og oppfatninger* om hvordan likestillingspolitikken er (Ellingsæter, Rønsen, Noack 1994, 1997, Skilbrei 2002, 2003). Omfanget av empiriske studier som tar for seg likestillingspolitikkenes innhold, er derimot mindre. Dette presiseres også av Ellingsæter m.fl. (1997:34). De retter søkelyset mot hvilke konsekvenser økt likestillings *kan tenkes* å skape av ulikhet mellom kvinner, men påpeker at det foreløpig foreligger få empiriske studier som belyser disse spørsmålene. Denne analysen har til formål å gjøre nettopp dette. En slik analyse er relevant både for å kartlegge hva politikken har bestått av, men også for å vurdere hvorvidt, og eventuelt på hvilken måte, ulike

---

¹ Proposisjonen foreslår å avvikle kontantstøtten for toåringer og endringer for ettåringene. Proposisjonen innstiller på at endringene skal tre i kraft 1. august 2012

påstander fremmet om norsk likestillingspolitikk har feste i det likestillingspolitiske innholdet. Analysens problemstilling er derfor som følger:

Hva kjennetegner norsk partipolitisk likestillingspolitikk i skjæringsfeltet mellom arbeids- og familieliv, og hvordan har den utviklet seg i perioden mellom 1980 og 2011?

Skjæringsfeltet mellom arbeid og familieliv er valgt som likestillingspolitisk innfallsvinkel av flere hensyn. Retten til lønnsarbeid, heltidsarbeid, likelønn, foreldrepermisjon og barnehagepolitikk m.m. kan anses som "mainstream politikkområder" som involverer alle grupper av kvinner i samfunnet. Innfallsvinkelen kan bidra til å belyse hvordan partiene forholder seg til kvinner som en sammensatt identitetskategori innenfor det samme politikkkfeltet, til fordel for en analyse av minoritetskvinnes "særskilte problemstillinger" eller det Teigen (2008) beskriver som "kriselikestilling". Skjæringsfeltet mellom familie- og arbeidsliv er også valgt av hensyn til hvilke likestillingspolitiske områder likestillingskritikken har sentrert rundt. Som redegjort for, er det spesielt likestillingens ideal om arbeid, utdanning og økonomisk selvstendighet som enkelte hevder utgjør en problematisk norm for likestillingsprosjektet (Ellingsæter m.fl. 1997, Holst 2002).

1.4 Tekstutvalg, utvalgsriterier og analysespørsmål

I denne analysen vil jeg ta for meg partiprogrammene til fem av de mest sentrale partiene i norsk politikk fra 1980-tallet og frem til i dag: Sosialistisk Venstreparti, Arbeiderpartiet, Kristelig Folkeparti, Høyre og Fremskrittspartiet. Perioden mellom 1981 og 2013 er valgt av hensyn til når Norge kan sies å ha utviklet en likestillingspolitikk (Bredal, Halsaa, Skjeie 2010). I 1981 vedtok Stortinget at det skulle utformes en handlingsplan for likestilling for 1981-1985 med særlig vekt på å bedre kvinners stilling innen utdanning og arbeid (st.meld. nr 70 1991-1992). På bakgrunn av dette vil denne analysen forsøke å studere utviklingstrekk i likestillingspolitikken fra da den ble et eget politikkkfelt og frem til i dag.

Utvalget av partier er basert på en grovanalyse av alle partiene (inkludert Senterpartiet og Venstre), som viste at de mest sentrale skillelinjene i likestillingspolitikken går mellom utvalgte partier. Utvalget er også basert på en oppfatning av hvilke partier som har vært mest relevante i perioden og med hensyn til en spredning i ideologisk plattform. Grunnet behovet for ytterligere avgrensning har jeg valgt ut én stortingsperiode fra hvert tiår. Første stortingsperiode er 1981-1985, andre periode er 1993-1997 og siste er 2009-2013. Med totalt femten partiprogrammer, over en tidsperiode på 30 år, skulle forutsetningene for å gjøre en komparativ analyse være gode.

I partiprogrammene vil likestillingspolitikken i skjæringsfeltet mellom ute- og hjemmearbeid være å finne både i arbeidslivspolitikken, men også innenfor andre politikkområder. Analysen er derfor bredere enn den definerte likestillingspolitikken, der den også har særskilt likestillingsrelevans innenfor andre politikkområder. Siden denne problemstillingen er bred og omfattende, har det vært hensiktsmessig å formulere noen mer konkrete forskningsspørsmål. Dette er en operasjonalisering som skal bidra til å besvare problemstillingen. Forskningsspørsmålene er som følger:

1. Hvordan definerer og begrunner partiene behovet for likestilling i de ulike tiårene?

Gjennomgangen av dette forskningsspørsmålet skal danne et utgangspunkt for en videre analyse av partienes likestillingspolitikk. Hvordan partiene definerer og argumenterer for likestilling kan forstås som deres politiske fundament for de politiske løsningene. I denne delen av analysen vil jeg derfor ta for meg hvordan partiene definerer likestillingsproblemet, definerer likestilling og argumenterer for likestilling.

2. Hvilke likestillingsstrategier og reformer lanserer partiene i de ulike tiårene, og hva er de antatte implikasjonene for kjønnsrollemønster og likestilling?

Partienes likestillingspolitiske løsninger kan forstås som ulike likestillingsstrategier som er ment å lede til mer likestilling. Med strategier menes ulike forståelsesrammer knyttet til hvordan likestillingspolitiske utfordringer forstås ”løst” i partiprogrammene. Innenfor forskningen finnes det ulike teorier og modeller som kan bidra til en kategorisering av likestillingsstrategier og refleksjoner om effektene av likestillingsstrategiene. Det er dette som analyseres i dette forskningsspørsmålet.

3. På hvilke måte tar partiene hensyn til ulikhet mellom kvinner i likestillingspolitikken, og hvordan har dette endret seg over tid?

Slik det har blitt redegjort for, har en sentral kritikk rettet mot likestillingspolitikken handlet om at den hovedsakelig ivaretar hvite middelklassekvinner interesser. Dette forskningsspørsmålet vil rette søkelyset mot hvordan partiene tilnærmer seg ulike grupper av kvinner og hvordan kvinners interesser avspeiles i partiprogrammene. Her utforsker jeg kritikken fremmet mot likestillingspolitikken og dens inkluderende og ekskluderende effekter.

4. På hvilken måte er likestillingspolitikken ett konflikt- eller konsensusfelt?

Dette vil være et større og mer overgripende forskningsspørsmål som baserer seg på ”funn” fra de tre foregående forskningsspørsmålene. I løpet av de første tiårene ble likestillingen gjerne forstått som et tverrpolitisk prosjekt og samarbeid, der partiene i mer eller mindre grad bidro til å trekke kjønnslikestillingen videre (Skjeie og Teigen 2003, Skjeie 1992). Skjeies

(1992:48) gjennomgang av partiprogrammene i perioden fra 1973-1989, konkluderte med at partiene samlet sett hadde styrket anerkjennelsen av kvinner som arbeidstakere og deres rolle som omsorgsgivere. Formålet med dette forskningsspørsmålet er å vurdere om det finnes ”felles tankegods” i likestillingspolitikken der partienes synspunkter og tilnærming har samvariert over tid. Her studerer jeg om innholdet i likestillingspolitikken har endret seg til å være mer eller mindre preget av konflikt eller konsensus over de siste tretti årene?

1.5 ”Hva er problemet representert til å være”?

Det metodologiske rammeverket i denne oppgaven er inspirert av Bacchis (1999, 2009a) metodologiske verktøy, *”What’s the problem represented to be”* – heretter ”hva er problemet representert til å være”? Dette er en variant av diskursanalyse, utformet til studier av politiske dokumenter der sosial- og identitetspolitikk er sentrum. Bacchis (1999) tilnærming er inspirert av en sosialkonstruktivistisk vitenskapsteoretisk tradisjon. I et slikt perspektiv skapes politiske problemer gjennom ulike fremstillinger av den aktuelle saken (Jørgensen og Phillips 1999:12). I denne analysen forstås derfor partiene som agendasettere som formulerer politiske ”likestillingsproblemer”, istedenfor som aktører som opererer utenfor som objektive problemløsere. I dette perspektivet fører forskjellige fremstillinger av politiske problemer til at noen løsninger fremstår som naturlige, mens andre fremstår som utenkelige (ibid).

Metoden er også valgt av hensyn til at analysens sentrale begrep er ”likestilling”. Likestilling er et kontekstavhengig begrep som fylles med ulikt meningsinnhold avhengig av tid og rom (Lombardo, Meyer og Verloo 2009:10). Dette har vi også sett i norsk kontekst der begrepet har vært gjenstand for politisk dragkamp. Skjeie og Teigen (2003:192) mener for eksempel at den store kollektive ”likestillingsstillingssamtalen” tilslører betydelige variasjoner i befolkningens forståelse av hva likestilling er og krever av tiltak. En begrepssensitiv metode er derfor nyttig i en slik analyse, der slike begreper ikke kan tas for gitt, men heller må være gjenstand for en granskende tilnærming.

Bacchi (2009a) har utviklet noen analysespørsmål som skal bidra til dypere innsikt i hvordan et fenomen er representert i politiske dokumenter. Det handler blant annet om hvordan de politiske ”likestillingsproblemene” presenteres av partiene og effektene av disse. Med effekter menes konkrete materielle effekter, der befolkningene inkluderes og ekskluderes fra ulike velferdstjenester gjennom politikken kategorisering av befolkningen (Bacchi 1999, 2009a). Bacchis metode vil ikke benyttes mekanisk i denne analysen, men heller fungere som et metodologisk utgangspunkt. Det betyr at hennes spørsmål, perspektiver og begrepsapparat vil

fungere som inspirasjon og hjelp til oppsett og gjennomføring. Denne prioriteringen begrunnes med oppgavens omfang av teori og metode, som gjør en dybdebruk av metoden for omfattende.

1.6 Oppbygging, struktur og gjennomføring

Det neste kapitlet er et teori- og litteraturkapittel som inkluderer en redegjørelse av tidligere forskning og akademiske analyser av norsk likestillingspolitikk og statsfeminismen som politisk ideal. Kapitlet inneholder også en gjennomgang av ulike teoretiske modeller, strategier og typologier utformet til studier av likestilling. Disse teoretiske bidragene vil benyttes aktivt i analysen i kapittel sju. Kapittel tre er en redegjørelse av det metodiske rammeverket, som vil ligge til grunn for analysen. Kapitlet består av en gjennomgang av Bacchis metodologiske spørsmål og en innføring i hvordan analysen er tenkt gjennomført, i tillegg til kritiske refleksjoner av tekstutvalg, analysens holdbarhet etter vitenskapelige kriterier.

Kapittel fire, fem og seks er en empirisk gjennomgang av partiprogrammene for hvert tiår. Disse kapitlene har lik mal og begynner med en introduksjon til tidens likestillingssituasjon med utgangspunkt i offentlige likestillingspolitiske dokumenter. Deretter tar jeg for meg parti for parti og studerer problemformulering, likestillingsdefinisjon og likestillingspolitiske løsninger. Oppsettet her ligger tett opp til noen av Bacchis metodologiske spørsmål. Kapitlene skal danne et grunnlag for en mer omfattende analyse av likestillingspolitikken innhold og besvarelsen av forskningsspørsmålene sett i lys av teori- og litteraturkapitlet.

Den overgripende analysen finner sted i kapittel sju, hvor jeg vil benytte empiri og teori til å besvare forskningsspørsmålene. Hvert forskningsspørsmål gjennomgås separat, men vil også bygge på hverandre. Her ser jeg blant annet på bruken av likestillingsbegrepet og identitetskategorier, og diskuterer de teoretiske effektene av likestillingspolitikken.

Kapittel åtte er en kort avsluttende oppsummering av oppgavens mest sentrale ”funn” og refleksjoner knyttet til analysens fremgangsmåte og anbefalinger for veien videre i dette forskningsfeltet.

2 Teori- og litteratur

2.1 Innledning

Kjønnslikestilling har vært gjenstand for akademisk analyse både i norsk og internasjonal kontekst, og det finnes et mangfold av litteratur som tar for seg hvordan likestilling kan forstås som ideal, prosess og politisk målsetting. I dette kapitlet er formålet å plassere analysen inn i det akademiske ”landskapet”, fortrinnsvis med utgangspunkt i nordisk litteratur på feltet. Kapitlet starter med en introduksjon av statsfeminismen, før jeg går over på kritikken fremmet mot statsfeminismen og norsk likestillingspolitikk (Hernes 1998, Holst 2002). Denne kritikken og ulike antagelser om hvordan likestillingspolitikken er og virker, vil jeg se i sammenheng med partienes likestillingspolitikk senere i analysen.

I neste del tar jeg for meg interseksjonalitet som begrep, teori og metode. Interseksjonalitet kan beskrives som en måte å forstå diskriminering på, da den skjer på grunnlag av flere identitetsmarkører, eksempelvis kjønn, etnisitet og klasse, og det skapes nye, komplekse former for diskriminering (Crenshaw 1991, 1993). Disse perspektivene vil være relevante i besvarelsen av oppgavens forskningsspørsmål om partienes tilnærming til ”kvinner” som en sammensatt identitetskategori.

Neste del inneholder en gjennomgang av ulike modeller, strategier og typologier tilpasset analyse av likestillingspolitikk (Skjeie og Teigen 2003, Kjeldstad 2001, Borchorst 2008, Holli 1998). Dette vil være anvendelige redskaper i en analyse av partienes likestillingsstrategier og diskusjonen rundt effektene av partienes likestillingspolitiske løsninger. Avslutningsvis følger en gjennomgang av partiene og det norske partisystemet.

2.2 Statsfeminismen og den norske likestillingspolitikken

2.2.1 Statsfeminismen og det sosialdemokratiske medborgerskap

Helga M. Hernes introduserte begrepet statsfeminisme, som referer til feminisme i statlig regi, i boken *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism* (1987). Den statsfeministiske tesen gikk ut på at den norske staten i løpet av 1970- og 80-tallet hadde utviklet klare feministiske trekk etablert gjennom likestillings- og sosialpolitikk ovenfra og kvinnemobilisering nedenfra (Hernes 1998:102-104).

Institusjonelt tok dette form gjennom en ambisjon om inkorporering av kvinner som beslutningstakere. Ifølge den statsfeministiske tese hadde den korporative kanal, med utstrakt kontaktflate mellom stat, marked og sivilsamfunn, dannet et utgangspunkt for en ”potensiell fruktbar allianse mellom kvinner og velferdsstaten” og et mer kvinnevennlig samfunn (ibid). Den korporative kanal kan beskrives som en forhandlingskanal der interesseorganisasjonene forhandler seg fram til kompromisser, og kan derfor anses som en motvekt til den numeriske valgkanalen der antall stemmer avgjør (Rokkan 1987). Ifølge Rokkan (1987) representerte den korporative kanal en enighetsstruktur *mellom* interesseorganisasjonene, men som samtidig fungerte ekskluderende mot grasrota. Ifølge Hernes (1998:102, 104, 110) ville dette endre seg ettersom kvinner styrket sin deltakelse i arbeidslivet, og gjorde et inntog i velferdsprofesjonene (omsorgsykker og offentlige helsetjenester). Utbyggingen og feminiseringen av velferdsprofesjonene gav flere arbeidsplasser til kvinner, som igjen kunne styrke kvinners deltakelse i den korporative forhandlingskanal og deres muligheter til å fremme kjønnspolitiske krav (op.cit.: 102, 110).

Hernes støttet et sosialdemokratisk medborgerskapsideal. Et medborgerskap kan beskrives som de rettigheter og plikter statens borgere har overfor staten og hverandre (Hernes 1998:88). Ifølge Hernes ville kvinners deltakelse som lønnsarbeidere i velferdsstaten styrke deres rettigheter og innflytelse som medborgere (op.cit.: 97, 110). Utover dette innebærer det sosialdemokratiske medborgerskapsidealet en demokratisering av alle samfunnsområder, flytende skillelinjer mellom det offentlige og det private og sterk vektlegging av likhet og økonomisk trygghet (op.cit.: 107, 110). Her står også sosiale rettigheter sterkt, der noen av rettighetene er universelle, mens andre er koblet til innsats på arbeidsmarkedet (op.cit.: 93).

2.2.2 Statsfeminismens blinde flekker

Cathrine Holst (2002) inntar en normativ tilnærming til statsfeminismen, og det hun beskriver som likestillingssystemets ”blinde flekker” i *Statsfeminismens moralske grammatikk*. Holst (2002) er opptatt av de problematiske sidene ved et politisk regime som bygger på en oppfatning om kvinners felles interesser, erfaringer og verdier, og diskuterer det kvinnevennlige sosialdemokratiets gyldighet som politisk ideal (Holst 2002, 2006). Den sosialdemokratiske medborgerskapsmodellen ble beskrevet innenfor en nasjonal homogen kultur på slutten av 1980-tallet, kjennetegnet av bred politisk deltakelse, politisk enhet og felles identitet og en sterk vektlegging av sosial likhet (Holst 2006). I tidens løp har denne samfunnsforståelsen blitt utfordret og kvinners interesseforskjeller kommet på dagsorden.

Holst (2002:71) problematiserer det sosialdemokratiske medborgerskapsidealets fremhevelse av ”enighet og felles identitet” og tilsvarende nedtoning av kvinners individuelle forskjeller og utstrakte sammenblanding mellom det offentlige og det private. Ifølge Hernes (1998:111) var denne ”sammenblandingen” et positivt trekk ved de kvinnevennlige sosialdemokratiene, nettopp fordi det gav bedre mulighet til å realisere et kvinnevennlig samfunn i et politikkfelt der skillelinjene mellom det politiske og det personlige preges av flytende overganger. Holst (2002:70-76) derimot, hevder at dette er statsfeminismens liberale underskudd – et underskudd som reduserer kvinners personlige autonomi og handlingsrom til å ta valg i tråd med personlige overbevisninger.

Ifølge Hernes (1987:15) skulle den kvinnelige velferdsstaten utrydde urettferdighet basert på kjønn uten å produsere annen ulikhet mellom grupper av kvinner. Hvorvidt dette lar seg gjøre innenfor rammen av den sosiale demokratiske medborgerskapsmodellen har vært omdiskutert. Holst mener at statsfeminismen legger klare normative føringer for hvordan kvinner skal/bør innrette sitt liv. Borchorst (2008:31) skriver tilsvarende at ”kvinnevennligheten” har vært basert på kvinners yrkesdeltakelse og at det normative grunnlaget for politikken har vært en to-inntektsfamilie der både kvinner og menn er fulltidsarbeidende og likestilte forsørgere.

Men hvor i dette ligger aksepten for andre familieformer og de sosiale rettighetene til kvinner som står uten lønnet arbeid (Borchorst og Siim 2008, Holst 2002:74, 80)? De velferdsstatlige ordningenes ”janusansikt”, er derfor deres uløselige krav om tilknytning til yrkesdeltakelse, hevder Holst (2002:74). Ordningene har produsert en ny avhengighet til staten, der kvinner av økonomiske årsaker *”tvinges til å underlegge seg et lønnsarbeidsregime som legger føringer for hvordan den enkelte må organisere hverdagen sin”*, skriver Holst (2002:74). Over tid, og i et stadig mer flerkulturelt samfunn, har denne problemstilling blitt mer aktuell. Flere har hevdet at det sosialdemokratiske medborgerskapsidealet ikke gir rom for kulturell anerkjennelse av andre måter å innrette sine liv på, enn det som er i samsvar med den statsfeministiske ambisjon, og at statsfeminismen derfor viser seg å ha et fundamentalt kulturproblem (Holst 2002:83, Holst 2006:12, Borchorst 2008:32-33).

2.2.3 En likestillingspolitikk for og av hvite middelklassekvinner?

Ellingsæter, Noack og Rønsen (1997:64) hevder at likestillingspolitikkenes hegemoniske forestillinger om Norge som et egalitært og klasseløst samfunn har tilslørt de fordelingsmessige sidene ved likestillingsprosjektet. Det er derfor nødvendig å diskutere om, og i så fall hvordan, likestillingspolitikken produserer mer ulikhet *mellom* kvinner (Øvrelid 1998, Ellingsæter, Rønsen, Noack 1994, 1997 og Skilbrei 2003, 2004).

Et sentralt utgangspunkt for likestillingspolitikken kan knyttes til *hvem* som har innflytelse over utformingen. Øvrelid (1998) beskriver en ”hegemonisk likestillingsdiskurs” som tar form i og opererer mellom de likestillingspolitiske institusjonene i forskningen, politikken og forvaltningen. Her sitter privilegerte hvite middelklassekvinner med et konsensusbasert definisjons- og maktmonopol på likestillingsfeltet. Øvrelid (1998:326) skriver: *”Den mest målbare effekten av kjønnsdiskursen har vi sett på det området forskning og politikk er smeltet saman til likestillingspolitikk”*. Ifølge Øvrelid, gjenspeiles de hvite privilegerte kvinnenes maktmonopol i det likestillingspolitiske innholdet. Dette kommer til syne ved at den hegemoniske likestillingsdiskursen består av en numerisk kjønnsklassifisering av antall menn og kvinner, antall timer og minutter, kroner og posisjoner, samtidig som kjønnes egne meninger og livsprosjekter underkommuniseres (Øvrelid 1998:326).

Øvrelid er ikke alene om å fremme denne typen kritikk. I doktoravhandlingen *”Dette er jo bare en husmorjobb.” Ufaglærte kvinner i arbeidslivet* intervjuer Skilbrei (2003) norske ufaglærte kvinner i skjæringspunktet mellom arbeidsliv og familie. Kvinnene i Skilbreis studie (2004), ytrer en skepsis til likestillingspolitikken – en skepsis Skilbrei (2004) mener handler om at kvinnene oppfatter likestillingspolitikken som motstridende til deres verdisyn og interesser. De ufaglærte kvinnene identifiserer seg ikke med middelklassekvinnenes likestillingsideal.

Ellingsæter, Noack og Rønsen (1994) peker på det samme fenomenet, med utgangspunkt i datagrunnlag hentet fra Familie- og yrkesundersøkelsen i 1988. Her kommer det frem at forskjellene mellom kvinners holdninger til sentrale deler av likestillingspolitikken følger et polarisert mønster, basert på utdanning. Kvinner med lavere utdanning er mindre positive til likestillingspolitikken. Ellingsæter m.fl. (1994, 1997) forstår dette som en konsekvens av at likestillingspolitikken ikke fremstår som like relevant for kvinner med lavere utdanning, noe som kan være et symptom på at det er middelklassekvinnene som har klasseprivilegiene til å bestemme hvilke saker som skal prioriteres. Tidsklemma, kjønnskvalitet, barnehagedekning, politisk representasjon og menns innsats i hjemmet er eksempler på saker som er synlige, men som antas å være mer relevante for middelklassekvinner som har gode muligheter til å lykkes i arbeidslivet (ibid). Dette er problematisk, hevder Skilbrei (2004) og Ellingsæter m.fl. (1994, 1997), fordi det vitner om at andre kvinners erfaringer og interesser utelates i utarbeidelsen av en felles likestillingspolitikk. Det vitner også om at politikk som gagnar kvinner og likestillingspolitikk ikke nødvendigvis er det samme (Skilbrei 2004:90), og at en bieffekt av mer likestilling ser ut til å være økt ulikhet mellom kvinner (Ellingsæter m.fl. 1997:33).

Ellingsæter m.fl. (1994) skriver at målet må være å utforme en politikk som gjør likestilling til noe ønskelig og realiserbart, også for kvinner med lavere utdanning. Dette fordrer en bevissthet om at kvinner ikke er en homogen gruppe, og at oppmerksomheten rettes mot ulikheten mellom kvinner. Likestillingsdiskursens deltakere må også ta innover seg at de snakker fra en maktposisjon, hvorfra Øvrelid (1998) mener at ”diskursens deltakere” systematisk definerer alternative røster ut av debatten som politisk ukorrekte.

Den akademiske debatten knyttet til likestillingssystemets og statsfeminismens begrensninger og kontroverser, reiser viktige spørsmål til denne empiriske analysen. Er det riktig at likestillingspolitikken hovedsakelig gjenspeiler interessene til kvinner i middelklassen? I denne analysen vil jeg sammenligne disse antagelsene med partienes likestillingspolitikk.

2.3 Interseksjonalitet og flerdimensjonal identitetspolitikk

2.3.1 Interseksjonalitet som begrep og teori

Kritikken av norsk likestillingspolitikk kan ses i lys av interseksjonalitet som begrep og teori. Begrepet ”interseksjonalitet” fikk et gjennombrudd i den feministiske debatten på 1990-tallet, i kjølvannet av den amerikanske jusprofessoren Kimberlé Crenshaws (1993) artikkel *Mapping the Margins: Identity Politics, and Violence Against Women of Color*. I denne artikkelen retter Crenshaw oppmerksomheten mot diskrimineringen som foregår i krysningpunkter mellom diskrimineringsgrunnlagene kjønn, klasse og etnisitet i det amerikanske rettsvesenet. Bevisstheten om at ulike diskrimineringsgrunnlag virker sammen var imidlertid ikke noe nytt. Allerede fra begynnelsen av 1980 tallet, med røtter i svart feminisme, ble det rettet kritikk mot rasistiske og kulturessensialistiske undertoner i ”mainstream-feminisme” (Hooks 1981).

2.3.2 Antirasistisk og postkolonial feminisme

Én klassisk tekst i denne sammenheng er *Under Western Eyes*, skrevet av den amerikansk-indiske Chandra Mohanty i 1988. Mohanty kritiserer hvite middelklassefeministers kvinnepolitiske maktposisjon og deres konstruerte homogene og globale feministiske ”vi” – som i et universelt søsterskap. Denne konstruksjonen bidrar til å underspille interesseforskjellene mellom kvinner som genereres gjennom politisk plassering, klassestrukturer, etniske og rasemessige ekskluderings- og undertrykkelsesmekanismer.

Mohanty er hovedsakelig opptatt av ikke-vestlige kvinner, men har også inkludert et klasseperspektiv, siden mange ikke-vestlige kvinner befinner seg innenfor de lavere sosiale

sjikt. Det feministiske ”vi”et er et problematisk utgangspunkt for en formulering av universell kvinneidentitetspolitikk (ibid). Ignoransen for kvinners ulikhet medfører at kvinner fra andre sosiale lag (ikke-vestlige kvinner og arbeiderklassekvinner) fremstår som en ”tilbakestående baktropp” målt opp mot de ”felles” politiske målsettingene definert av privilegerte hvite kvinner. Perspektivet kan sammenlignes med den lineære utviklingstankegangen som ofte benyttes til å beskrive utviklingslandenes tilbakeligggenhet i en prosess mot en modernitet, definert etter vestlige kriterier (ibid). Mohanty (1988) skriver at ”The Third World Woman” blir forstått som en monopolistisk enhet av kvinner og som er ignorante, fattige, utdannete, tradisjonsbundne, hjemme- og familieorienterte og offer for egen kultur.

2.3.3 ”Complying with Colonialism”

Mohantys perspektiver finner en nordisk ”gjenklang” i boken *Complying with colonialism* (Irni, Keskin, Mulinari og Tuori 2009). Her skriver Irni m.fl. (2009) at de nordiske landene har definert seg ut av kolonihistorien og bygd en identitet knyttet til fred, solidaritet og velferdspolitikk. På samme tid definerer Norden seg som en del av vesten, med felles vestlige erfaringer, kultur og verdiforståelse (Irni m.fl. 2009:1). Irni m.fl. (2009:1-3) argumenterer derfor for at de nordiske landene, i likhet med de andre vestlige landene, er påvirket både kulturelt og økonomisk av kolonitiden.

Irni m.fl. (2009) mener at det finnes en særegen form for ”welfare state nationalism” i de nordiske velferdslandene. Her har likestilling blitt selve kjernen i vår ”nationhood” og tegner opp nye markører som definerer hvem som tilhører nasjonen og hvem som står utenfor. Skillet går mellom vi som ”har” likestilling og ”the bad patriarchies” lokalisert langt unna oss. Innenfor landegrensene kommer dette særlig til uttrykk gjennom fremstilling av innvandrerinnen som kriminell og innvandrerkvinnen som offer (op.cit.: 5). Det har også kommet til uttrykk i politikken ved at innvandrergruppene behandles som en homogen gruppe med en felles kulturarv som er annerledes enn ”vår”. Disse konkrete antagelsene om likestillings tilnærming til innvandrerbefolkningen, vil følges opp i denne analysen.

2.3.4 Politisk interseksjonalitet i statsvitenskapelige studier

I denne oppgaven gjør jeg en analyse av likestilling som politisk felt. Det er derfor nødvendig med en gjennomgang av hvordan interseksjonalitet kan forstås og brukes i en analyse av likestillingspolitikk. Til dette formålet er Crenshaw et godt sted å begynne. Crenshaw (1991, 1993) skiller mellom strukturell og politisk interseksjonalitet. Den strukturelle interseksjonalitetstilnærmingen handler om strukturelle undertrykkelsessystemer som påvirker

individers erfaringer, eksempelvis svarte arbeiderklassekvinner liv og erfaringer. Politisk interseksjonalitet, derimot, handler om hvordan politiske strategier utvikles for å imøtekomme behovene til dem som utsettes for undertrykkelsessystemene. Interseksjonalitet, særskilt innenfor den nordiske kjønnsforskningen, har blitt populær.

Overgangen til interseksjonalitetsstudier kan forstås både som en selvkritisk refleksjon innenfor kjønnsforskningen og som et uttrykk for en overgang til et mer flerkulturelt samfunn, som fordrer nye teorier og begreper som kan tematisere mangfoldighet (Borchorst og Teigen 2010:25). I nyere tid har det samtidig blitt etterlyst flere studier som retter seg mot politisk bruk av interseksjonalitet – altså hvordan koblingen mellom ulike identitetskategorier og politikkfelt tar form i den offentlige politikken på makronivå (Borchorst og Teigen 2010:20). Med makronivå menes større og sterkere felleskap/samfunn, der de som tilhører fellesskapet utgjør et slags ”vi” – et ”vi” som skiller ”oss” fra ”de andre”. Det gjelder ofte dominerende politiske diskurser, i større samfunn, knyttet til medborgerskap, velferd, likestilling, nasjonal identitet og demokrati (Christensen og Siim 2010:11).

Til tross for at interseksjonalitet som begrep, teori og metode har fått gjennomslag innenfor kjønnsforskningen, har den ikke klart å etablere seg innenfor studiet av politikk, skriver Angie Marie Hancock (2007:63-64). Ifølge Hancock (2007:64) er interseksjonalitetsperspektiver velegnet til nettopp slike studier. Hun skiller mellom enhetlige, flerfoldige og interseksjonelle tilnærminger for å tydeliggjøre hva som karakteriserer en interseksjonell tilnærming i empiriske studier av identitetspolitikk. I den enhetlige tilnærmingen behandles én identitetskategori som den eneste, eller den mest relevante kategorien, mens i den flerfoldige tilnærmingen behandles flere identitetskategorier som likeverdige.

Interseksjonalitetstilnærmingen, derimot, forholder seg til mange identitetskategorier samtidig, og er opptatt av samspillet mellom dem. Den er derfor mer dynamisk og evner å fange inn ulikhet på flere måter (op.cit.: 64). Identitetskategoriene adderes ikke på hverandre, men behandles som en mer omfattende analyse av samspillet mellom de ulike diskrimineringsgrunnlagene og de gjensidige påvirkningsprosessene (Lykke 2008:106).

I nordisk kontekst har Borchorst og Teigen (2010:23) hevdet at skandinavisk politikkutforming bærer preg av at man har adressert ulike grupper og politikkfelt separat innenfor velferdspolitikken, likestillingspolitikken og innvandringspolitikken. Én effekt av dette er at de strukturelle og klassemessige aspektene blitt nedtonet i likestillingspolitikken fordi kjønn har vært det eneste relevante her. Problemstillingen Borchorst og Teigen (2010:23) reiser, er om denne tilnærmingen inkluderer de strukturelle problemstillingene som

er relevant for kvinner (og menn) i alle samfunnsklasser og på tvers av etniske grupper – eller om den er modellert etter livene til hvite middelklassekvinner?

Fra slutten av 90-tallet ble etniske forskjeller satt på den politiske dagsorden i Skandinavia, og samspillet mellom kjønn og etnisitet fikk mer oppmerksomhet i likestillingspolitikken (op.cit.: 20). Men måten politikken har rammet inn og tilnærmet seg kjønn og etnisitet på er kontekstuellet betinget og viser seg å ha potensielt inkluderende og ekskluderende effekter (Christensen og Siim 2010:9). I en inkluderende innramming tas ulike identitetskategorier i betraktning og det demonstreres en bevissthet om de interseksjonelle effektene av undertrykkelse, mens i den ekskluderende innrammingen gis det prioritet til en form for ulikhet, hvilket bidrar til å forsterke forskjellen mellom ”oss” og ”dem” (op.cit.: 12). Borchorst og Teigen (2010:21, 26) mener derfor at bruken av interseksjonalitet i politikken, ikke nødvendigvis er mer dynamisk enn enhetlige og flerfoldige tilnærminger til identitetspolitikk. Den nåværende politiske bruken av interseksjonalitet fungerer ofte stigmatiserende og ekskluderende fordi minoritetskvinner fremstilles som en homogen gruppe som er offer for sin egen kultur som ”mangler likestilling”. På denne måten forsterkes stereotypier av ”de andre”, og avstanden mellom majoritet og minoritet understrekes (op.cit.: 22, 25). I likhet med Irni m.fl. (2009) sine antagelser om likestillingspolitikkenes tendens til å skape avstand mellom majoritet og minoritet, vil denne analysen forfølge disse antagelsene.

2.4 Modeller og typologier - verktøy for analyse

Den foregående gjennomgangen av likestillingspolitikken og ulike antagelser om hvordan den virker, reiser noen viktige problemstillinger i denne analysen. Hensikten er å se kritikken i lys av innholdet i partienes likestillingspolitikk. På veien dit vil det være nødvendig med noen teoretiske posisjoner å diskutere ut fra. I denne delen av kapitlet gjøres det derfor rede for modeller, strategier og typologier som er anvendelig til et studie av likestilling.

2.4.1 Hva er kjønn og hvem er normen?

Til tross for at de likestillingsteoriene som beskrives her ikke handler om ”hva kjønn er”, ledsages de ofte av noen underliggende antagelser om kjønn, kjønnsrollemønstre og relasjonen mellom kjønnene. En introduksjon til kjønnsideologier kan derfor være nyttig som et utgangspunkt for å forstå modellenes implikasjoner. Med likestillingsideologier menes ulike konseptualiseringer av kvinner og menn og relasjonen dem imellom. Ideologiene kan på et overordnet nivå deles inn i to kategorier: de som tar utgangspunkt i forskjeller mellom

kvinner og menn, enten biologisk eller gjennom sosiale kjønnsroller, og de som mener at menn og kvinner er like (Holli 1998).

I neste rekke handler dette om at målet er å bevare eller endre kjønnshierarkiet i et patriarkalsk samfunn. Julie Kristeva (1986) skiller mellom kjønnsideologier som tar mannen eller kvinnen som normutgangspunkt. Når mannen behandles som normen, anses kvinner som et avvik fra den mannlige norm. I dette perspektivet fordrer kvinners "likestilling med menn" kvinners adoptering og tilpasning til den mannlige norm. I den andre ideologien er målet å reversere det patriarkalske maktforholdet, ved å ta utgangspunkt i kvinnen som normen for kjønnslikestilling. Dette gjøres ved å støtte et feminint verdensbilde og innrette samfunnet mer etter kvinners livssfære og erfaringer.

2.4.2 Hvordan skal vi fordele omsorgs- og forsørgeransvar?

I *In Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990) skiller Gøta Esping-Andersen mellom ulike velferdsregimer, og hevder at den sosialdemokratiske modellen skiller seg ut (fra den konservative og den liberale modellen) når det gjelder likestilling. Den sosialdemokratiske modellen tilbyr såkalte "defamiliserende" sosiale velferdsordninger, som har til formål å realisere kvinners mulighet til lønnsarbeid. Med "defamiliserende" refererer Esping-Andersen (1999:51) til politikk som minsker individets avhengighet (av) familien og øker individenes kontroll over egne ressurser. Dette er for eksempel barnehager og permisjon forbeholdt fedre. Motstykket – "familiserende politikk" – er politikk siktet inn mot "familieverdier". Esping-Andersens (1991) skille mellom defamiliserende og familiserende politikk kan ses i lys av tre sentrale forsørger- og omsorgsmodeller med ulike prinsipper for fordeling av forsørger- og omsorgsansvar mellom menn, kvinner og staten/markedet. Disse modellene vil være relevante for analysens forskningsspørsmål som behandler partienes likestillingsstrategier og de antatte implikasjonene av politikken.

Den første modellen – "universal breadwinner modellen" – er en to-inntektsmodell der kvinner og menn har likt forsørgeransvar, og mer av barneomsorgen flyttes fra hjemmet til staten eller markedet (Borchorst 2008:29). Dette kan altså karakteriseres som defamiliserende politikk. Foreldrepermisjonen faller eksempelvis inn under denne modellen, fordi det økonomiske beløpet man mottar i permisjonen, er knyttet til tidligere inntekt (Skjeie 1992:154-155). Ved at staten tar over mer av ansvaret for barneomsorgen blir kvinner mer fristilt til å delta i arbeidslivet på lik linje med menn (Borchorst 2008:29). Det er denne modellen som er antatt å ha sterkest "feste" i skandinavisk likestillingspolitikk, men ikke uten kontroverser. Modellen er blant annet blitt kritisert for å være basert på en mannlig norm, der

det er kvinners tilpasning til mannlige livssfare, verdier og medborgerskapsideal som må til for at *kvinner skal bli likestilte med menn* (Borchorst 2008:31, Holter 1996:14).

Den andre modellen – ”caregiver parity model” – er en kjønnsdifferensiert familiemodell. Modellen søker å beholde mer av omsorgsarbeidet i familien gjennom en økonomisk reevaluerende av hjemmet (Borchorst 2008:29). Dette er familiserende politikk etter Esping-Andersens inndeling av sosiale velferdsordninger. Borchorst (op.cit.: 33) skriver følgende: *”In spite of its gender-neutral underpinning, the modest compensation of homecarer allowances makes it a non-option for fathers. It promotes a caregiver-parity model that is founded on gender-differentiated parental roles”*. I lys av Kristevas (1986) inndeling av kjønnsideologier, er dette altså en modell som opererer med utgangspunkt i kjønnetenes ulikhet, der det legges til rette for en ”kostnadsfri” videreføring av en kjønnet og segregert ansvarsfordeling i familiens omsorgs- og forsørgeroppgaver (Borchorst 2008:30, Holter 1996:14).

Nancy Fraser (1997) lanserer en tredje tilnærming ”universal caregiver model” – en universell omsorgsgivermodell. I denne modellen fjernes det kjønnede skillet ved å gjøre kvinnens livsmønster til norm for både menn og kvinner (Borchorst 2008:30 og Fraser 1997). Med mål om å oppnå likestilt omsorgs- og forsørgeransvar, men med det første hensynet i sentrum, mener Fraser at hun tar ut det beste av de to foregående modellene: likt omsorgsansvar vil fristille kvinner til like forsørgermuligheter. Fraser (1997) mener at kollektive løsninger er nødvendige for å redusere ulikestilling, og hevder at det som oftest er sosialistiske partier som har slik politikk (Borchorst 2008 og Fraser 1997).

2.4.3 Hvorfor skal kvinner delta?

I denne analysen handler et sentralt forskningsspørsmål om hvordan partiene definerer og forstår behovet for likestilling. Helga Hernes (1982, 1987) oppsummerte tre sentrale argumentasjonsformer knyttet til likestilling i et deltakelsesperspektiv, i en typologi. Argumentasjonstypologien handler om samfunnsdeltakelse, eller mer konkret: hvorfor skal kvinner delta? Denne typologien benyttes som en innfallsvinkel til å analysere partienes eksplisitte ”begrunnelse” for likestillingspolitikken. Skjeie og Teigen (2003:94) skriver følgende om typologien: *”Vi tror at den også har satt partipolitiske spor, at typologien har fungert som argumentasjonsbase internt i partiene når for eksempel kvinner har argumentert for flere kvinner på faste listeplasser, flere kvinner i sentral- og landsstyre og kvoteringsordninger, osv., osv”*. Skjeie og Teigen mener at Hernes argumentasjonsformer,

ikke bare er en teoretisk redegjørelse for hvilke argumenter som benyttes, men også en argumentasjonsbase partiene benytter internt.

Det første argumentet er *rettferdighetsargumentet*. Argumentasjonen vektlegger at lik rett til lik deltakelse er et iboende rettighetsprinsipp i et demokratisk samfunn. Rettferdighet står i sentrum som en demokratisk deltakelsesrettighet, uavhengig av kvalifikasjoner eller kjønn (op.cit: 194). Rettighetsargumentet bygger på et klassisk likhetsargument der kjønnene behandles som like. Rettighetsposisjonen kan komme til uttrykk i politikken på ulike vis, skriver Skjeie og Teigen (2003). Det kan være fundert på et anti-diskrimineringsprinsipp, mens det i en mer utvidet betydning ser utover formelle og juridiske likheter og sikter inn på fordelingsresultatet eller demokratisk likhet. I et utvidet perspektiv, der rettferdighet tolkes som kjønnsbalanse, vil skjev fordeling tolkes som et produkt av at tildelingsprinsippene ikke fungerer rettferdig (ibid).

Det andre argumentet er *ressursargumentet*, med to varianter. Forskjellsvarianten av argumentet vektlegger at kvinner og menn har ulike erfaringer, verdier og muligens utfyllende roller. Skjeie og Teigen (2003:195) skriver at det handler om en forestilling om kjønnsavhengig perspektivering, der kvinner og menn har ulike perspektiver i kraft av sitt kjønn. Argumentasjonen har ofte et lønnsomhetsperspektiv der kvinners deltakelse øker lønnsomhetspotensialet (op.cit.: 195-196). Kvinner skal delta fordi de er grunnleggende annerledes enn og derfor "har noe annet å bidra med". Likhetsvarianten av argumentet handler om at kvinner "sitter på halvparten av talentoppsamlingen i befolkningen". Kvinners deltakelse er derfor økonomisk lønnsom fordi det bidrar til at vi får med "hele talentpotensialet" (op.cit.: 195). Argumentasjonen tar utgangspunkt i at talent er likt fordelt mellom kjønnene, og er derfor en likhetsargumentasjon (op.cit.: 196).

Det siste argumentet i typologien er *interesseargumentet*, som fokuserer på at menn og kvinner ofte har ulike og konfliktfylte interesser. Dette kan derfor kategoriseres som et forskjellsargument, der kjønnene tolkes som forskjellige. Kvinner skal delta fordi det bare er kvinner som kan ivareta kvinners interesser: "*Skjevrepresentasjon betyr at kvinners interesser ikke er representert, og at konflikten mellom dominerende og undertrykte verdier forblir politisk institusjonalisert*", skriver Skjeie og Teigen (2003:195). Gjennom lik deltakelse kan kvinner forme systemet innenfra, med utgangspunkt i sine interesser.

Skjeie og Teigen (2003) skriver at det er forskjellsargumentasjon, i sammenheng med "hva samfunnet trenger", som vinner mest oppslutning i offentlig debatt. I denne analysen studerer jeg partiprogrammene, ikke offentlig debatt. Argumentasjonstypologien brukes likevel til å

studere hvordan partiene argumenterer for likestilling, der jeg også vil vurdere om det er hold i Skjeie og Teigens (2003:94) antagelser om typologiens partipolitiske feste.

2.4.4 Likestillingsstrategier og implikasjoner for kjønnsrollemønstre

En annen måte å forstå likestillingspolitikken på, er ved å studere partienes likestillingsstrategier. Prue Chamberlayne utviklet en typologi for sammenligning og analyser av likestillingspolitikk i Tyskland, Frankrike, Italia og Storbritannia på 1970- og 80-tallet. Typologiene består av fire ulike politiske likestillingsstrategier, som fremdeles er relevante for å forstå likestillingspolitikkenes implikasjoner for kjønnsrollemønstre, skriver Randi Kjeldstad (2001:109)².

Den første likestillingsstrategien er den kjønnsnøytrale tilnærmingen – ”gender neutral approach” – kjennetegnet av et fravær av hensyn til kvinners spesifikke posisjon i samfunnet. Politikken er gjerne identifisert som liberalreformistisk, der like rettigheter står i sentrum. Rettighetstilnærmingen er opptatt av å gi kvinner like rettigheter som menn, slik at begge kjønn på likt rettighetsgrunnlag kan definere sitt liv uavhengig av staten. Politikken har ofte handlet om likelønn og like rettigheter til deltakelse i samfunnsliv og politikk (ibid). Kritikken reist mot denne strategien er at den ikke tar hensyn til kjønnsenes ulike utgangspunkt med hensyn til sosial posisjon. Kjønnsene befinner seg på ulike samfunnsarenaer og kan derfor komme til å respondere forskjellig på det samme rettighetsgrunnlaget (Kjeldstad 2001:110). Antakelsen om et kjønnsnøytralt medborgerskap er dessuten omstridt, der feminister har vært opptatt av medborgerskapets historiske ”kjønnethet”. Kvinner har blitt knyttet til den private sfære, mens definisjonen på en medborger har vært en mannlig arbeider og forsørger. For å oppnå et fullverdig medborgerskap for kvinner er det derfor nødvendig å oppheve skillet mellom det offentlige og det private (ibid).

Den andre tilnærmingen i Chamberlaynes typologi, er kjønnsanerkjennelse – ”gender recognition” – som fokuserer på de barrierer kvinner møter i likestillingsprosessen. Tilnærmingen anerkjenner at en kjønnsnøytral tilnærming ikke er tilstrekkelig, og retter oppmerksomheten mot *resultatlikhet*. Politiske tiltak i den kjønnsanerkjennende strategien er eksempelvis positive virkemidler som kvotering, spesifikke kjønnslikestillingsprogrammer og offentlig omsorg som letter kvinners arbeidsbelastning i hjemmet (ibid).

---

² Det har ikke vært mulig å oppdrive originalversjonen til Chamberlayne. Hun brukes derfor som redegjort for av Kjeldstad (2001).

Den tredje tilnærmingen er kjønnsrekonstruksjon – ”gender reconstruction” – som retter oppmerksomheten mot hvordan kjønnsroller og relasjonen mellom menn og kvinner reproduseres. I likhet med kjønnsanerkjennelsesstrategien er man også her opptatt av resultatlikhet, og fremmer politiske tiltak for å redusere eller fjerne de hindringer kvinner kan møte når de skal ta i bruk sine rettigheter (ibid). Chamberlayne skriver at ”gender reconstruction” ofte forutsetter, heller enn å erstatte, ”gender recognition” (ibid). Det som skiller denne tilnærmingen fra kjønnsanerkjennelse er at kjønnsrekonstruksjonstilnærmingen er mer opptatt av de strukturelle endringene i kjønnsrollemønsteret som må til for å oppnå endringer på individuelt nivå. Et mål har vært å endre mannens rolle i familien som et premiss for redefinering av kjønnsrollemønsteret.

Den fjerde likestillingstilnærmingen er ”gender reinforcement” – kjønnsrolleforsterkning. Her understrekes forskjellen mellom kjønnene, og det legges til rette for en videreføring av et tradisjonelt kjønnsrollemønster der kvinner og menn har forskjellige og komplementære roller (ibid). Målet med politikken er å promotere og underbygge ”kvinnelige verdier” gjennom politikk som gir økonomisk anerkjennelse av hjemmesfæren. Hensikten er å oppvurdere hjemmet, slik at det blir mer økonomisk verdsatt og mer likestilt med arbeidslivet (op.cit.: 111).

2.5 Det norske partisystem

I denne analysen er det partiene som er gjenstand for analyse. Å forstå partienes opphav og ideologiske fundament er nødvendig for å kunne kontekstualisere deres tilnærming til likestilling. Her følger derfor en kort introduksjon til de politiske partiene som behandles i denne analysen.

2.5.1 Fremveksten av det norske partisystemet

Utviklingen av partisystemet er en konstant utviklingsprosess, men det norske partisystemet, slik vi kjenner det i dag, fant i grove trekk sin form i perioden mellom 1880 og 1980 (Narud og Valen 2007:125). I Lipset og Rokkans banebrytende arbeid fra 1967 *Party systems and Voter Alignments* tar de for seg partiutviklingen i de vesteuropeiske landene. Her argumenterer Rokkan og Lipset for at den historiske utviklingen av konfliktstrukturen som dannet grunnlaget for fremveksten av partisystemene. Når man ser på partiutviklingen i Norge i et retrospektiv kan man derfor se at partiene har sprunget ut av ulike samfunnsinteresser, der de politiske partiene fungerer som et bindeledd mellom samfunnet (med et mangfold av

interesser, grupper, klasser, organisasjoner og enkeltindivider) og de styrende organene i stat og kommune (ibid). Lipset og Rokkan (1967) mente at de sentrale motsetningene i samfunnet stod i spørsmålene knyttet til stat og kirke, sentrum og periferi, by og land og arbeid og kapital. Partienes politikk finner vi hovedsakelig i partiprogrammene. Her retter partiene søkelyset på aktuelle problemstillinger og sosiale konflikter (Narud og Valen 2007:122).

2.5.2 De politiske partiene

Høyre ble opprettet i 1884 som følge av den bitre striden om parlamentarismen med det som skulle bli partiet Venstre. Partiet har gjennom historien balansert mellom verdikonservatisme og det næringsliberale, men har samtidig vært mer åpent for statlige løsninger enn sine konservative søsterpartier i Europa. Noen av forklaringene på dette har vært at det ikke finnes adelstradisjoner i Norge og at vi er et samfunn med mindre sosiale forskjeller (Heidar og Saglie 2002:29). I perioden mellom 1960 og 1990 var Høyre opptatt av å bygge et bredt borgerlig regjeringalternativ til Arbeiderpartiets regjeringsdominans, men etter 1980-tallet har partiet fått mer konkurranse om velgerne med Fremskrittspartiet (FrP). FrP ble dannet som et enmannsshow under banneret ”Anders Langes parti til sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep” (ibid).

Arbeiderpartiet (Ap) ble dannet i 1887 som en fellesorganisasjon for den politiske og faglige virksomheten i arbeiderbevegelsen (ibid). Siden etterkrigstiden har Ap vært en viktig drivkraft for å bygge velferdsstaten og den offentlige sektor. På 1980-tallet dreide partiet mer mot markedsorienterte løsninger, i tråd med den generelle tendensen blant vest-europeiske sosialdemokratiske partier i tiden (op.cit.: 30). Sosialistisk Folkeparti (SF) ble dannet i 1961, blant annet som en protest mot Ap i utenrikspolitikken. Partiet tok også avstand fra EEC-medlemskap og forente seg med andre venstresidekrefter, og etablerte Sosialistisk Venstreparti (SV). Under valget i 2001 fikk SV sin beste valgoppslutning. Da var det spesielt opprustning av skolen og styrking av barne- og ungdomsarbeidet partiet rettet innsatsen mot (op.cit.: 31). Kristelig Folkeparti (KrF) skiller seg ut i spørsmål som omhandler kristendom og avholdenhet. Partiet slo igjennom som et nasjonalpolitisk parti etter krigen, og hadde på 1990-tallet særlig suksess med å tiltrekke seg velgere fra et bredere segment enn de tradisjonelle kristelige miljøene. KrF har i dag ambisjoner om å markere seg som et mer allment verdibasert og kristent-demokratisk parti i norsk politikk (ibid).

I et konfliktlinjeperspektiv befinner SV og Arbeiderpartiet seg helt klart på venstresiden, og FrP og Høyre på høyresiden, i en venstre-høyreakse, mens i spørsmålet om moral og religiøsitet har KrF et sterkt og avvikende engasjement (ibid). Tradisjonelt har venstresiden

blitt identifisert gjennom krav om samfunnsendring, mens høyresiden har representert et stabiliserende element (op.cit.: 163). Høyresidens partier setter også individets frihet i høysetet og krever lavere skatter og avgifter i tillegg til privatisering av offentlige tjenester. Venstresiden har krevd det motsatte – og har gått imot privatisering og konkurranseutsetting og inn for mer økonomisk utjevning (ibid).

2.5.3 ”Den politiske betydningen av kjønn”

I 1992 publiserte Hege Skjeie doktoravhandlingen *Den politiske betydningen av kjønn. En studie av norsk topp-politikk*. Her studerte hun blant annet norske partiprogrammer i perioden fra 1973 til 1989, og avdekte noen tendenser i partienes familie- og likestillingspolitikk. Problemstillingen var om kvinners inntog i partipolitikken hadde bidratt til ny og mer partipolitisk oppmerksomhet rettet mot politiske saksfelt i skjæringsfeltet mellom ”care and career” – altså i familie- og arbeidsliv. Skjeies (1992) konklusjon var at kvinnes deltakelse i partiene hadde bidratt til at de hadde endret partiprofil og inkludert en tydeligere anerkjennelse av kvinner som arbeidstakere som også har omsorgsforpliktelser *utenfor* arbeidslivet. Jevnt over viser analysen at kvinners økonomiske selvstendighet hadde fått mer plass i perioden, og at spesielt sentrumspartiene fra midten av 1980-tallet gradvis ble mer positive til barnehager og fødselspermisjon (Skjeie 1992:48).

Til tross for at Skjeie finner at de tradisjonelle skillelinjene mellom partiene bestod, var inntrykket at partiene samlet sett hadde styrket sin forståelse for og oppmerksomhet mot kvinners rolle som arbeidstakere og omsorgsgivere i hjemmet (Skjeie 1992:176, 48). I ettertid har denne oppfatningen av likestillingspolitikken på 1980-tallet vedvart, og som en følge av det i faglitteraturen blitt beskrevet som et tverrpolitisk prosjekt i dette tiåret (Skjeie og Teigen 2003). Skjeies funn i *Den politiske betydningen av kjønn* vil ses i lys av dette studiet av partipartiprogrammene i perioden fra 1981-2013.

3 Metodologisk rammeverk

3.1 Innledning

I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for den metodologiske fremgangsmåten og reflektere rundt vitenskapelige kriterier. En tekstanalyse overskrider gjengivelse av det empiriske grunnmaterialet, da det foretas en omstrukturering og reduksjon av grunnlagsmaterialet (Ryghaug 2002). Hvordan denne omstruktureringen skal gjennomføres er spesifikt for den analysemetoden man velger. Hovedhensynet er å velge en analysemetode som fungerer godt til å besvare forskningsspørsmålene (Bergström og Boreus 2005:358). I denne analysen er partiprogrammene det empiriske grunnlagsmateriale. Dette gjør tekstanalyse til et naturlig metodevalg.

Vanligvis forstås politikkkutformere som eksterne aktører som står ”utenfor” der de opererer som ”problemløsere” på politiske problemer som eksisterer ”der ute” (Bacchi 1999, 2009a). I denne analysen forstås heller partiene som agendasettere, som også bringer med seg ulike forståelser av hva ”likestillingsproblemet” handler om, og hvordan det best skal løses. Med dette som bakteppe vil denne analysen gjennomføres ved hjelp av en tekstanalyse som henter inspirasjon fra Carol Lee Bacchis (1999, 2009a) diskursanalytiske metode kjent som *”hva er problemet representert til å være”*. Denne metoden er utformet med formål å analysere politisk diskurs, nærmere bestemt sosialpolitikk og identitetspolitikk i politiske dokumenter.

3.2 Vitenskapsteoretisk grunnlag for analysen

Partienes syn på hva likestilling er, og fordrer av tiltak, vil være gjenstand for partipolitisk ”dragkamp” (Skjeie og Teigen 2003). Analysen må derfor inkludere en refleksjon knyttet til hvordan likestilling forstås, presenteres og formidles, i tillegg til en analytisk tilnærming til de sosiale konsekvensene av ulike likestillingsstrategier som presenteres i partiprogrammene. Til dette formålet er et diskursanalytisk perspektiv anvendelig.

En diskurs kan defineres som språk, begreper og kategorier som er tilstede når et bestemt saksfelt formidles (Bacchi 1999:2). I et diskursperspektiv er ikke fremstillinger av sosiale forhold direkte avspeilinger av en objektiv ekstern virkelighet, men heller forstått som representasjoner av fenomenene. Språket har derfor en sentral rolle i en diskursanalyse, der den behandles som mer enn en informasjonskanal som reflekterer en ekstern ”virkelighet”. Språket og de ulike fremstillinger har påvirkning på virkeligheten, slik den fremstår for oss

(Jørgensen og Philips 1999:17-18). Mer konkret betyr dette at i et bestemt verdensbilde blir noen former for handlinger naturlige og andre utenkelige. Forskjellige sosiale verdensbilder fører til ulike sosiale handlinger (Jørgensen og Phillips 1999: 14). Innenfor diskursanalysen er formålet å analysere hvordan et tema forstås, presenteres og formidles. Dette gjøres ved å undersøke hvilke tendenser som går igjen, og via en refleksjon omkring de sosiale konsekvensene av ulike diskursive fremstillinger av virkeligheten (Jørgensen og Philips 1999:31).

3.3 Likestilling: et omstridt begrep

Lombardo, Meyer og Verloo utforsker i *The discursive Politics of Gender Equality. Stretching, bending and policymaking* (2009) hvordan vi kan forstå likestilling som begrep. "Gender equality" – kjønnslikestilling – er ifølge Lombardo m.fl. (2009:1-2) et omstridt begrep. Begrepet har ingen fastsatt definisjoner, men er kontekstuel betinget, i endring og gjenstand politisk konkurranse. Likestillingsbegrepet har derfor blitt tolket på ulike måter og fylt med variert meningsinnhold.

Likestillingsbegrepet har tilsvarende inkludert ulike definisjoner og meningsinnhold i norsk kontekst. Skjeie og Teigen (2003:192) skriver at "den offentlige likestillingssamtalen" har vært preget av en generell tilslutningsretorikk der "likestilling" er noe alle er for. Går man begrepsbruken mer etter sømmene, finner vi likevel ikke noen felles "definisjon" av hva likestilling er eller hva løsningen på "likestillingsproblemet" krever (ibid). Med mer flytende og åpne begreper som "likestilling", handler det derfor også om definisjonsmakt. *Hvem* definerer *hva* likestilling er? Lombardo m.fl. (2009:9) skriver at den hegemoniske diskursen er den som "vinner igjennom" og får dominere i den offentlige "samtalen" om likestillingens utfordringer og løsninger. Maktforholdet mellom hegemonidiskursen og alternative perspektiver er ofte skjevt, noe som gjør at aktører som operer utenfor "det definerte universet" ofte har begrenset innflytelsespotensiale. Også dette perspektivet, knyttet til middelklassekvinner definisjonsmonopol på likestilling, kjenner vi igjen fra norsk akademisk debatt om likestillingspolitikk (jf. kap. 2.2.3 Øvrelid 1998).

Lombardo m.fl. (2009:7-8) skriver at likestillingspolitikken konstruerte forestilling om "kvinner" som en homogen gruppe med felles interesser/identitet, har vært et eksempel på politikkfeltets bruk av identitet. Dette perspektivet "går rett inn" i en sentral problemstilling i denne analysen. Det handler om hvordan likestillingspolitikken forholder seg til kvinner som en identitetskategori. En sensitivitet for hvordan begreper og identitetskategorier brukes og

fylles med ulikt meningsinnhold i partiprogrammene, ser derfor ut til å være særskilt fruktbart i en analyse av likestillingspolitikk.

3.4 "Hva er problemet representert til å være"-tilnærmingen?

Offentlig politikk står som oftest nedfelt i politiske programmer eller dokumenter og har til formål å endre eller rette opp noe som oppfattes som et "problem" eller en "mangel" (Bacchi 2009a). I *"hva er problemet representert til å være"-tilnærmingen*, er det "policy" – politikkutforming – som står i sentrum. Tradisjonelt har politikkutforming blitt "tatt for gitt", mens i denne tilnærmingen stiller Bacchi spørsmål ved hvordan problemet fremstilles og påvirker politikkutforming. I dette perspektivet bringer politikkutforming med seg en bestemt "problemforståelse" og gir *mening* til ulike problemer, snarere enn bare å adressere problemstillinger som "eksisterer" der ute (Bacchi 2009:1). Hvordan problemet er representert i sentrale politiske dokumenter får derfor implikasjoner for hvordan saksfeltet blir forstått og hvordan ulike samfunnsgrupper "rammes av" de politiske løsningene. Problemrepresentasjoner er også innramminger av et problem, der noe av kompleksiteten til problemene blir borte. Innenfor denne metodologiske tilnærmingen handler det derfor også om å studere det "det som tas for gitt" i behandlingen av et saksfelt. Hvordan et problem defineres, hva vi mener er problemets årsaker, og hvem vi mener er ansvarlige for problemet, danner med andre ord et utgangspunkt for hvordan "problemene" skal løses (ibid). I etterfølgende del vil jeg redegjøre for de perspektivene og analyse spørsmålene Bacchi trekker frem som sentrale for analyse av politisk diskurs.

3.4.1 Identifisering av problemrepresentasjoner

I denne analysen, vil første steg i analyseprosessen være å avdekke hva "problemene med likestillingssituasjonen" forstås til å være i partiprogrammene. Hvorfor er likestilling et politikkfelt som fortjener plass i partiprogrammet og hva er "feil" med situasjonen slik den er i dag? Bacchis (2009a:2-3) første spørsmål er "hva er problemet representert til å være i et spesifikt politikkområde?" Hensikten med dette spørsmålet er å identifisere problemrepresentasjonene, se etter hvordan et problem eksplisitt blir forstått og hvilke politiske endringer som foreslås. Spørsmålet vil danne et utgangspunkt for min empiriske analyse av likestillingspolitikken, der jeg spør: "hva er problemene med likestillingssituasjonen" slik den forstås av partiene. Målet er å finne frem til hvilken "problemsituasjon" partiene jobber ut fra og hva de har til formål å "rette opp i"?

Bacchi (2009a:4) skriver at problemrepresentasjonene kommer til uttrykk både gjennom konkrete situasjonsbeskrivelser og at de politiske løsningene må forstås som en indikator på hva ”problemet” er. Politiske reformer i partiprogrammene må derfor også forstås som en indikasjon på hva partiene mener må endres.

3.4.2 Underliggende forutsetninger og konseptuelle logikker

Bacchis spør også om hvilke forutsetninger og antagelser som er underforstått i den identifiserte problemrepresentasjonen. Hensikten er *ikke* å avsløre hvilke overbevisninger politikktutformere har, men å identifisere den konseptuelle logikken og de kulturelle verdiene som gjorde det *mulig* å forstå noe på en bestemt måte (Bacchi 2009a:5-6). Bacchi (2009:6) skriver at politiske partier ofte operer med ulike rasjonaliteter og verdensanskuelser, i tillegg til at de har med seg sin spesifikke politiske arv. Bacchi er derfor opptatt av å studere det som er ”tatt for gitt” og det som ikke nevnes eksplisitt i representasjonen av et problem (Bacchi 2009a:15). Dette kan gjøres på ulike måter.

En innfallsvinkel er å studere bruken av *identitetskategorier*. Gjennom politikkens problemrepresentasjon deles befolkningen inn i ulike sosiale kategorier (Bacchi 2009:9). Gruppe- eller identitetskategorier som omtales i politikken er for eksempel ”alenemødrene”, ”de mindre ressurssterke”, ”de hjemløse”, ”minoritetskvinner”, ”de uføretrygdede”, ”kvinner”. Gruppetilhørigheten får både materielle effekter i form av hvilke politiske ”ordninger” individene har krav på, men også sosiale konsekvenser relatert til hvordan individene definerer seg selv og andre (ibid). Et av mine forskningsspørsmål handler om hvordan politikken forholder seg til kvinner som en sammensatt samfunnsgruppe. Her vil jeg studere hvordan partiene deler ”kvinner” inn i underkategorier, eksempelvis minoritetskvinner versus majoritetskvinner, eller på andre måter retter politikken inn mot ulike grupper.

Å studere *nøkkelbegreper* er en annen tilnærming til de underliggende antagelsene i en problemrepresentasjon. Politikken er spekket av ”åpne begreper” som går igjen, men som ofte kan være abstrakte eller ha variert meningsinnhold. ”Likestilling”, ”velferd”, ”rettferdighet”, ”demokrati” er eksempler på begreper som har ulikt meningsinnhold, betinget av kontekst og aktør (Bacchi 2009:8). Som diskutert tidligere, er ”likestilling” et slikt omstridt begrep. Meningen med begrepet kan fremstå som åpenbar, men går man begrepsbruken i sømmene oppdager man at meningsinnholdet slett ikke er ”hugget i stein”. Partienes problemforståelse vil også ha sammenheng med hvordan de definerer likestilling. Dersom likestilling defineres som lik fordeling av makt og ressurser, vil det forklare en problemrepresentasjon som

vektlegger at kjønnene har ulik fordeling av makt og ressurser. I denne analysen vil derfor partienes bruk og definisjon av likestillingsbegrepet være viktig.

3.4.3 Det bakenforliggende og det som ikke problematiseres

Jeg ser på likestilling som et politikkfelt som har utviklet seg gjennom tre tiår. Bacchi (2009a) skriver at *"hva er problemet representert til å være"* - tilnærmingen", er velegnet til å studere hvordan ulike problemrepresentasjoner utvikler seg over tid, og endrer form på tvers av geografi. Tilnærmingen er derfor særskilt nyttig i komparative studier (Bacchi 2009a), fordi det gir et verktøy til å gripe tidstypiske måter å snakke om likestilling på.

Et tredje spørsmål i Bacchis (2009a:10) analyseoppsett handler om hvordan en bestemt problemrepresentasjon oppstod. Spørsmålet retter oppmerksomheten mot de eksterne, ikke discursive, tendensene i samfunnet som har påvirket "problem"-identifikasjonen. Det handler om hvilke konkurrerende representasjoner av et "problem" som har eksistert enten på tvers av tid og/eller rom. Én innfallsvinkel er å gå tilbake til forhistorien og se på hvordan et "problem" har blitt representert over en tidsperiode (Bacchi 2009a:10). Perspektivet skjeler til Foucaults *genealogi*, der man inntar et perspektiv i fortiden og søker etter hvordan denne måten å forstå et fenomen på oppstod og utviklet seg. Aktørenes intensjoner er her underordnet, fordi deres tanker ikke eksisterer løsrevet fra etablerte og nedarvede kunnskapstradisjoner i samfunnet (Bacchi 2009:10). Dette perspektivet vil være relevant i et perspektiv hvor jeg studerer partienes syn på likestillingspolitikkenes problemer og løsninger over tid. Spørsmålet er hvordan ulike oppfatninger av likestilling enten har blitt videreført fra tiår til tiår, eller alternativt har endret karakter.

Jeg sammenligner også partienes ulike problemrepresentasjoner på tvers av tid. Bacchis (2009a:12) neste spørsmål handler om det som er ikke problematisert i problemrepresentasjonen: Hva er det taushet om og hvordan kunne problemet blitt forstått på en annen måte? Hensikten med dette analysespørsmålet er å studere begrensningene i problemrepresentasjonene, det som *ikke* problematiseres og det vi finner "stillhet om". I denne analysen antar jeg at det som ikke er problematisert i et partis problemrepresentasjon, kan komme til syne gjennom en sammenligning med de andre partienes problemrepresentasjon. Partiene vil antagelig vektlegge ulike sider av problemet, og slik vil "hull" i en problemrepresentasjon bli synlig gjennom en sammenligning med de andre.

3.4.4 Subjektiverende og "levde" effekter

De mulige effektene av likestillingspolitikken vil ha en sentral plass i denne analysen, der jeg blant annet studerer implikasjonene for kjønnsrollemønsteret. Hvilke politiske løsninger partiene presenterer og hva de potensielle effektene av løsningene er, blir derfor avgjørende. Bacchis (2009:15) neste spørsmål handler om hvilke effekter som produseres av en bestemt problemrepresentasjon. "Effektene" Bacchi refererer til er virkningen av ulike problemrepresentasjoner, og kan deles inn i tre overlappende og sammenvevde former for effekter: de diskursive, de subjektiverende og de "levde". I denne analysen vil jeg fokusere på de subjektiverende og de levde effektene.

De subjektiverende effektene handler om at vi "blir" subjekter av et bestemt slag gjennom måten politikken "iscenesetter" eller tegner opp ulike sosiale posisjoner på og plasserer befolkningen i ulike kategorier. Tilsvarende virker de sosiale posisjonene inn på hvordan befolkningen oppfatter den sosiale verden: *"(...) how we feel about ourselves and others – is at least to an extent an effect of the subject positions made available in public policies"* (Bacchi 2009a:16). Bacchi (2009a:16) er inspirert av Foucaults begrep 'diverging practices'. Det handler om hvordan ulike grupper blir satt opp, eller fremstilles, som motsetninger til hverandre, eksempelvis arbeidstakere versus arbeidsledige. Ifølge Foucault bidrar motsetningene til en stigmatisering av de gruppene som avviker fra majoriteten. "Avvikerne" skal ofte "hjelpes, støttes eller oppmuntres" til å endre adferd, slik at de blir mer lik majoriteten.

Representasjonene har dessuten ofte med seg en implisitt forståelse av *hvem* som er ansvarlige for problemet. Dersom "avvikergруппen" selv fremstilles som ansvarlig for sine utfordringer, vil statens respons i form av støttetiltak fremstå som "sjenerøs veldedighet". I realiteten kan det være andre underliggende årsaker til at noen grupper i samfunnet har større utfordringer enn andre, som kan knyttes til hvordan samfunnet er innrettet. Slik kategorisering kan derfor ha subjektiverende effekt på hvordan grupper ser på seg selv og hvordan de forstår hverandre (Bacchi 2009a:17). Bestemte fremstillinger av ulike samfunnsgrupper som for eksempel bidrar til å trekke opp skillelinjer mellom ulike samfunnsgrupper, vil derfor løftes frem i denne analysen.

De levde effektene er de materielle effektene av en problemrepresentasjon, og handler om hvordan problemrepresentasjonene direkte påvirker menneskers liv (ibid). Politiske tiltak retter seg som oftest mot sosiale grupper som blir formulert eller definert gjennom politikkkutforming. Dette blir viktig, da hvilke velferdskategori individene tilhører har

betydning for deres tilgang til velferdstjenestene (Bacchi 2009a:18). Dette perspektivet vil bli særlig relevant i denne analysen, hvor hovedfokuset ligger på partienes politiske løsninger. Spørsmål som kan brukes til å analysere levde effekter er: Hva vil endre seg med denne problemrepresentasjonen? Hvem tjener på problemrepresentasjonen? Hvem får tildelt ansvaret for situasjonen? Hvem blir skadelidende?

3.5 Aktører, strukturer og oppsett av analysen

Bacchi (2009b:22) skiller mellom diskursanalytiske tilnærminger, der aktørene forstås som ”fanget i en diskurs” og tilnærminger der aktørene forstås som brukere av ulike diskurser. I denne analysen forstås aktørene som brukere av diskurser. Partiene vil derfor få en mer sentral plass som aktører enn de ville ha fått i en tradisjonell diskursanalyse. Det betyr at *hvem* som sier *hva* er relevant i denne analysen, til fordel for et strukturperspektiv der aktørene domineres av en diskurs. Analysen vil også fokusere på innholdet i partiprogrammet, der spørsmålene, perspektivene og deler av begrepsapparatet til Bacchi vil bidra til omstrukturering av grunnlagsmaterialet. Bacchis (2009a) spørsmål vil være mest relevant i den første omstruktureringen av empirien. I første analysedel, kapittel fire, fem og seks, vil jeg gjøre rede for partienes likestillingspolitiske innhold, tiår for tiår. Partiene vil behandles hver for seg, der hvert enkelt partis problemdiagnose, likestillingsforståelse og løsninger presenteres separat for hvert tiår.

Problemdiagnose	Likestillingsdefinisjon	Likestillingspolitiske løsninger
Hvorfor er likestilling et politisk problem? Hvorfor er vi ikke likestilt?	Hva defineres likestilling som?	Hva er de politiske løsningene på ”problemet”?

I kapittel sju vil det empiriske innholdet ses i lys av de teoretiske perspektivene. Bacchis metode vil ikke anvendes eksplisitt her, men deler av begrepsapparatet og perspektivene vil være relevante i oppsettet og diskusjonen. Her vil blant annet oppmerksomheten rettes mot hvordan politikkfeltet har utviklet seg over tid, de teoretiske effektene av likestillingspolitikken, og partienes problemforståelser og likestillingsdefinisjoner vil sammenlignes.

3.6 Analysens validitet og troverdighet

Bacchi (2009a:20) skriver at hennes metode egner seg godt til å studere politiske dokumenter, men at det er viktig å være seg bevisst *hvilke* tekster man velger for analysen, fordi tekstutvalg påvirker det man har mulighet til å ”finne”. Det er også viktig å kjenne til konteksten og ha kjennskap til det politiske saksfeltet man analyserer (Bacchi 1999:7). I dette avsnittet er det derfor tekstutvalget og analysens troverdighet oppmerksomheten rettes mot.

Når det gjelder ”kjennskap til debatten” som Bacchi (1999) omtaler, er teori og litteraturkapitlet dedikert til dette formålet. Her kontekstualiseres likestillingspolitikken i Norge, og ulike teoretiske perspektiver presenteres. Når det gjelder tekstutvalg, er det partiprogrammene som er primærkilden i denne analysen. Utvalgte partiprogram i denne analysen er for SV, Ap, KrF, Høyre og FrP for Stortingsperiodene 1981, 1985, 1993-97 og 2009-13. Programmene kan anses som den viktigste informasjonskilden til velgerne og det ”politiske landskapet” om partienes politiske kurs, standpunkt og ideologi for neste stortingsperiode (Narud og Valen 2007:16, 35). Handlingsprogrammet (valgprogram/partiprogram) inneholder konkrete og spesifikke politiske løsninger som behandles av hele partiorganisasjonen og vedtas på partienes landsmøte i forkant av hvert valg (Heidar og Saglie 2002:109). Partiprogrammet kan derfor sies å representere partiets samlede politikk på et bestemt tidspunkt, samtidig som det tilpasses til den aktuelle ”politiske situasjonen” (op.cit.: 109-110).

Å vurdere kilder i forhold til validitet og reliabilitet er viktig i statsvitenskapelig sammenheng (Ryghaug 2002:306). Validitet referer til at man måler det man faktisk skal og det som er relevant for problemstillingen. Altså: hvor relevant er dataene for den problemstillingen man skal besvare (King, Keohane og Verba 1994:25)? Ryghaug (2002:306) skriver at i forhold til offentlige dokumenter og meldinger er dette ganske uproblematisk nettopp fordi de regnes som spesielt troverdige som kildemateriale. Partiprogrammene sier ikke noe om den iverksatte likestillingspolitikken, men det er likevel i partiene og via partiprogrammene at grunnlaget for den iverksatte politikken springer ut. Partiprogrammenes validitet som datamateriale kan også knyttes til at de dekker et vidt spekter av politiske holdninger og temaer, og kan leses som sentrale nøkkelutsagn som danner grunnlaget for partiets politiske posisjon. Partiprogrammet utformes på bakgrunn av enighet i partiet sentralt etter lignende prinsipper, både på tvers av partier og på tvers av tidsepoke, og er det representative uttrykket for partipolitikken (Narud og Valen 2007:137). Derfor kan man hevde at partiprogrammene har høy validitet som datamateriale til analyse av norsk likestillingspolitikk.

Til tross for at diskursanalysen er opptatt av interne forhold og anser tekst som sosial praksis, er det en fordel å lese teksten i sammenheng med eksterne relasjoner (Ryghaug 2002:321, Bacchi 2009a:20-21). Dette kan være tekster som forteller om de relevante forholdene som studeres. Å fylle ut kontekst er heller ikke en nøytral prosess, både fordi valg av eksterne kilder kan ha stor innvirkning på "bildet man danner av saksfeltet" og fordi fremstillingen av kildene også kan romme egentolkning (Bacchi 2009a:20-21). Denne utfordringen vil jeg møte ved å benytte troverdige og mest mulig nøytrale kilder om likestillingsfeltet over de siste tiårene. Mer konkret vil det være de likestillingspolitiske dokumentene som omhandler kjønn og likestilling i de ulike tiårene, som proposisjoner, stortingsmeldinger og NOUer.

Proposisjoner og stortingsmeldinger er dokumenter som regjeringen legger fram for Stortinget. Utkastet til dokumentene utformes av departementene og behandles deretter av Kongen i statsråd før de sendes til Stortinget. Proposisjoner til Stortinget brukes når regjeringen foreslår at Stortinget treffer vedtak i en sak. Det kan omfatte forslag til nye eller endrede lover, til statsbudsjett eller vedrørende endringer i statsbudsjettet, samt andre vedtak. Meldinger til Stortinget brukes når regjeringen vil presentere saker for Stortinget uten at de er knyttet til forslag til vedtak. De har ofte karakter av å være en rapport om et arbeid som er gjort innenfor et bestemt felt, eller drøfting av framtidig politikk. Meldingene og behandlingen i Stortinget danner ofte grunnlaget for en senere proposisjon (regjeringen.no).

Tilslutt har vi NOUene (Norges offentlige utredninger) som er regjeringen eller departementsnedsatte utvalg og arbeidsgrupper som utreder forskjellige samfunnsforhold. Slike utredninger kommer ofte som NOUer eller som rapporter (regjeringen.no). Dette er offentlige meldinger som Ryghaug (2002) skriver at er spesielt troverdige kilder.

Da dette er en kvalitativ studie inspirert av diskursanalyse, er det mer hensiktsmessig å snakke om forskningens troverdighet enn om reliabilitet. Forskningens troverdighet er helt sentral dersom de vitenskapelige "funnene" eller "refleksjonene" skal ha nytteverdi. For å oppnå mest mulig troverdighet er det viktig å vise og forklare hvordan forskningsprosessen er gjennomført og hvordan man har kommet frem til et bestemt resultat (Bergström og Boreus 2005:352). Diskursanalysen er blitt kritisert for å være mindre gjennomiktig enn mer standardiserte metoder. Dette kommer av at den ofte inneholder mange steg, slik at det kan være vanskelig for leseren å se sammenhengen mellom empirien og tolkningen. Fordi metoden er mindre standardisert, kan det også være mer rom for forskerens egne tolkninger og forutinntattheter. For å unngå dette, og øke analysens troverdighet, vil jeg dokumentere og vise sammenhengene mellom empirien og tolkningene (Bergström og Boreus 2005:352). Dette vil jeg gjøre ved å være mest mulig åpen om prosessen og fremgangsmåten og hva mine

tolkninger utledes fra, og gjennom nøyaktig bruk av sitater. På denne måten vil analysen være mest mulig etterprøvbar. Samtidig er det viktig å være seg bevisst at bruk av andre forskningsspørsmål og annet empirisk materiale, kan lede til andre konklusjoner.

3.7 Refleksiv forskning

Begrepet ”refleksiv forskning” refererer til at vi som forskere må anerkjenne og reflektere rundt den historiske arven og ”logikken” vi bringer med oss. Forskere er også påvirket av diskursene vi inngår i gjennom våre sosiale omgivelser (Bacchi 2009b:28-29). Den refleksive forskningens hovedformål er å unngå at forskeren, gjennom sin forskning, fremmer perspektiver som er mer ”lønnsomme” for noen grupper i samfunnet enn for andre (ibid). Som forsker er det derfor viktig ikke å ta noe for gitt, men isteden stille seg kritisk og granskende til de kategoriene og problemrepresentasjonene vi operer med. I praksis betyr det å innta en åpen tilnærming til egne forutinntattheter og overbevisninger. Dette er ingen enkel oppgave, skriver Bacchi (2009b:27), men det dreier seg om å forholde seg aktiv til de dypere liggende kulturelle antagelsene vi har med oss, og om evne til å reflektere over at vi arbeider innenfor de samme diskursene (Bacchi 2009b:27-28). Dette er et høyst relevant perspektiv i denne analysen, med tanke på at en sentral kritikk rettet mot ”det norske likestillingsfeltet” nettopp har handlet om at hvite middelklassekvinner i ulike maktposisjoner (blant annet innenfor forskningen) har definisjonsmakt på hele likestillingsfeltet og utformer likestillingspolitikken på vegne av seg selv.

Med dette metodologiske utgangspunktet vil jeg ta i de etterfølgende kapitlene for meg partiprogrammene tiår for tiår.

4 Likestillingspolitikk på 1980-tallet

4.1 Innledning

Dette kapitelet inneholder en redegjørelse av partienes programfestede familie- og likestillingspolitikk i stortingsperioden 1981-85. Kapitlet starter med en introduksjon til likestillingssituasjonen slik den beskrives av Likestillingsdepartementet. Dette danner et kontekstuell bakteppe av likestillingens ”status quo”. Deretter følger en analyse av de politiske partiene med fokus på deres likestillingspolitiske problemdiagnose, likestillingsforståelse, og de politiske løsningene.

4.2 Likestillingspolitikk for 1980 åra

I stortingsproposisjon nr. 122 for 1980-81 presiseres det at hovedvekten i likestillingsarbeidet må ligge på områdene knyttet til utdanning og sysselsetting for kvinner.

Levekårsundersøkelsen fra 1976 (28) viser at kvinner gjennomgående står svakere enn menn i forhold til utdanning, adgang til lønnet arbeid, inntektsforhold, karrieremuligheter, arbeidsbelastning og tid til egen disposisjon. Kvinners svakere posisjon fører til at de har dårligere muligheter til å delta i og øve innflytelse på samfunnet, og kjønnes ulike yrkesvalg er et produkt av arbeidsfordelingen mellom menn og kvinner i arbeidslivet og i hjemmet (St.prp. nr.122 for 1980-81:12). ”Arbeid til alle” hadde vært slagordet siden 70-tallet, og nå handler det om å skaffe arbeid til de gruppene som tradisjonelt har hatt en svakere tilknytning til arbeidsmarkedet, deriblant kvinner. Til tross for at antall utearbeidende kvinner hadde økt med 25 prosent i perioden fra 1972 til 1975, gjelder økningen først og fremst gifte kvinner som arbeider deltid (ibid).

I stortingsproposisjon nr.122 for 1980-81 (12) står det at det å stifte familie påvirker kvinners yrkesdeltakelse mer enn menns. I 1979 jobbet 43 prosent av alle yrkesaktive kvinner deltid, men deres inntekt fungerte hovedsakelig som et supplement til familieinntekten. Dette forstås i stortingsproposisjon nr.122 (1980-81:13) som et problem med hensyn til kvinners økonomiske uavhengighet. Undersøkelser viser at deltidsarbeidende har en svakere formell tilknytning til arbeidslivet enn heltidsansatte, og at langt flere kvinner enn de aktivt søkende ønsker seg lønnet arbeid. Ifølge spørreundersøkelser er det mangel ”på passende arbeid” som oppgis som den viktigste enkeltgrunnen til at kvinnene ikke søker arbeid. En stor andel kvinner oppgir også mangel på barnepass som årsak til at de ikke søker arbeid. 80 000 barn har barnehageplass, men over dobbelt så mange barn blir passet av naboer, slektninger og

andre private barnevakter, og et fåtall av barnehagene har åpningstider som tilsvarer en full arbeidsuke (ibid).

95 prosent av de som oppgir at de jobber heltid i hjemmet (med omsorg for barn, pleietrengende og syke) er kvinner (op.cit.:14). Ifølge Tilknytningsundersøkelsen til SSB fra 1972, bruker hjemmearbeidende kvinner i gjennomsnitt 5,4 timer per dag på husarbeid, mens yrkesaktive kvinner bruker 3,8 timer per dag. Menn som er gift med yrkesaktive kvinner, og menn som er gift med hjemmевærende kvinner, bruker i gjennomsnitt like mye tid, nemlig 0,7 timer per dag på husarbeid. Menn utfører dessuten like mye inntektsgivende arbeid uavhengig av antall barn. Mange kvinner ønsker seg derfor deltidsarbeid, for å unngå å bli dobbeltarbeidene (op.cit.: 20).

4.3 Program for Sosialistisk Venstreparti. Arbeid i stortinget 1981-1985

SVs økonomiske politikk har som mål å avskaffe den kapitalistiske produksjonsmåten til fordel for et sosialistisk samfunn der folk råer over produksjonsmidlene gjennom et folkestyre på alle plan. SVs økonomiske politikk vil sikre full sysselsetting og skape trygge arbeidsplasser. Den tar sikte på en radikal inntektsutjamning og sosial likhet (SV 1981-1985:1).

4.3.1 Problemdiagnose: det mannsdominerte og kapitalistiske samfunnet

Under *Kvinnepolitikk. Kampen for likestilling og frigjøring* skriver SV at kvinner blir oppfattet som mindreverdige i forhold til menn, og at vi lever i et mannsdominert og autoritært samfunn som rammer kvinner i en kvinneundertrykkelse som fremstår som naturlig. SV (21) beskriver et av hovedproblemene på følgende måte: *"Det er formålstjenlig for det kapitalistiske samfunnet å opprettholde en kjønnsmessig arbeidsdeling. SV ønsker å oppheve den tradisjonelle arbeidsdelinga i familie og samfunn(...)*

Problemdiagnosen handler om at kapitalismens kjønnsavhengige arbeidsdeling fører til at kvinner er ufrie, undertrykket og tradisjonsbundet. Innvandrerkvinnens status nevnes også som en problemstilling, under politikfeltet *Innvandringspolitikk*. Her skriver SV (36) at innvandrerkvinner må gis selvstendig status, slik at de ikke kan utvises ved skilsmisse.

4.3.2 Likestilling forutsetter sosialisme, lik deltakelse og kvinnefrigjøring

I kapittel 9 *Kvinnepolitikk* skriver SV at kvinnepolitiske saker ikke kan listes opp i et eget kapittel, fordi det er kvinnepolitiske aspekter ved alle programområder. I innledningen til *Kvinnepolitikk* står følgende:

Kvinnekampen er en kamp for likestilling og frigjøring. Skal kvinnene oppnå full frigjøring, må kampen knyttes til å være del av kampen for et sosialistisk samfunn. Bare sosialismen kan bryte ned kapitalismens kjønnsavhengige arbeidsdeling (SV 1981-1985:21).

Likestilling handler om å støtte opp under kvinners kamp for likestilling, om kvinners frigjøring, og om veien mot et sosialistisk samfunn. Slik SV (21) definerer likestilling, er også et likestilt samfunn et sosialistisk samfunn der kjønnene deltar på lik linje i arbeid, familieliv og fritid. Et viktig premiss for den sosialistiske familiepolitikken er at den retter seg mot indre forhold. Det er fordi de solidariske prinsippene om solidaritet, likeverd og frihet også gjelder i familie- og dagliglivet, skriver SV (22-23).

4.3.3 Likestillingspolitiske løsninger

Lik deltaging for kvinner og menn i arbeid, familieliv og fritid forutsetter bl.a. at alle voksne er garantert arbeid og en lønn de kan leve av. 6 timers arbeidsdag, lik lønn for kvinner og menn, og de permisjons- og pensjonsordninger og skatteregler som tjener til utjamning og skikkelige materielle kår, er krav som SV støtter (SV 1981-1985: 23).

Målet om kjønnes like deltakelse skal realiseres ved at begge kjønn har en lønn de kan leve av, sekstimersdag for alle og tiltak for sosial utjevning. Så lenge sekstimersdagen ikke er innført, vil SV (23) jobbe for å bedre forholdene til de deltidsansatte gjennom rett til fast ansettelse og sykelønn. Lik lønn for likeverdig arbeid og lik lønn for alt arbeid, er også langsiktige mål i SVs (21) kvinnepolitikken. Den *viktigste* kvinnepolitiske målsettingen for perioden er å skape bedre arbeidsmuligheter for kvinner. Alle skal ha rett til arbeid, og SV (23) går inn for å opprette egne oppsøkende og arbeidsformidlende konsulenter for kvinner. Kravet er at minst 40 prosent av arbeidsplassene skal gå til kvinner når det opprettes nye stillinger med offentlig støtte. SV vil også ha en ny lovregel som sikrer minst 40 prosent kvinneandel i offentlige råd og styrever og utvalg. Positiv særbehandling av kvinner er nødvendig for å oppheve den tradisjonelle arbeidsdelingen, skriver SV (21).

I skjæringsfeltet mellom ute- og hjemmearbeid skriver SV (21) under *Kvinnepolitikk* at den tiden kvinner og menn har vært uten lønn (på grunn av omsorgsarbeid i hjemmet) skal legges inn i yrkesansienniteten, og at omsorgsarbeid i hjemmet hos dem som har spesielle behov

(funksjonshemmede, gamle og andre med spesielle behov), burde godtgjøres med skikkelig lønn og arbeidstakerrettigheter. SV vil også at det skal innføres seks måneder svangerskapspermisjon for mor og seks måneder for far og full lønn, mens enslige skal få 12 måneders permisjon. Kravet om gratis barnehage for alle er omtalt både under *Kvinnepolitikk*, *Familiepolitikk* og under *Barnas krav* (SV 1982-1985:21, 23). Under *Kvinnepolitikk* argumenterer SV (21) for at barnehager er en viktig forutsetning for å virkeliggjøre kvinners rett til lønnet arbeid. Åpningstidene i barnehagen skal utvides, slik at det er mulig med henting og levering av barn i hele foreldrenes arbeidstid. SV(24) presiserer samtidig at åpningstidene skal reduseres når sekstimersdagen er innført.

4.3.4 Oppsummering: lik deltakelse som mål

SV (1981) skiller seg fra de andre partiene ved en kobling mellom kvinnefrigjøring, likestilling og avvikling av kapitalismen. Likestillingspolitikkenes mål er lik deltakelse både ute og hjemme. Det viktigste målet for perioden er å få kvinner ut i arbeidslivet både med arbeidslivsrettede tiltak og via satsing på barnehagebygging. På sikt ønsker SV sekstimers arbeidsdag. SV har også et tiltak som gir flere økonomiske rettigheter til hjemmeværende. Dette er omtalt under *Kvinnepolitikk* og gjelder dem som utfører omsorgsarbeid i hjemmet for familiemedlemmer med spesielle behov.

4.4 Program 1982-1985 Arbeiderpartiet. Politikk for 1980-årene

Arbeiderpartiet bygger sin politikk på den demokratiske sosialismen. Vårt mål er å utvide menneskenes muligheter for utfoldelse, opplevelse og skaperkraft. Det er et grunnleggende syn i den demokratiske sosialismen at mennesket selv, og menneskets evne til å skape i samspill med andre, er den viktigste av alle ressurser (Ap 1982-1985: 1).

4.4.1 Problemdiagnose: kvinners særinteresser ivaretas bedre av kvinner

Arbeiderpartiet mener at mangel på likestilling har konsekvenser for kvinners likeverdige deltakelse i fellesskapet, for arbeidsdelingen mellom kjønnene, for samfunnets vurdering av omsorgsarbeid og for kvinners yrkesdeltakelse. Under overskriften *Likestilling* kommer dette til uttrykk:

Arbeiderpartiet vil at kvinner og menn skal delta i samfunnet i likeverdig fellesskap. Til tross for at kjønnene er formelt likestilt, lever kvinner og menn under svært ulike vilkår, der kvinnene i praksis er dårligere stilt enn menn på en rekke viktige områder. Likestilling mellom kjønnene er et samfunnskrav,

fordi kvinners særinteresser stort sett blir ivaretatt bedre av kvinner enn av menn, men også fordi kvinner ofte har en annen erfaringsbakgrunn enn menn (Ap 1982-1985:45).

Kvinner og menn er formelt sett er likestilt, men i praksis er kvinner dårligere stilt.

Ivaretagelse av kvinners særskilte interesser er også et argument for mer likestilling – kvinner har andre interesser og erfaringer som gjør at deres fravær fører til at deres interesser ikke blir like godt ivaretatt. I *Familiepolitikken* er problemdiagnosen følgende:

Arbeidslivet tar lite hensyn til at arbeidstakerne skal ha ansvar for arbeid i hjemmet og for barn. Familien og barna må tilpasse seg arbeidslivet, ikke omvendt. Dette er en konflikt som vanligvis oppleves sterkest av kvinnene. Enslige forsørgere har spesielt store problemer (Ap:1982-1985:44)

Ap mener at det oppstår en konflikt mellom forventningene i arbeidslivet og det ansvaret arbeidstakerne har hjemme. Arbeidslivet tar ikke godt nok hensyn til arbeidstakernes familieforpliktelser. Dette er et problem, fordi det hovedsakelig rammer kvinner. Ap (48) skriver også under *Innvandrerne rettigheter* at innvandrerkvinnens stilling må styrkes.

4.4.2 Likestilling fordrer utjevning og kvinners sysselsetting

Likestillingen handler om lik deltakelse, valgfrihet, likhet og om likestillestilling mellom ute- og hjemmearena. I innledningen til Arbeiderpartiets (1) partiprogram *Politikk for 1980 årene* står det følgende: ”Økt likestilling betyr større valgfrihet i den enkeltes mulighet til aktivitet. Arbeid har verdi i seg selv. Gjennom arbeidet får menneskene brukt sine evner og anlegg og blir en del av fellesskapet.”. Likestilling handler om større valgfrihet og om kvinners mulighet til å delta i arbeidslivet. Likestilling handler også om å likestille ute- og hjemmearena og å bedre arbeidsdelingen i hjemmet. I introduksjonen til *Familiepolitikk* skriver Ap (44) at ”Økt likestilling og bedre arbeidsdeling mellom kvinner og menn er en hovedoppgave i vår familiepolitikk”. Hensynet til likestilling i hjemmet er altså en integrert del av familiepolitikken.

Likestilling knyttes også til sosial utjevning: ”Utjevning av levevilkår og muligheter og større likestilling mellom kvinner og menn er ledetråden i vårt politiske arbeid” (Ap:2). Koblingen mellom likestilling og sosial likhet må ses i sammenheng med partiets syn på ”kvinnens” posisjon i samfunnet. Kvinner beskrives flere ganger som ”en del av de mindre ressurssterke” gruppene på lik linje med eldre, funksjonshemmede, unge og innvandrere. Gruppene stiller formelt sett likt, men mulighetene utnyttes best av de som står sterkt sosialt, økonomisk og utdanningsmessig. Samfunnet har derfor et særlig ansvar for de svakest stilte, slik at de kan gjøre sine muligheter om til faktiske rettigheter, skriver Ap (12).

4.4.3 Likestillingspolitiske løsninger

En av Aps problemdiagnoser handler om at arbeidslivet må tilrettelegges familielivet, og ikke omvendt. Konflikten mellom forventningene til ”familien” og målsettingen om full sysselsetting tas hånd om i avsnittet *Familiepolitikk*. Her skriver Ap at hensynet til familien må innarbeides på alle samfunnsområder. Ap (44-45) går inn for iverksetting av utredninger om arbeidstidsforkortelse og deltidsarbeid. Samtidig skal tempoet i barnehageutbyggingen økes. Ap (44-45) vil også ha bedre permisjonsrettigheter for begge foreldre, muligheter for tilleggspolisjon for hjemmeværende, og omfordeling av dagens overføringsordninger.

På den annen side er *Arbeid for alle* det fremste målet i den nasjonale politikken (Ap:1). Alle skal ha en plass i arbeidslivet gjennom et mer variert arbeidstilbud. Ap (12) skriver: ”*Det er særlig viktig å bedre sysselsettingsmulighetene for grupper av kvinner og ungdom, eldre og funksjonshemmede. Alle skal kunne ha sin plass i arbeidslivet på likeverdig grunnlag*”. Her vektlegges også betydningen av nye, trygge arbeidsplasser med god lønnsevne og like muligheter til opplæring for begge kjønn. Ved gjennomgang av *Likestilling* retter Ap (45) oppmerksomheten mot kvinner og arbeidsliv. Her går Ap inn for kjønnskvoltering ved offentlig støtte til bedrifter, i offentlige virksomheter, til ulike former for utdanning og ved sammensetning av råd, styrer og utvalg. De ønsker også å opprette flere kvinnekonsulenter i arbeidsformidlingsetaten, likestillingstilskudd, og særstipend i Statens lånekasse for utdanning for at kvinner skal rekrutteres der kvinneandelen er lav.

4.4.4 Oppsummering: tilrettelegging for kvinners sysselsetting og arbeidslivets tilpasning

Familie- og likestillingspolitikken til Arbeiderpartiet ser ut til å ha to grunnpilarer. Den ene er å legge til rette for at kvinner i større grad skal bli mer yrkesaktive, mens den andre er å oppvurdere verdien av omsorgsarbeidet i kombinasjon med en oppfordring om en mer lik arbeidsdeling mellom kjønnene i hjemmet. For å ivareta hensynet om at alle skal være i arbeid med hensynet til ”familien først”, legges det vekt på varierte arbeidstilbud til ulike grupper, og utredninger om arbeidstidsforkortelse, og barnehagebygging.

4.5 Handlingsprogram for Kristelig Folkeparti. Stortingsperioden 1981-1985

Partiprogrammet inneholder ikke samfunnssyn. Her henvises det til prinsippprogrammet fra 1979:

Demokrati forutsetter at det gis mulighet for medvirkning fra hvert enkelt samfunnsmedlem. Formelle og strukturelle hindringer for at folk kan være med og ta ansvar, må fjernes. Kristelig Folkeparti vil styrke og utvikle demokratiet som ide, styreform og livsform (KrF 1979:2).

4.5.1 Problemdiagnose: mer likestilling på ute- og hjemmearena

Partiprogrammet er bygd opp med de tiltakene KrF går inn for, men uten situasjonsbeskrivelse eller eksplisitt problemforståelse. Problemdiagnosen til KrF kan likevel leses ut fra tiltakene de går inn for. Når man ser på løsningene til KrF er inntrykket at hovedproblemstillingen er manglende likestilling mellom ute- og hjemmearena, og valgfrihet. Dette inntrykket stemmer med prinsippprogrammet fra 1979. I kapittel 3 *Likeverd og likestilling mellom kjønnene* skriver KrF (1979:3-4):

Likestilling i familieliv må innebære reell mulighet for mann og kvinne til å velge om de vil arbeide i eller utenfor hjemmet. Dette må få konsekvenser for samfunnsplanleggingen, bl. a. ved økt adgang til deltidsarbeid og fleksibel arbeidstid. Hjemmearbeidet må oppvurderes økonomisk og sosialt.

Under avsnittet *Likestilling i utdanning, arbeid og samfunnsliv. Like valgmuligheter* er KrF opptatt av at arbeidslivet må innrettes slik at begge kjønn kan delta etter ønske. Det må være en reell likestilling mellom ute- og hjemmearena, fordi omsorgsarbeidet i hjemmet også gir en verdifull erfaring. KrF mener at kvinner ikke har like gode muligheter til å delta i samfunnslivet:

Arbeidslivet må innrettes slik at det blir reell likestilling mellom kjønnene. Omsorgsarbeidet i hjemmet gir en erfaringsbakgrunn som vil komme senere innsats i arbeidslivet til gode, og dette må gi ansiennitet i arbeidsliv og utdanning. Kristelig Folkeparti mener at likestillingspolitikken må garantere større muligheter for kvinner til å delta i samfunnslivet enn det som hittil har vært vanlig og like valgmuligheter for begge kjønn (KrF 1979:4-5).

Avslutningsvis peker KrF (1981-85:14) under *Innvandring* i partiprogrammet på behovet for å styrke innvandrerkvinnens rettslige status.

4.5.2 Likestilling er reell valgfrihet

KrF er opptatt av at kvinner og menn skal ha like muligheter og at kjønnene er likeverdige. *Likeverd* er et nøkkelbegrep, noe som bekreftes av tittelen *Likestilling og likeverd mellom kjønnene* (KrF:1). Likeverd tolkes i denne konteksten som at kvinner og menn er like mye verdt, men ikke nødvendigvis like, eller velger likt. Likeverdet kommer også til uttrykk gjennom behovet for å oppvurdere verdien av å være hjemme, slik at det blir likeverdig med utearbeid. Ordene *like muligheter* er også en gjenganger i partiprogrammet, og knyttes til at

kvinner og menn skal ha like muligheter til å delta i samfunnet og til å velge yrke etter eget ønske (KrF:1-2).

4.5.3 Likestillingspolitiske løsninger

I kapittel III *Likeverd og likestilling mellom kjønnene* vil KrF (1-2) at det skal iverksettes tiltak som gir menn og kvinner samme mulighet til å delta i samfunns- og arbeidsliv. Samtidig er det primært valgfriheten mellom ute- og hjemmearena som behandles her. KrF (2) går inn for *”at samfunnet må organiseres slik at ektepar får reelle muligheter til å dele arbeidet i og utenfor hjemmet, bl.a. ved tilbud om deltidsstillinger”*. KrF (1-2) vil at omsorgsarbeid skal betraktes som et yrke med de skatte- og trygdemessige retter dette medfører og at omsorgsarbeid i hjemmet skal gis rimelig ansiennitet i arbeidsliv og utdanning. På arbeidslivsiden vil KrF ha lik betaling for likt arbeid. Under *Demokrati og samfunnsstyring* skriver KrF (1) at de går inn for mest mulig lik representasjon av kvinner og menn i råd, utvalg og styrever.

Resten av tiltakene, som handler om å oppvurdere verdien av hjemmearbeidet og styrking av familieøkonomien, er å finne i *Kapittel VII - Familie og nærmiljø*. I underoverskriften *Familieøkonomi* setter KrF (14) opp elleve tiltak som skal bidra til å styrke familieøkonomien. Familier med omsorgsfunksjon for eldre, syke eller funksjonshemmede skal få økonomisk kompensasjon gjennom styrking av barnetrygd eller innføring av omsorgsvederlag til hjemmearbeidende. Familier som har en slik omsorgsfunksjon skal også få skattefradrag og skattelette ved ektefelledelt beskatning. På sikt ønsker KrF (15-16) å innføre ordninger som gjør at familiens økonomi beskattes likt enten den opptjenes av den ene eller begge ektefeller. KrF mener også at omsorgsarbeid i hjemmet skal gi en del rettigheter til den hjemmeværende i form av rimelig ansiennitet ved overgang til arbeidsliv og ved inntak til utdanningsinstitusjoner. Omsorgsarbeidet må også gi grunnlag for trygderettigheter, pensjonspoeng og sykepenges. KrF (16) skriver *”at det legges til rette for deltidsarbeid for foreldre med mindreårige barn, og at arbeidstiden gjøres mer fleksibel”*. Barnehagepolitikken er plassert i Kapittel 13 (KrF:25), *Oppdragelse, utdanning og forskning*. Her står det at *”hensynet til barna må være grunnleggende i all planlegging og utbygging av barnehager. Rimelig balanse i utbyggingen av familiebarnehager, heltids- og korttidsbarnehager”*.

4.5.4 Oppsummering – en likeverdighetstilnærming

At oppvurderingen av omsorgsarbeidet er løftet frem under kapittel III *Likestilling og Likeverd mellom kjønnene* tolkes som at KrF kobler likestilling mellom ute- og hjemmearena

til likestilling mellom menn og kvinner. Tiltakene under *Familieøkonomi* knyttes ikke til likestilling, men er en utdypning av tiltakene under *Likestilling og likeverd*, som handler om å styrke familieøkonomien og gjøre det *mulig* for en av ektefellene å ha omsorgsarbeidet i hjemmet som et yrke med økonomiske rettigheter. KrF er samtidig opptatt av å legge til rette for at kvinner skal ha like muligheter til å delta i arbeidslivet, samfunnsstyringen og demokratiet for øvrig.

4.6 Høyres program. Perioden 1981-1985. Vedtatt av Høyres Landsmøte Høyres Hovedorganisasjon.

Konservatismen har sitt fundament i troen på menneskeverdet. Konservativ politikk bygger på tillit til det enkelte menneske, og vil styrke dets evne og vilje til ansvar for seg selv og sine medmennesker. Et fritt samfunn må gi rom for personlig frihet og virketrang, utvikle likeverd, solidaritet og toleranse, og fremme samarbeid til beste for fellesskapet (Høyre 1981-1985:1).

4.6.1 Problemdiagnose: vi mangler reell valgfrihet for alle

Høyres mål er å skape reell valgfrihet for alle. Vi vil derfor arbeide for holdningsendringer og praktiske reformer som gjør det mulig å fordele ansvar, plikter og rettigheter i hjem, yrke og samfunnsliv likt mellom kvinne og mann. Vår politikk er å bryte ned kunstige grenser mellom kvinner og menn og mellom hjemme- og utarbeidende. En reell valgfrihet forutsetter også muligheten til å velge å legge hele sin arbeidskraft til omsorgsarbeid i hjemmet (Høyre 1981-1985:14).

Sitatet er hentet fra partiprogrammet under *Likestilling, likeverd og medansvar*. Med utgangspunkt i dette sitatet er hovedproblemet at vi ikke har reell valgfrihet til å kunne velge å legge arbeidskraften i hjemmet. Dette må realiseres gjennom å bryte ned de kunstige grensene mellom kvinner og menn og mellom ute- og hjemmearbeid. For at likestilling skal realiseres, er det også nødvendig å jobbe med holdningsendringer og praktiske reformer som gjør det mulig å fordele ansvar, plikter og rettigheter i hjem, yrke og samfunnsliv mellom menn og kvinner. Oppsummert ser det ut til at det er mangel på reell valgfrihet, mangel på like muligheter, ansvar og plikter som er hovedproblemene i Høyres forståelsesramme.

4.6.2 Likestilling handler om å bryte ned kunstige skiller

Under *Likestilling, likeverd og medansvar* står det følgende: ”Høyre ønsker et samfunn med likhet i muligheter, ansvar og plikter. uansett kjønn, sivilstand, sosial og geografisk bakgrunn” (H:14). Grunnlaget for likestillingspolitikken er respekten for at alle mennesker er likeverdige og skal ha de samme mulighetene, ansvaret og pliktene. Likestilling defineres også som likeverd og fravær av holdninger som skaper kunstige skiller mellom kjønnene og mellom ute- og hjemmearbeid (H:14-15).

4.6.3 Likestillingspolitiske løsninger

Under *Likestilling, likeverd og medansvar* skriver Høyre (15) at: “*lik lønn for arbeid av lik verdi må gjennomføres. Arbeidstilbudet må bedres slik at kvinner får større mulighet til å ta lønnet arbeid. Som ledd i dette må det arbeides for større lønnsmessig likhet mellom kvinne- og mannsdominerte yrker*”. Likelønn og bedring av arbeidstilbudet, slik at kvinner har bedre muligheter til å ta lønnet arbeid, er et viktig krav for Høyre i den definerte likestillingspolitikken. Her må det offentlige gå foran og utvide tilbudet av deltidsstillinger. I forhold til kvinners situasjon på arbeidsmarkedet går også Høyre inn for at det skal være adgang til å forfordle det ene kjønn ved opptak til studier, skole og studium ved tilnærmet like vilkår, dersom det vil bidra til å rette opp en mangel på kjønnsbalanse i vedkommende yrke eller profesjon. Tilsvarende må det ”tilstrebes en jevn fordeling” av kvinner og menn i sammensetning av styrever, råd og utvalg (H:14-15).

I skjæringsfeltet mellom arbeids- og familieliv skriver Høyre (14-15) under avsnittet *Likestilling, likeverd og medansvar* at ”*Foreldre/forsørgernes arbeidstid i større grad bør tilpasses barnas behov med økt anvendelse av fleksibel arbeidstid, og rett til nedkortet arbeidstid for småbarnsforeldre med tilsvarende reduksjon i lønn*”. Høyre går også inn for en vesentlig øking i antall barnehager og barneparker, både private og offentlige, der målet er at alle barn og foreldre skal ha et pedagogisk tilbud uansett foreldrenes økonomiske stilling (H:14). I kapitlet *Forvaltning av ressursene – Trygging og utbygging av arbeidsplassene* med underoverskrift *Arbeidsplassene* presiseres det at barnehageplasser er viktige for å gi kvinner som ønsker det, mulighet til lønnet arbeid. Dette handler også om best mulig å utnytte arbeidskraften, til å dekke våre behov (H:24).

Høyre er samtidig opptatt av å oppvurdere omsorgsarbeidet, og har derfor en rekke tiltak som skal bidra til bedre økonomiske betingelser for hjemmearbeidende. Tiltakene som handler om å styrke familiens økonomi står delvis under *Likestilling, likeverd og medansvar*, men hovedsakelig under *Hjem, familie og barn* (H:14-15). I likestillingsdelen går Høyre (14) inn for at omsorgsarbeide skal gis tilleggspoeng ved opptak til utdanning på lik linje med annen yrkeserfaring. Partene i arbeidslivet oppfordres også til å vurdere hvordan man best kan gi lønnsansiennitet for omsorgsarbeid (14-15). Under underoverskriften *Hjem, familie og barn* settes det opp tjue punkter som skal bidra til oppvurdering av hjemmearbeid. Her går Høyre (15-16) inn for at skattereglene og overføringene til barnefamiliene skal utformes slik at deres kår vil bedres vesentlig. Dette vil Høyre (16) at skal skje gjennom å innføre skattekasse 3 for barnefamilier, øke kontantoverføringene til barnefamiliene, gi hjemmearbeidende rett til å få registrert omsorgsarbeid som grunnlag for opptjening av tilleggspoeng i folketrygden. Høyre

(16) vil også at det skal vurderes ordninger som gir hjemmearbeidende rett til å få registrert omsorgsarbeid som grunnlag for opptjening av poeng til folketrygden eller andre ordninger som gir økonomisk sikkerhet.

4.6.4 Oppsummering: bedring av kvinners arbeidsmuligheter og oppgradering av familien

Høyres strategi handler om å realisere reell valgfrihet mellom ute- og hjemmearena, med en delt vektlegging av kvinners arbeidsmuligheter i kombinasjon med økte økonomiske rettigheter til hjemmeværende. Flere tiltak handler også om å legge til rette for at foreldre skal kunne kombinere arbeids- og familieliv. Deltidsstillinger og barnehageutbygging blir derfor viktig. I programmet vies likevel mest plass til den økonomiske oppgradering av hjemmet, som også forstås som én vei til likestilling i et likeverdighetsperspektiv

4.7 Fremskrittspartiet program 1981-1985

Sentralt i FrPs samfunnssyn er troen på enkeltmennesket, dets selvstendige livsholdning og rett til å bestemme over sitt eget liv. Hensynet til enkeltindividet, og enkeltindividets ansvar for eget liv, og tilsvarende rett til å bestemme over eget liv, er svært sentralt i FrPs verdisett. Familien har vært og er, den grunnleggende institusjonen i samfunnslivet(...)(FrP 1982-1985:1).

4.7.1 Problemdiagnose: fravær av kjønnsnøytralitet

Fremskrittspartiet (FrP) har ingen eksplisitt problemrepresentasjon knyttet til likestilling. Partiets viktigste hensyn er formell og juridisk likestilling. I innledningen til avsnittet *Likestilling* i kapittelet *Samfunnssyn* skriver FrP (6) følgende om likestilling:

FrP vil føre en kjønnsnøytral politikk ved å likestille kvinner og menn når det gjelder det offentlige vanlige virksomheter, lover, forskrifter og regler. Forholdet mellom kjønnene i arbeidsliv, fritid og privatliv bør imidlertid følge en naturlig utvikling uten innblanding av offentlige organer

Forholdet mellom kjønnene defineres som en privatsak som er utenfor politikken virkeområde. På bakgrunn av dette, er det ikke relevant for FrP å ta stilling til likestilling utover det formelle og juridiske. Dette bekreftes av tiltakene til FrP som handler om å avskaffe og avvise lover, regler og institusjoner som ikke er kjønnsnøytrale.

4.7.2 Likestilling er antidiskriminering og kjønnsnøytral politikk

Likestilling forstås som kjønnsnøytral politikk. Utover dette vil ikke FrP (6) legge seg oppi forholdet mellom kjønnene i arbeidslivet, fritid eller i privatlivet. Dette må ses i sammenheng

med FrPs (1) samfunnssyn, der enkeltindividets ansvar for seg selv og rett til å bestemme over seg selv er kjernen i partiets verdisett. Ordet ”diskriminering” nevnes få ganger i programmet, men tilnærmingen minner likevel om en antidiskrimineringstilnærming til likestilling, der enhver form for politikk rettet mot bestemte samfunnsgrupper forstås som det motsatte av likestilling.

4.7.3 Likestillingspolitiske løsninger

Under avsnittet *Likestilling* fokuserer FrP (6-7) på å få fjernet regler, rettigheter og plikter som er rettet mot det ene kjønn eller som oppfattes som utenfor politikkens virkeområde. FrP (6) vil at likestillingsloven og ombudet skal avvikles og er imot ”*all form for kjønnskvalifisering fra det offentlige side*”. FrP vil at kvinner skal gi et år av sitt liv til samfunnet gjennom verneplikten. Likestilling mellom kjønnene fordrer også like rettigheter til barna ved skilsmisse: ”*rett til barna og felles eiendom må ved skilsmisse være lik for begge. Ved valg må den best egnede gis rett til barn og besøksrett og forsørgerplikt må være lik for mor og far*” (FrP:7).

I avsnittet *Familien* har FrP (6) et kjønnsnøytralt språk og henvender seg til familien som en enhet. Den offentlige politikken skal tilrettelegges for at en vanlig familie med normal inntekt skal kunne stå på egne bein. FrP mener også at det burde innføres fradragsrett ved inntektsbeskatning for utgifter til pass av utarbeidende foreldres barn. Et annet tiltak er ektefelledelt beskatning ved at ektefellenes samlede inntekt legges sammen og deles på to, slik at hver ektefelle får samme pensjonspoeng, samme ansiennitet og samme skatt. Omsorgsarbeid for familiemedlemmer som ellers ville vært overlatt til det offentlige, må godtgjøres fra det offentlige side.(FrP:6). Dette er tiltak som vil styrke familien og gjøre det mulig for en av foreldrene å være hjemmeværende. FrP vil tilstrebe lik lønn for likt arbeid (ibid).

4.7.4 Oppsummering: en kjønnsnøytral likestillingspolitikk

Forholdet mellom kjønnene i privatlivet er utenfor politikkens virkeområde i FrPs forståelsesramme. Likestillingspolitikken handler om å innføre formell likestilling mellom kjønnene, mens familiepolitikken åpner for mer likestilling mellom ute- og hjemmearbeid. Målet er tilrettelegging for en mer selvgående familieøkonomi.

5 Likestillingspolitikk på 90- tallet

5.1 Innledning

I dette kapittelet er det partienes likestillingspolitikk for 90-tallet som behandles. Partienes sentrale problemdiagnoser, likestillingsdefinisjoner og likestillingspolitiske løsninger redegjøres for her, etter lignende mal som i foregående kapittel. Oppmerksomheten rettes mot endringstrekk i politikkfeltet siden 1980-tallet og starter med en situasjonsbeskrivelse av status for likestillingsarbeidet ved inngangen til 90-tallet, basert på st.meld. nr. 70 for 1991-1992 "Likestillingspolitikk for 1990 åra".

5.2 Likestillingspolitikk for 90-åra

I st.meld. nr. 70 for 1991-92 "Likestillingspolitikk for 1990 åra" videreføres målet om like rettigheter, plikter og muligheter for begge kjønn. Meldingen presiserer at likestilling ikke handler om likestilling versus likeverd, men må inneholde begge perspektiver. Dette betyr anerkjennelse av kjønnes ulikheter, oppvurdering av kvinners gjøremål og verdier, og en målsetting om likere muligheter for kjønnene, gjennom en særskilt tilrettelegging for kvinner (st.meld. nr. 70 for 1991-92:1).

Kvinner deltakelse i politikken og inntog i utdanningsinstitusjonene og i organisasjonslivet for øvrig tok et langt steg i løpet av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet (op.cit.: 5). Kvinner tilknytning til arbeidsmarkedet har blitt mer lik menns, der flere kvinner nå er heltidsarbeidende og antall kvinner som betrakter seg selv som husmødre er halvert. Økningen i deltidsarbeid for kvinner stoppet opp i løpet av 1980 tallet, men fortsatt er halvparten av de yrkesaktive kvinnene deltidsarbeidende (op.cit.: 10-11). Kvinner befinner seg også i yrker med lavere lønn, dårligere arbeidsmiljø og med færre kvalifiseringsmuligheter (op.cit.: 14). Siden 1980-tallet hadde barnehagedekningen økt fra 29 prosent i 1986 til 39 prosent i 1992. Foreldrepermisjonen ble også utvidet fra 18 uker i 1986 til 44 uker med 1980 prosent av full lønn i 1992 (op.cit.: 26).

De sentrale utfordringene på 1990-tallet handler om barneomsorgen og likelønnsspørsmålet (op.cit.: 3). Kvinner økende utdanningsnivå og deltakelse i arbeidslivet ser ikke ut til å ha blitt fulgt opp av menn når det gjelder omsorgsarbeidet i hjemmet (op.cit.: 19). Innsatsen i denne perioden må derfor rettes mot å beskytte mor som arbeidstaker og sikre menns ansvar og rettigheter som fedre. I likelønnsspørsmålet handler det om at kvinner tjener i gjennomsnitt

20 prosent mindre enn menn. Målet er derfor å fremme lik lønn for arbeid av lik verdi, der ulik lønn skyldes kjønn (op.cit.: 70:5). Dette er også et viktig økonomisk krav fordi kvinner utgjør flertallet av enslige forsørgere, minstepensjonister og trygdede på bakgrunn av tidligere inntekt (ibid).

Progresjonen på likestillingsfronten har samtidig synliggjort forskjellen *mellom* kvinner. Skillelinjene følger kvinners ulike utdannelsesnivå. For kvinner med høy utdanning har det skjedd en utjevning mellom menn og kvinner, mens likestillingstillingsprosjektets ”lønnsomhet” for kvinner med lavere utdanning er mer omdiskutert. Innvandrerkvinnens posisjon har også blitt en mer aktuell problemstilling i et mer flerkulturelt samfunn (op.cit.: 19).

5.3 Solidarisk Veivalg. Arbeidsprogram for Sosialistisk Venstreparti 1993-1997

Sosialistisk Venstreparti arbeider for et sosialistisk samfunn, et samfunn bygd på folkestyre, rettferdig fordeling og likeverdige levekår for alle mennesker uansett bakgrunn, bosted, kjønn og livssyn (SV 1993-1997:1).

5.3.1 Problemdiagnose: et mannsdominert samfunn

I avsnittet *Kvinnemobilisering*, under bolken *Solidaritet*, uttrykkes følgende problemdiagnose:

SV vil bidra til å utvide den kvinnepolitiske dagsorden til å gjelde mer enn omsorg og lønn. 20 års kvinnekamp har gitt oss likestillingsloven. Til tross for formell likestilling lever vi i et samfunn som er sterkt dominert av mannlige verdier og prioriteringer. Kvinners erfaringer og kompetanse er fremdeles underrepresentert eller fraværende på viktige områder i samfunnslivet. (SV 1993:42)

Liksom på 1980-tallet, mener SV at vi lever i et mannsdominert samfunn der kvinners erfaringer og kompetanse er underrepresentert. 1990-tallet er samtidig preget av at flere kvinnepolitiske temaer er på dagsorden. Under *Likelønn – Like muligheter* skriver SV (48-49) at positiv særbehandling av kvinner har gitt resultater, men at utsiktene for kvinne deltakelse i makt, politikk og samfunnsliv likevel preges av stagnasjon og tilbakegang. Det er også store kjønnsforskjeller i lønns- og arbeidsvilkår, opplæring og karrieremuligheter (SV:19). En ny sentral problemstilling som kobles til *Kvinnemobilisering* er det SV (42) beskriver som en aggressiv nedskjæring av offentlige ytelser. Nedskjæringene rammer kvinner, både fordi kvinner er mest avhengig av ulike stønader og trygder, men også fordi velferdsstaten gir mange kvinner lønnet arbeid. En innsnevring av velferdsstaten innebærer derfor en innsnevring av mange kvinners levevilkår og fremtidsmuligheter (SV:29, 42).

I familiepolitikken mener SV (42) at kontantstøtten til småbarnsfamilier vil underminere de velferdsordninger som samfunnet tilbyr i dag. I kapitlet *Gode tilbud til barn* er SV (34) bekymret for at småbarnsforeldre er under press og i mangel av tid og penger. Den siste problemdiagnosen er å finne under *Integrering og inkludering*. Her skriver SV (56) at det er behov for tilrettelagte tilbud for kvinner med innvandrerbakgrunn.

5.3.2 Lik deltakelse og likestilling i hjemmet

SVs syn på likestilling har endret seg siden 1980-tallet, da fraværet av likestilling ble koblet til kapitalismen som gjorde kvinneundertrykkelsen mulig og naturlig. Den nye likestillingsforståelsen finner vi under *Deltakelse og Demokrati*:

Deltakersamfunnet er et samfunn der kvinner og menn bidrar med lik innflytelse og lik representasjon på alle nivå i politikk og samfunnsliv. Tradisjonell likestilling strekker ikke til for å nå dette målet. Det er derfor nødvendig å gi kvinner fortrinn på områder der de ennå er underrepresentert (SV 1993:43).

Tradisjonell likestilling er ikke nok for å oppnå et deltakersamfunn der kvinner og menn bidrar og deltar likt, likestilling fordrer derfor positiv særbehandling av kvinner på alle arenaer der de er underrepresentert. Positiv særbehandling er nødvendig fordi politiske føringer slår ulikt ut for kjønnene på grunn av forskjellige posisjoner, erfaringer og interesser (SV:48-49). Under *Delingen av arbeidet* presiseres det at deltakelse i arbeidslivet er sentralt for samfunnsdeltakelse (SV:18). Arbeid gir økt livskvalitet, tilhørighet, inntekt, pensjonspoeng, trygdeytelser, makt og innflytelse. Kvinners sysselsetting er viktig for å realisere likestilling. På en mer indirekte måte enn tidligere kan vi også se at hensynet til sosial utjevning fremdeles er viktig i SVs likestillingspolitikk. Den handler nå hovedsakelig om et kjønnsperspektiv på nedskjæringer i velferdsstaten og betydningen av kvinners likestilte deltakelse i arbeidslivet (SV:42).

5.3.3 Likestillingspolitiske løsninger

Likestillingspolitikken og kvinneperspektivene er spredt utover programmet og integreres i politikken fortløpende. Tiltakene som omhandler arbeidsliv og lønn er hovedsakelig å finne under *Likelønn- like muligheter* (SV:48-49). Siden partene i arbeidslivet ikke klare å løse likelønnsproblemet, må det offentlige ta ansvar for å fremme lik lønn for likeverdig arbeid, skriver SV (19, 49). Ett av tiltakene her er å opprette en likelønnskommisjon for å utrede kjønnsbestemte lønnsforskjeller og mulige tiltak. SV går også inn for likestillingsavtaler på offentlige eide arbeidsplasser for å sikre kvinner like lønnsvilkår, voksenopplæring- og avanseringsmuligheter. I tillegg ønsker SV (49) en utredning om maktfordelingen mellom

kjønnene og kvotering i politikken. Dette er konkrete tiltak som svarer på SVs (19) problemdiagnose om likestillingens stagnasjon og tilbakegang.

I skjæringspunktet mellom arbeid og familie ønsker SV (18) sekstimers arbeidsdag for alle, for å gjøre det mulig å kombinere lønnsarbeid, fritid og familieforpliktelser. Kravet har blitt stående siden 1980-tallet, men har nå tydeligere formuleringer knyttet til hensynet til arbeidsfordelingen i hjemmet og balansegangen mellom ute- og hjemmearbeid for begge kjønn. Det nye ”tilskuddet” i SVs (18) program er at det ønskes utredninger for ulike modeller for tidskontoer. SV (18) foreslår å gjøre fødselspermisjonen mer fleksibel, slik at den kan tas ut i form av kortere arbeidstid i perioder frem til barna er 10 år. Småbarnspermisjonen skal utvides til halvannet år, slik at tidskontoen totalt sett utvides. For at mor ikke skal diskrimineres i arbeidslivet og for å sikre fars kontakt med barna, vil SV (18) at minst en tredjedel av småbarnspermisjonen skal forbeholdes far og at far får selvstendig opptjeningsrett.

På arbeidslivssiden ønsker SV (18) at partene i lønnsforhandlinger skal utarbeide en arbeidstidsreform for småbarnsforeldre. Dette er SVs svar på 1990-tallets problemdiagnose knyttet til småbarnsfamiliens pressede situasjon. Barnehagepolitikken er også sentral: Under *Gode tilbud til barn* kan vi lese: ”SV vil derfor sette arbeidstidsreformer og full barnehagedekning øverst i valg av reformer for barnefamilier”(SV:35). Alle skal ha et godt og rimelig barnehagetilbud, med et langsiktig mål om gratis barnehage, mener SV (35).

5.3.4 Oppsummering: balanse mellom ute- og hjemmearbeid og lønn og makt til kvinner

I SVs likestillingspolitikk for 1990-tallet vektlegges det at det trengs flere positive virkemidler for å utjevne forskjellene mellom kjønnene når det gjelder lønn, makt og muligheter. Problemdiagnosen handler også om at småbarnsforeldrene lider under tidsknapphet. For å gjøre noe med dette og samtidig få til mer likestilling og lik deltakelse fra begge kjønn, legges det til rette for bedre balanse mellom arbeidsliv og familieliv via sekstimersdag, arbeidslivsreformer og eventuelle tidskontoer der deler forbeholdes far. Full barnehagedekning er samtidig en prioritet.

5.4 Mer fellesskap – Sosialdemokratisk program for 90 åra **Det Norske Arbeiderpartiets landsmøte, november 1992**

De tyngste løft i oppbyggingen av det norske velferdssamfunnet er tatt i fellesskap. Men det har også skjedd under frihet for den enkelte. Når alle har frihet til å utfolde sine personlige egenskaper innenfor

fellesskapets rammer, blir fellesskapet sterkere. Den sosialdemokratiske modellens forening av individuell frihet og fellesskapsløsninger har også vist seg å gi de beste samfunnsmessige resultater Ap 1992:1).

5.4.1 Problemdiagnose: kvinners arbeidsforhold og et tilrettelagt arbeidsliv

Ap (26) skriver at vi har kommet langt med likestillingen fordi kvinneandelen i yrkeslivet har økt betraktelig de siste 20 årene, samtidig som kvinner har gjort seg sterkt gjeldende innen høyere utdanning og i politikken. Likevel er det mye som gjenstår, og det legges spesielt vekt på det kjønnsdelte arbeidsmarkedet, kvinneyrkenes lavere verdsetting og behovet for et arbeidsliv som tilrettelegger for at begge kjønn er omsorgspersoner. Det har også kommet til en ny problemdiagnose under overskriften *Likestilling for 90 åra*:

I dag er en stor del av småbarnsfamiliene i en «tidsklemme». Foreldrene slites mellom arbeidslivet og hjemmelivets krav. Spesielt er hverdagen tøff for de dobbeltarbeidende kvinnene som fortsatt har hovedansvar for de private omsorgsoppgavene. Mange aleneforeldre har en vanskelig hverdag både tidsmessig og økonomisk. 90 % av denne familiegruppen er kvinner (Ap 1992:26).

En stor del av småbarnsfamiliene opplever en tidsklemme som handler om å møte kravene i arbeidslivet og i hjemmet. Dette går spesielt utover de dobbeltarbeidende kvinnene og aleneforsørgende kvinner. Ap (26) vil ikke at omsorg skal betraktes som barriere for likestilling, men ha egenverdi. Menns deltakelse i omsorgsarbeidet vektlegges som viktig for 90-tallets likestillingspolitikk.

5.4.2 Rett til arbeid og økonomisk likestilling

Aps forståelse av likestilling har endret seg 1980-tallet, da likestilling handlet om kvinner som en mindre ressurssterk gruppe, likestilling mellom ute- og hjemmearbeid og kvinners sysselsetting. Under prinsippene for likestillingspolitikken skriver Ap (26) følgende:

”Kvinnens rett til arbeid, økonomisk likestilling og et arbeidsliv som tilrettelegger for at både kvinner og menn skal kunne være omsorgspersoner er viktige prinsipper i Arbeiderpartiets likestillingspolitikk”. Likestilling handler om å gi småbarnsforeldre større mulighet til å veksle mellom ute- og hjemmearbeid og om bedre arbeidsdeling mellom kjønnene hjemme. Dette fordrer at menn deltar mer aktivt i omsorgsarbeidet og at staten øker innsatsen i barneomsorgen (Ap:26). Likestilling handler også om lik representasjon, økonomisk likestilling og likelønn (Ap:26,31,32).

5.4.3 Likestillingspolitiske løsninger

Dette programmet er utformet som en sammenhengende tekst der problemer og løsninger beskrives. Under *Likestilling for 90 åra* skriver Ap (26) om menns deltakelse i hjemmet og om utvidelse av foreldrepermisjonen. En tidskonto skal fungerer slik at foreldrene kan ta ut kortere arbeidsdager. Resten av tiltakene som omhandler familien er plassert under neste avsnitt, *Barna har krav på omsorg*. Her skriver Ap (27) at alle barn som ønsker det, skal ha tilbud om barnehage og at prisen skal legges på et slikt nivå at tilbudet er reelt for alle. Foreldrepermisjonen ble i 1993 utvidet til 52 uker med 80 prosent lønnskompensasjon. Ap (27) vil at deler av denne permisjonen skal forbeholdes far. I tillegg vil AP utvide den ubetalte retten til permisjon fra et til tre år. Samtidig presiserer AP (27) at de er i gang med store reformer for barn gjennom satsning på barnehager, skole for 6-åringer og fritidsordninger i skolen. AP vil satse på dette fremfor økning i barnetrygden.

I gjennomgangen av *Likestilling for 90-årene* rettes oppmerksomheten også mot behovet for radikale og positive virkemidler, som kjønnskvoltering, for å skape likestilling i utdanning og arbeid (Ap:26). For å sikre lik representasjon av kvinner i politikken, mener Ap at det trengs en utredning som kan se på behovet for endringer i valgloven. AP (26) vil tilby kvinner med omsorgsansvar og kvinner i deltidsarbeid tilbud om utdanning. De kvinnedominerte yrkene og kvinners kompetanse må også oppvurderes og det må settes inn flere virkemidler for å bryte opp det kjønnsdelte arbeidsmarkedet. Erfaringer viser at likelønn ikke oppnås uten virkemidler. Det må derfor legges opp til en strategi som foregår på flere nivå og i samspill med partene, både faglig og politisk. Innenfor dette arbeidet vil AP (26) ta initiativ til en handlingsplan for en mer rettferdig lønnspolitikk mellom menn og kvinner.

5.4.4 Oppsummering: mer foreldrepermisjon, barnehage og likelønn

Det ser ut til å ha skjedd en dreining i Aps politikk, der de har forlatt ideen om å oppvurdere hjemmet på 1980-tallet til å vektlegge mer de kvinnedominerte yrkenes verdsetting og kvinners representasjon. Det handler også om familiens balansering av ute- og hjemmearbeid, men nå presiseres det at det er arbeidet med barnehage og begge kjønns deltakelse ute og hjemme som er prioriterte satsingsområder.

5.5 Tid for verdier. Kristelig folkeparti - Handlingsprogram for stortingsperioden 1993-1997

(...) Kristendommen forplikter til ansvar i det politiske liv. Gjennom den kristne sosial-etikken gis det prinsipper for samfunnslivet som vi ønsker å legge til grunn for hele vår politikk og vår politiske tenkning. Vi vil at omsorgen for våre medmennesker skal vises i praktisk politikk. Samtidig skal vårt samfunn bygge på enkeltmenneskets rett og plikt til å ha omsorg for seg selv og sine nærmeste (KrF 1993:1).

5.5.1 Problemdiagnose: familieoppløsning og kvinners likestillingsbarrierer

KrF har ingen eksplisitt problemdiagnose knyttet til likestilling, men KrFs (3) løsninger under *Likeverd og likestilling* vitner om at partiet er opptatt av kvinners spesifikke likestillingsbarrierer i arbeidslivet og av likelønnsspørsmålet. Også menns deltakelse i omsorgsarbeidet er viktig å stimulere. Under *Familien i samfunnet* skriver KrF (28):

Økende tendenser til familieoppløsning, utrygge oppvekstmiljøer og sterkere sosialt press gjør barna til en svært utsatt gruppe i samfunnet. Kristelig Folkeparti mener at situasjonen tilsier en omlegging av politikken på viktige områder for å sikre utviklingen av et bedre og mer helhetlig oppvekstmiljø for barna. Omsorg i familien og hjemmet er som hovedregel den beste ramme for barns oppvekst. Det må legges mer vekt på foreldrenes ansvar for egne barns oppvekst, og deres mulighet for egen omsorg for barna i hjemmet

KrF er her bekymret for barnas oppvekstsvilkår. Det er derfor nødvendig å legge om politikken slik at mer av oppveksten skjer innenfor hjemmets ramme. KrF (38) skriver også under *Innvandring* at innvandrerkvinner med bostedstillatelse skal få samme mulighet til arbeid og engasjement som norske kvinner.

5.5.2 "Ut fra et kristent menneskesyn er kvinne og mann likeverdige"

KrFs likestillingsforståelse har ikke endret seg nevneverdig siden 1980-tallet. KrF argumenterer nå klarere for likestilling ut fra et kristent verdigrunnlag, der menn og kvinner behandles som likeverdige både i hjemmet og i samfunnet. Under overskriften *Likestilling og Likeverd* skriver KrF (3) følgende:

Ut fra et kristent menneskesyn er kvinne og mann likeverdige. Dette gjelder både i hjem og samfunn. Vi forstår likestilling slik at kvinner og menn stilles likt til å bruke og utvikle sine evner og utrustning og utfolde sin individuelle egenart innenfor rammen av en ansvarsbevisst forvaltning og tjeneste

Slik det uttrykkes her, handler likestilling om likeverd og om å gi begge kjønn like muligheter til å bruke og utvikle sine evner etter eget ønske.

5.5.3 Likestillingspolitiske løsninger

Et overordnet inntrykk er at KrFs likestillingspolitikk nå handler mer om kvinner og arbeidsliv enn på 1980-tallet, men kravene om mest mulig lik representasjon av kjønnene i råd og utvalg (KrF:2) og lik lønn for likt arbeid (KrF:3), er de samme. Nye tiltak i *Likestilling og Likeverdighet* er at KrF vil ha kvotering for å sikre en jevnere kjønnsbalanse innen utdannelsesretninger. KrF (3) vil også at kvinner skal motiveres til å søke ledende stillinger, og at menn skal oppfordres til å ta mer av omsorgsoppgavene. Arbeidslivet må dessuten innrettes slik at kvinner og menn får samme mulighet til yrkesvalg og yrkesutøvelse, og oppsigelsesvernet må skjerpes slik at det praktiseres likt for menn og kvinner. I tillegg må satsingen på arbeidsplasser for kvinner i distriktene intensiveres (KrF:3).

Under *Familien i samfunnet* vil KrF (28-29) at det skal legges til rette for reell valgfrihet mellom ute- og hjemmearbeid. Tiltakene skiller seg ikke vesentlig fra 1980-tallet. Skatteregler og overføringer skal utformes slik at arbeidet i hjemmet oppvurderes og ektefellenes valg mellom arbeid i og utenfor hjemmet blir reelt. Barnefamilienes økonomi skal også styrkes ved at barnetrygden øker i takt med prisstigningen (KrF:28-29). Personer med omsorgsfunksjoner skal få økonomisk godtgjøring, avlastningsmuligheter og mulighet for permisjon uten lønn fra jobb i inntil 2 år for å ivareta omsorgsoppgaver for pleietrengende nære slektninger, men uten å miste retten til lønns- og konkurranseansiennitet. Fødselspenger for hjemmearbeidende, som knyttes til grunnbeløpet i Folketrygden, skal også heves til 1½ G (ibid). Under *Likestilling og likeverd* skriver KrF (3) at hjemmeværende skal ha rett til sykepenger. Den viktigste endringen på dette politikkfeltet er likevel kontantstøtten – en økonomisk overføring til familier med barn under 3 år.

Barnehager er blitt et mer sentralt tema i KrFs politikk enn på 1980-tallet. Under paragrafen *Barnehager* skriver KrF (30) at de går inn for nødvendige statlige innskudd til barnehageutbygging, slik at det blir full behovsdekning innen 2000. Dette kravet er nytt i KrFs program fra midten av 1980-tallet. KrF presiserer samtidig at definisjonen av full behovsdekning må reguleres etter innføring av kontantstøtten. Innen 2000 vil KrF (30) at beløpet familier med barn under 3 år mottar, skal tilsvare statens overføringer til en barnehageplass. Det må også legges opp til en rimelig balanse mellom heltids-, korttids- og familiebarnehager, og byggingen må skje etter familiens og barnas behov.

5.5.4 Oppsummering: hjemmets likestilling og kvinners arbeidsmuligheter

KrFs likestillingspolitikk tar for seg kvinners arbeidsmuligheter og representasjon. Den retter seg også mot menns deltakelse i omsorgsoppgavene og likestilling mellom ute- og hjemmearena. Oppsummert ser det likevel ut til at likestillingspolitikken handler mer om kvinners arbeidsmuligheter enn på 1980-tallet. I familiepolitikken, derimot, legges det til rette for at det skal bli en reell mulighet å legge sin arbeidskraft i hjemmet. Det har med andre ord blitt et mer markert skille mellom det som defineres som likestillingspolitikk, som omhandler kvinner og arbeidsliv, og det som defineres som familiepolitikk som tar for seg oppvurderingen av hjemmet.

5.6 Norge trenger en ny giv 93. Høyres stortingsvalgprogram. Vedtatt på Høyres Landsmøte, mars 1993

Høyre bygger sin politikk på hensynet til det enkelte menneske. Alle mennesker er født til frihet og med sin egenart. Men samtidig er mennesket avhengig av fellesskap i samfunn med andre mennesker. Et fritt samfunn må gi rom for personlig frihet og virkefrang, utvikle likeverd, solidaritet og toleranse, og fremme samarbeid til beste for fellesskapet (Høyre 1993:1).

5.6.1 Problemdiagnose: kvinners hjemmeansvar og familiens pressede situasjon

Likestillingspolitikken er plassert i bolken *Ansvar, Trygghet og Valgfrihet* under underoverskriften *Vi vil gi begge kjønn like muligheter* (H:17,20). Ifølge Høyre (20) har vi kommet langt med likestillingen i Norge, både innenfor utdanning, i forhold til den aktive arbeidsstyrken, og når det gjelder kvinnerepresentasjon. Høyre presiser likevel at de vil jobbe videre for at likestillingslovens mål skal oppfylles. Deretter følger:

Selv om den formelle likestilling har kommet langt, begrenses kvinnenens reelle likestilling av at de fortsatt har hovedansvar for omsorgsarbeid knyttet til barn og eldre. Det er viktig å arbeide for at menn tar en større del av dette ansvaret. Høyre vil styrke småbarnsforeldres mulighet til å kombinere arbeid og familieliv (Høyre 1993:20).

Problemdiagnosene har endret seg siden 1980-tallet, da kvinners utdannings- og arbeidsmuligheter var sentrale i Høyres partiprogram. Én forklaring på manglende likestilling knyttes nå til at kvinner har hovedansvaret i hjemmet. Mannens deltakelse er derfor et nytt tema i likestillingspolitikken. Det gjenstår også utfordringer når det gjelder likelønn, foreldrenes mulighet til å kombinere ute- og hjemmearbeid og tilrettelegging for den hjemmeværende (H:20-21). Under *Økt valgfrihet til familiene* er Høyre (18-19) opptatt av

familienes pressede situasjon i form av mangel på tid, usikker økonomi og truende arbeidsledighet. Ønsket om reell valgfrihet har blitt stående siden 1980-tallet, men handler nå om at staten har gått for langt i å gripe inn i familiens private anliggender. Familien burde heller beholde mer av sine ressurser, slik at de selv kan velge hvordan de vil innrette seg (H:21).

5.6.2 Likestilling handler om reell valgfrihet

På 1980-tallet ble likestilling hovedsakelig forstått som likeverdighet mellom kjønnene og mellom ute- og hjemmearena. Likeverdighetsformuleringene er nå fjernet og under avsnittet *Vi vil gi begge kjønn like muligheter* kommer det frem at likestilling handler om reell valgfrihet, at menn deltar mer aktivt i hjemme og at begge kjønn kan kombinere ute- og hjemmearbeid. Til tross for at Høyre (20) anerkjenner at den skjeve arbeidsdelingen i hjemmet er en utfordring for likestillingen, vil Høyre prioritere familiens valgfrihet og gjøre hjemmet til et realiserbart verdivalg (18-19).

5.6.3 Likestillingspolitiske løsninger

I avsnittet *Vi vil gi begge kjønn like muligheter* skriver Høyre (20) at de vil sikre likelønn og lovfeste at arbeidsgiver skal påvise at lønnsulikheter ikke skyldes kjønnsforskjeller. I dette avsnittet vektlegger Høyre (21) også at det må være mulig for partene i en skilsmisse å fastsette deling av permisjonsrettighetene mellom ektefellene i Folketrygden. Høyre (21) vil at fedre skal ha rett, men ikke plikt, til å ta ut en del av svangerskapspermisjonen og innføre fleksibelt uttak av fødselspermisjon, slik at permisjonen kan fordeles utover de første årene. Dette utgjør den eksplisitte og definerte likestillingspolitikken i Høyres program. Kravet om forfordeling av det underrepresenterte kjønn og målet om kjønnsbalanse i styrer, utvalg og råd er frafalt siden 1980-tallet. Dette kan ses i lys av at Høyre (20) mener at likestillingen har kommet langt på disse områdene.

Oppmerksomheten i programmet vies først og fremst til familiens valgfrihet. Høyre (19-20) lanserer en ny valgfrihetsreform basert på vedtak om 1 års svangerskapspermisjon og skolestart ved 6 års alder. Reformens hovedhensyn er familiens valgfrihet gjennom å øke det samlede barneomsorgstilbudet. Høyre (19) vil fortsette barnehageutbyggingen, slik at alle som ønsker det skal ha et barnehage tilbud. Finansieringen i barneomsorgen skal gå til kontantstøtte etter samme prinsipper som barnetrygden, som delvis skal dekkes med det nåværende statlige tilskuddet til barnehagene, men også gjennom skattefradrag og nye statlige bevilgninger. Slik får familiene beholde mer av sine ressurser. Av hensyn til barna, vil Høyre

(20) at alle barn i alderen 3-6 skal ha tilbud om 3-4 timer med pedagogisk stimulans utenfor hjemmet. Noe av driftstilskuddet til disse barna skal overføres direkte til den private eller offentlige instansen som leverer tilbudet. Kontantstøtten til barn mellom 3 og 6 år er derfor noe lavere enn til dem som er under 3 år.

5.6.4 Oppsummering: likestilling handler om friheten til å velge

Et overordnet mål i Høyres politikk er at omsorgstilbudene og overføringene skal bli mer varierte og mer i samsvar med barnas- og foreldrenes behov. Menn skal oppfordres til å bidra mer med omsorgsoppgavene i hjemmet. Foreldrene må kunne kombinere ute- og hjemmearbeid etter ønske, og ved at familiene får beholde mer av ressursene kan de innrette seg slik det passer dem best.

5.7 Fremskrittspartiet. Prinsipp- og handlingsprogram 1993-1997. Velg riktig – lev bedre. Fremskrittspartiet

Det fundamentale i Fremskrittspartiets samfunnssyn er troen på det enkelte menneskes egenart og retten til å bestemme over eget liv. Familien og den private eiendomsretten er det grunnleggende i samfunnslivet. Fremskrittspartiet tar sterkt avstand fra rasisme (FrP 1993:1).

5.7.1 Problemdiagnose: kvotering og statens inngripen

I den definerte likestillingspolitikken er problemdiagnosen ganske tilsvarende den på 1980-tallet. FrP vektlegger at forholdet mellom kjønnene burde tilpasse seg naturlig uten innblanding fra det offentlige. Nytt siden 1980-tallet er formuleringer knyttet til fri konkurranse. Under *LIKESTILLING* skriver FrP (8-9) at fri konkurranse fører til at bedriftene sikrer seg de beste arbeidstakerne og derfor er det beste vernet mot diskriminering. Nåværende begrensninger i frikonkurranse, eksempelvis kvotering, er derfor et problem. I familie- og barnehagepolitikken har samfunnsutviklingen siden 1980-tallet bidratt til en ny problemdiagnose. Under *Familie og barn* skriver FrP:

Velferdsstaten har i stor grad tiltatt seg familiens tradisjonelle oppgaver og derved svekket familiens betydning i samfunnet. Fremskrittspartiet vil advare mot en slik utvikling og ønsker å styrke familiens stilling i samfunnet. Fremskrittspartiet vil spesielt advare mot at familiens oppdragerfunksjoner overdras til Staten. Det er en illusjon å tro at samfunnet har råd til å erstatte privat pleie og omsorg med offentlig pleie og tilsyn basert på tariffavtaler og arbeidsmiljølov(...). (FrP 1993:35)

Velferdsstaten har overtatt mange av familiens funksjoner, noe som har resultert i at rammene for de stabile familieforholdene har blitt svekket. FrP (35) skriver følgende: *”Det har samtidig skjedd en såkalt utdanningsekspløsjon hvor stadig flere personer har tatt utdannelse*

utover grunnskolenivå, og valgt å gjøre aktiv bruk av utdannelsen ved å søke lønnet arbeid”. Konsekvensen av utdanningseksplasjonen er at familiestrukturen er blitt endret, noe som truer den stabile rammen rundt familiens tradisjonelle rolle i samfunnet (FrP:35-36). Under *Økonomisk Fundament* skriver FrP (35) at skattetrykket har blitt så kraftig at foreldrene må arbeide. Dette har fratatt familien valgfriheten til å organisere sine liv slik de ønsker, og vanskeliggjort en barneoppdragelse i foreldrenes regi. Under *Innvandring* skriver FrP (61) at innvandrerkvinner begrensede norskkunnskaper gjør at det er vanskelig for dem å bryte ut av sin isolerte stilling i nærsamfunnet.

5.7.2 Likestilling forutsetter frihet fra staten og kjønnsnøytralitet

FrP (8) skriver at alle mennesker er likeverdige, og at forholdet mellom ulike grupper, kjønn, og enkeltmennesker må tilpasse seg naturlig, uten innblanding utenfra. Likestilling betyr fremdeles kjønnsnøytral politikk og kjønnsnøytralt regelverk, hvilket fordrer fravær av statlig innblanding, fritak fra rettigheter basert på gruppetilhørighet og markedsregulering.

5.7.3 Likestillingspolitiske løsninger

De politiske løsningene til FrP (8-9) som står nedfelt under *LIKESTILLING* handler om å avvikle rettigheter og plikter basert på kjønn, slik som kvotering og fjerne offentlige organer som likestillingsombudet og likestillingsloven. FrP mener at fri konkurranse er den beste garanti mot diskriminering, fordi det fører til at bedriftene ansetter de dyktigste uavhengig av kjønn eller gruppetilhørighet. FrP vil derfor gjøre alt lovverk kjønnsnøytralt. Tiltakene her er de samme som på 1980-tallet. Likelønnskravet er derimot tatt ut av likestillingspolitikken. Begrunnelsen for dette finner vi under *Arbeid og sysselsetting*. Her skriver FrP (21) at de ikke ser det som en statlig oppgave å utjevne lønnsforskjeller som oppstår naturlig i arbeidsmarkedet.

Siden den sentrale problemdiagnosen på 1990-tallet handler om at staten har tatt over familiens funksjoner, er FrP opptatt av å ta disse funksjonene tilbake til familien.

Fremskrittspartiet (35) skriver følgende under *Økonomisk fundament*.

Fremskrittspartiet vil gjøre det mulig å foreta et verdivalg om å være hjemme med barna, uten at dette skal gå ut over familiers økonomi og fremtidige pensjonsforhold. Derfor vil FrP innføre ektefelledelt beskatning. Dette utligner skattetrykket mellom en- og to-inntektsfamiliene, og gjør det mulig for den hjemmearbeidende å opptjene pensjonspoeng.

Siden skattetrykket forstås som et hinder for familiens frihet, vil FrP senke det totale skattetrykket slik at foreldrene selv kan organisere sin tid slik de finner det mest

hensiktsmessig for familielivet og barneoppdragelsen. Under *Barnetrygd og Barnehaver* skriver FrP (36) at dagens barnehagepolitikk ikke gir foreldrene nok valgfrihet og at lovgivningen er for streng. Større valgfrihet skal realiseres ved å fjerne subsidiene til barnehagene og gjennom overføring av hele beløpet til barnetrygden. FrP vil få bukt med diskriminering av foreldre som tar et aktivt valg om å være hjemmeværende. FrP (36) vil derfor liberalisere barnehageloven sterkt og likestille de ulike formene for organisert barnehageplass i lovverket. Fremskrittspartiet (8) går også inn for at foreldrene skal være likestilte i forhold til barna ved skilsmisse. Dette skrives inn under *LIKESTILLING*.

5.7.4 Oppsummering: fri konkurranse og tilbakeføring av makt til familien

Likestillingspolitikken til FrP har fått et klarere markedsliberalistisk preg siden 1980- tallet, der fri konkurranse nå presenteres som det beste vernet mot diskriminering. Det er heller ikke statens oppgave å regulere naturlige lønnsforskjeller, og derfor er likelønnskravet tatt ut. FrP har også, i likhet med Høyre, blitt mer bekymret for statens inngripen i familielivet. Det har skjedd en større samfunnsendring hvor flere er i jobb. Dette har gått utover familien. Mer makt og ressurser må derfor tilbakeføres til familien slik at den kan fylle sine funksjoner.

6 Likestillingspolitikk på 2000-tallet

6.1 Innledning

HIT I dette kapittelet vil likestillingskonteksten redegjøres for, med utgangspunkt i Barne- og likestillingsdepartementets rapport *"Likestilling 2009" Departementenes mål strategier og tiltak for å sikre likestilling mellom kvinner og menn*. Deretter vil partienes familie- og likestillingspolitikk for perioden 2009-2013 gjennomgås etter lignende oppsett som i de foregående analysekapitelene.

6.2 Likestillingspolitikk for 2000-åra

Barne- og familiedepartementets rapport *"Likestilling 2009" Departementenes mål strategier og tiltak for å sikre likestilling mellom kvinner og menn* ser på statusen for likestillingsarbeidet. Daværende barne- og likestillingsminister Anniken Huitfeldt skriver i forordet at dagens likestillingsprosjekt går utover tradisjonell kjønnslikestilling og inkluderer kampen mot diskriminering på ulike grunnlag. Likestilling mellom kjønnene er samtidig en nødvendig prioritering, fordi begge kjønn taper på manglende likestilling (rapport 2009:5). Rapporten (12-15) fokuserer på at det må til en harmonisering mellom arbeidsliv og familieforpliktelser for å kunne opprettholde høy fødselsrate og høy sysselsetting. Det er også nødvendig å sikre og styrke kvinners tilknytning til arbeidsmarkedet og få flere kvinner inn i ledende stillinger.

Et like sentralt mål er å øke menns tid med sine barn. Likestilling handler om en rettferdig fordeling av makt, ansvar og omsorg, fordi dette vil tjene kvinner, menn og samfunnet som helhet (st.meld. nr.8 for 2008-2009:9). Forskjellen i antall arbeidstimer mellom kjønnene har blitt redusert, men fremdeles jobber menn åtte timer mer enn kvinner i uka. Undersøkelser viser også at arbeidslivet fungerer som en brems for likestillingen mellom kjønnene, blant annet på grunn av det kjønnssegregerte arbeidsmarkedet (op.cit.:8). Likelønnskommisjonen konkluderte med at lønnsforskjellene øker i foreldrefasen og at forhandlingssystemet opprettholder den stabile lønnsrelasjonen mellom kvinner og menn (NOU 2008-6). De sentrale elementene i regjeringens arbeid, på dette feltet, er å føre en politikk for likestilling, likelønn, like utviklingsmuligheter og lik adgang til kompetansemuligheter. Målet er å redusere omfanget av ufrivillig deltid, øke andelen innvandrerkvinner i arbeidslivet, tilrettelegge for bedre kjønnsbalanse i arbeidsmarkedet og øke andelen kvinnelige ledere i staten, i forsvaret og i fiskeri og kystforvaltningen (rapport 2009). Tiltakene baserer seg på

Likelønnskommisjonens (NOU 2008-6) fem oppsummerte punkter som forklarer hovedtendensene i lønnsforskjellen mellom kjønnene, på ca. 15 prosent.

Rapporten (2009) viser også til Makt- og demokratiutredningen fra 2003 som slo fast at maktens posisjoner i overveiende grad er menns posisjoner. Med utgangspunkt i en rettighets- og rettferdighetstankegang er det derfor viktig å vektlegge kjønnsbalanse der beslutninger fattes.

6.3 SVs arbeidsprogram for perioden 2009-2013

SV er et sosialistisk parti. Vi vil ha en radikal endring i fordelingen av eiendom og rikdom, i Norge og i verden. Vi vil styrke fellesskapet og folkestyret på bekostning av markedskreftene. SV er et miljøparti. Vi mener kampen mot klimaendringene er vår tids viktigste spørsmål. SV er et feministisk parti. Vi aksepterer ikke at lønn og makt skal fordeles etter kjønn(...) (SV:2009-2013:5).

6.3.1 Problemdiagnose – en lang vei igjen til likestilling

Det er fortsatt en lang vei igjen til likestilling fordi kvinner er underrepresentert i maktposisjoner, eier mindre og tjener mindre, skriver SV (83) under *Feminisme, Kjønnsmakt og Motmakt*. Lønnsforskjellene øker, og det norske samfunnet er gjennomsyret av samfunnsstrukturer som opprettholder det ujevne maktforholdet mellom menn og kvinner (SV:83). Mangel på likelønn og kvinners ufrivillig deltid, er også indikatorer på at kvinner diskrimineres i arbeidslivet. I samme kapittel under *Minoritetskvinners rettigheter* skriver SV (86) at minoritetskvinner opplever dobbel diskriminering på grunnlag av hudfarge, etniske bakgrunn, religion eller kultur - og fordi de er kvinner. Minoritetskvinner har derfor større problemer med å få jobb. Å stå utenfor arbeidslivet er problematisk fordi arbeidslivet er nøkkelen til økonomisk uavhengighet, bedre språkforståelse og sosialt nettverk. SV har ikke et eget familiekapittel i dette programmet, og problemdiagnosen fra 90- tallet, vedrørende tidsklemmen, har falt fra. Under *Feminisme, kjønnsmakt og motmakt* går SV (83) nå til angrep på kontantstøtten som har bidratt til at flere kvinner er hjemmeværende og jobber deltid, i tillegg til at den fratar mange barn som kunne trengt det, mulighet til å gå i barnehage. En annen problemstilling knyttet til skjøringsfeltet mellom arbeid og familie, som også er skrevet inn under feminisme lyder slik:

Arbeidslivet må innrettes slik at det blir lettere for både kvinner og menn å forene yrkesarbeid og barneomsorg. Samtidig må omsorgen for barn fordeles likere mellom fedre og mødre. Dette vil endre samfunnsstrukturen, og ikke minst arbeidsgivernes aksept for kvinnelige og mannlige arbeidstakere med små barn (SV 2009-2013:83).

Arbeidslivet er en barriere for likestilling, da det ikke tas nok hensyn til at begge kjønn har omsorgsforpliktelser. Å innrette arbeidslivet på en bedre måte, er derfor sentralt for at omsorgsarbeidet skal kunne deles likere mellom kjønnene, og for å endre samfunnsstrukturen.

6.3.2 Likestilling betyr frihet fra samfunnsstrukturen, inkludering og lik deltakelse

SV skriver at et likestilt arbeidsliv er en forutsetning for kvinnefrigjøring. Arbeid til alle, er derfor et sentralt mål i SVs politikk (83,5). Politikkfeltet *Likestilling* er delt opp i to kapitler *Feminisme, kjønnsmakt og motmakt* og *Likestilling og Likeverd* (SV:82,88). Det første kapittelet handler om kjønnslikestilling, minoritetskvinnens rettigheter, men også om homofile og lesbiske frigjøring, porno, prostitusjon og menneskehandel og reproduktive rettigheter (SV:82-87). *Likestilling og Likeverd* handler hovedsakelig om innvandring, inkludering, kampen mot rasisme og diskriminering og nasjonale minoriteter (SV:88-92). Dette nye skillet, viser at begrepet "likestilling" har fått utvidet mening i SVs forståelse og bruk av begrepet. Tidligere har likestilling vært synonymt med kjønnslikestilling, mens det nå også brukes om likestilling mellom ulike grupper. Kjønnslikestillingen har likevel en fremtredende plass, SVs program, og SV (83) presiserer at de er et feministisk parti, der hensynet til kjønnsmakt ligger til grunn for all politikk. Likestilling handler om frihet fra diskriminering, sosial isolasjon og trange og gamle kjønnsroller som begrenser oss (SV:6). Maktperspektivet er også fremtredende i SVs (83) likestillingsforståelse:

Fordi makten mellom kvinner og menn er ulikt fordelt, vil tilsynelatende kjønnsnøytral politikk slå ulikt ut for menn og kvinner og forsterke ulikhetene i makt, muligheter og ressurser. SV mener det er nødvendig å ta i bruk radikale virkemidler for å utfordre strukturene som opprettholder de skjeve maktforholdene mellom kjønnene.

6.3.3 Likestillingspolitiske løsninger

Siden SV mener at kvinner i kvinnedominerte yrker diskrimineres i arbeidslivet, rettes flere politiske tiltak mot denne gruppen. Under *Likelønn* skriver SV (46) at de vil ha lik lønn for likt arbeid, at det skal utformes en forpliktende likelønnsplan og etableres en likelønnsnett. SV (46) tar også opp arbeidsforholdene til kvinner i lavtlønnsyrker:

Også i privat sektor kreves et systematisk arbeid for likelønn. I kvinnedominerte bransjer som hotell og restaurant, renhold og handels- og servicenæringen jobber svært mange deltid, på midlertidige kontrakter, til ubekvemme arbeidstider og med lav lønn. Likelønn handler derfor også om systematisk arbeid for å prioritere de gruppene som har de aller laveste lønningene.

SV (46) vil bekjempe ufrivillig deltid, fordi det særskilt rammer kvinner. Deretter skriver SV (46) at arbeidstiden i turnusarbeid i de kvinnedominerte yrkene, er vesentlig lenger enn skiftarbeidstiden i de mannsdominerte yrkene. SV vil derfor likestille skift og turnus gjennom lovendringer. De vil også vurdere innstramminger i unntaksbestemmelsen for ledende og uavhengige stillinger i arbeidsmiljøloven, fordi ubegrenset arbeidstid er et hinder for kvinner som vil stige i gradene (ibid). SV (83) går fremdeles inn for kvotering som virkemiddel i yrker og utdanning der det ene kjønn er kraftig underrepresentert, og partiet vil fremme forslag om kjønnskvolterung på partienes valglistes. SV (83) mener at det er behov for å jobbe for å ansette flere kvinnelige ledere. Under *Kunnskap, læring og mestring* skriver SV (60) at det er nødvendig å øke andelen kvinnelige forskere, muligens ved å øremerke forskerstillinger.

SV har ikke noe separat familiekapittel i dette programmet. Det som omhandler familien er isteden integrert i arbeidslivspolitikken eller likestillings- og feminismepolitikken. Under *Likestilt arbeidsliv* skriver SV (83) at arbeidslivet må tilrettelegges slik at det er lettere for både kvinner og menn å kombinere med barneomsorg. Permisjonen skal utvides til 52 uker med full lønn. Ni uker skal være forbeholdt mor, mens i det resterende skal en tredjedel være forbeholdt mor og tilsvarende forbeholdt far. Far skal også få selvstendig opptjeningsrettigheter, og all forskjellsbehandling av foreldrene må oppheves. SV vil at far skal få lovfestet rett til lønn i forbindelse med fødsel, og at engangsstønden skal økes (ibid). Kontantstøtten skal avvikles og veksten i økonomien skal tas ut gjennom kortere arbeidstid, mener SV (45). Arbeidstidsreduksjonen skal være fleksibel slik at den er tilpasset en enkeltes arbeids- og livssituasjon (SV:45). Målet på lang sikt er at barnehagens skal være gratis, men først vil SV innføre en ordning med 12 timers gratis og obligatorisk barnehagetid for femåringer (SV:49). I områder med minoritetspråklige barn må også flerspråklige barnehager sikres.

Minoritetskvinneres samfunnssituasjon også fått økt oppmerksomhet i SVs feminisme- og likestillingspolitikk. Arbeidslivet beskrives som nøkkelen til full adgang til samfunnslivet. Derfor vil SV (86) utarbeide flere arbeidsrettede tiltak og gi minoritetskvinner lavterskeltilbud utenfor hjemmet. SV (86) skriver følgende:

SV arbeider for at kvinner med minoritetsbakgrunn blir fullt ut likestilt i samfunnet. Det innebærer at kvinnene blir økonomisk uavhengige, får full adgang til å delta i samfunnslivet og får makt over egen kropp og seksualitet. SV vil jobbe for at minoritetskvinner blir hørt i saker som angår dem.

6.3.4 Oppsummering: en likestillingspolitikk for kvinner i arbeidslivet

SVs likestillingspolitikk retter seg først og fremst mot kvinner i arbeidslivet. Her er det de kvinnedominerte yrkene som vies mest plass, men også karrierekvinner og minoritetskvinnens likestillingsbarrierer i arbeidslivet er inkludert. Tidsklemma har falt bort som problemdiagnose, men fremdeles er målet arbeidstidsreduksjon, lengre fødselspermisjon, mer barnehage og ”mer far”.

6.4 ”Skape og dele” Arbeiderpartiets program 2009-2013

Sosialdemokratiet skal virkeliggjøre målet om en rettferdig verden der alle mennesker er fri, likestilte og er like mye verdt. Målet er et godt liv for alle, ikke bare for et fåtall. Ufrihet skal fjernes bare ved å utradere urettferdighet og store sosiale forskjeller. Sosialdemokratiet innebærer at viktige samfunnsoppgaver må løses av fellesskapet, og ved å gi alle like muligheter, og ivareta de som ikke klarer seg selv. Frihet handler samtidig om individuell frihet, mangfold og ansvar (Ap 2009:4).

6.4.1 Problemdiagnose: vi mangler reell likestilling

Under *Likestilling mellom kjønnene* skriver Ap (14) at likestillingen mellom kjønnene har kommet langt, og at kvinners høye yrkesdeltakelse har vært viktig for den norske modellen. Men fremdeles har vi ikke reell likestilling når det gjelder faktiske muligheter. Kvinner må få mer makt i arbeidslivet, og menn må ta mer ansvar i hjemmet. Likelønsspørsmålet er en stadig like aktuelt likestillingsutfordring. Mangel på likelønn kobles til at utdanning gir ulik avkastning for menn og kvinner, og at kvinner jobber mer deltid (Ap:14). Ap (5) mener også at mange opplever også diskriminering i arbeidslivet på grunn av kjønn, alder eller etnisitet. Innunder likestillingsavsnittet *Likestilling mellom kjønnene* flettes også hensynet til minoritetskvinner inn:

Kvinner med innvandrerbakgrunn kan oppleve dobbel diskriminering, både med basis i kjønn og med basis i etnisk bakgrunn. Vi mener kampen mot dobbel diskriminering er en del av vår felles kvinnekamp, og vi vil vie det oppmerksomhet (Ap 2009:14-15).

Å motvirke diskriminering, fordommer og rasisme handler om å gi alle det beste grunnlaget for å delta i samfunnet, skriver Ap under *Et inkluderende Norge*. Ap (13) vil styrke de som kommer dårligst ut, gjennom forebyggende, likestilling og deltakelse, blant annet rettet mot minoritetskvinner (Ap:5,12,13,59). Problemdiagnosen knyttet til familien er under *Oppvekst og familie*. Her skriver Ap (36-37) at småbarnsårene kan være krevende for familien. Derfor er det viktig å legge til rette for at foreldrene kan kombinere barn og arbeid.

6.4.2 Likestilling betyr omfordeling av makt og omsorg og lik deltakelse

Likestilling handler om å omfordele makt i favør av kvinner og omsorg (både hjemme og i arbeidslivet) i favør av menn, mener Ap (14). I avsnittet *Like muligheter* skriver Ap (5) at like muligheter innebærer mer enn valgfrihet og formelt tilgang til velferdsgoder. Noen er mer utsatt for diskriminering i arbeidslivet på grunn av kjønn, alder eller etnisk tilhørighet. Derfor må veien til likestilling innebære ekstra støtte til "utsatte grupper" for å oppveie systematiske forskjeller (Ap:5,13). Ap (12) skriver følgende: "*Arbeiderpartiet vil satse på særskilt oppfølging av utsatte grupper på arbeidsmarkedet, herunder langtidsledige, personer med nedsatt funksjonsevne og innvandrerkvinner*". I avsnittet *Et inkluderende Norge* rettes oppmerksomheten mot betydningen av å bygge ned barrierer for deltakelse ved å fokusere på de som kommer dårligst ut. Likestilling og kvinners deltakelse i samfunnet bidrar til vekst og utvikling, skriver AP (61) under *Verdier og rettigheter*.

6.4.3 Likestillingspolitiske løsninger

Ap trekker likestillingsperspektiver inn i arbeidslivspolitikken. Det gjelder for eksempel sosial dumping, som Ap mener at er et særskilt problem i de kvinnedominerte yrkene. Det gjelder også ufrivillig deltid som både et tema under *Arbeid og arbeidsliv* (12) og i *Likestilling mellom kjønnene* (14). Ap vil vurdere lovendringer for å styrke retten til heltid. Ap vil også ha flere endringer i arbeidsmiljøloven. De som jobber tredelt turnus skal få redusert arbeidstid, deltidsansatte en mer rettferdig pensjon og det kjønnsdelte arbeidsmarkedet skal aktivt motvirkes gjennom kvotering, utdanning, tilsetting og ledelse. Dette er tiltak som har til formål å gjøre arbeidslivet bedre og mer rettferdig for kvinner som jobber i kvinnedominerte yrker og i lavtlønnsyrker. Ap mener at kvinner må ta og få mer makt i politikken, næringslivet og i arbeidslivet. Under *Næringspolitikk, industri og eierskap* skriver Ap (27) at de vil at flere kvinner få mulighet til å etablere bedrifter, gjennom å utarbeide en handlingsplan for entreprenørskap for kvinner. Ap (14) vil også få flere menn inn i omsorgssektoren gjennom kvotering. Dette er viktig for å bryte opp det kjønnsdelte arbeidsmarkedet.

Minoritetskvinnens tilknytning til arbeidsmarkedet er skrevet inn under kapittelet *Arbeid og arbeidsliv* og i sammenheng med likestilling. Under *Likestilling mellom kjønnene* handler det om å gi innvandrerkvinner tilbud om kvalifiseringsprogram der arbeidsrettet norskopplæring kombineres med ordinær arbeidspraksis (Ap:15). I skjæringsfeltet mellom ute- og hjemmearbeid mener Ap at barnehagen er et viktig pedagogisk tilbud for barna. Alle skal

derfor ha et godt og rimelig barnehagetilbud. Målet i denne Stortingsperioden er å gjennomføre et kvalitetsløft i barnehagen og innføre gratis kjernetid for alle 3-5 åringer i områder med mange minoritetsspråklige. Under politikkfeltet *Oppvekst og familie* skriver Ap (37-38) at de vil at kontantstøtten skal avvikles når full barnehagedekning er etablert, og at permisjonen skal utvides til 48 uker med full lønn og at 14 av disse ukene skal forbeholdes far. Far skal også få selvstendig opptjeningsrett og foreldrepenger på basis av egen opptjening.

6.4.4 Oppsummering: kvinner og arbeidsliv, barnehager og fedrekvote

Endringer siden 90-tallet i Aps likestillingspolitikk gjelder tiltak rettet mot elitekvinner i arbeidslivet, og flere konkrete krav for kvinner i kvinneledende yrker.

Likestillingspolitikken handler også om å gi mer makt til kvinner og mer omsorg til menn.

6.5 Kristelig Folkeparti. Politisk Program 2009-2013

KrF bygger sin politikk på et kristent verdigrunnlag og en kristendemokratisk ideologi. Vårt verdigrunnlag har sin forankring i det kristne menneskesynet, nestekjærligheten og forvalteransvaret (KrF 2009:5).

6.5.1 Problemdiagnose: likestillingsutfordringer i arbeidslivet

KrF (15) skriver at lønnsforskjellene mellom kjønnene på 15 prosent er et problem, fordi de tradisjonelle kvinneyrkene ikke har hatt en rettferdig lønnsøkning. KrF (15) tar også opp likestillingsutfordringer på arbeidsmarkedet som ufrivillig deltid, det kjønnsdelte arbeidsmarkedet, og underrepresentasjonen av kvinnelige ledere og i vitenskapelige stillinger. Forklaringen på ulikestillingen er som følger:

KrF mener det er relevant å se på ledelseskulturer og lignende som årsaker til at kvinner ikke får ta del i lønnsutviklingen på lik linje med menn, snarere enn å legge skylden på at det er en tiden kvinner er hjemme i foreldrepermisjon som skaper lønnsgapet (KrF 2009:15).

”Likestillingsproblemet” knyttes til ledelseskulturer og lignende, og ikke til den tiden kvinner legger i hjemmet. Fremdeles tar kvinner hovedansvaret for omsorg- og pleiearbeid i hjemmet. Dette er ikke et problem i seg selv, men et problem fordi dagens samfunn ikke legger godt nok til rette for at den hjemmевærende skal være økonomisk likestilt, skriver KrF (15). Under avsnittet *Familiepolitikk* vil KrF (11) at foreldrene skal få mer valgfrihet til å organisere sin hverdag. KrF mener at menn må stimuleres til å ta i bruk ordninger som kontantstøtten og

ellers gi fedre bedre mulighet til å være sammen med barna. KrFs problemdiagnose når det gjelder minoritetskvinner er at de utsettes for dobbel diskriminering. Rasisme og diskriminering må bekjempes for at alle skal ha de samme mulighetene, rettighetene og pliktene i samfunnet. Det er viktig å ha et fokus på de vanskeligstilte gruppene, og da spesielt minoritetskvinner, skriver KrF (15,51).

6.5.2 Likestilling handler om likeverd og like muligheter og rettigheter

I innledningen til avsnittet *Likestilling* skriver KrF (15) følgende:

Likestilling bygger på at kvinner og menn har lik verdi og skal ha samme muligheter og rettigheter. Kjønn skal ikke hindre noen til å delta i og påvirke samfunnets utvikling. Likestilling handler om at kjønn ikke skal være til hinder for den enkeltes muligheter til å velge utdanning, yrke, deltakelse i barneomsorg og deltakelse i samfunnet for øvrig. I et likestilt samfunn må det være respekt for den enkeltes valg av livsstil, utdanning eller arbeid.

Likestilling handler om at menn og kvinner har lik verdi, samme muligheter og rettigheter, uten at kjønn skal være et hinder til deltakelse. Et likestilt samfunn handler samtidig om respekt for individuelle valg. Likeverdstilnærmingen til KrF står altså ved lag gjennom alle tre tiår. Målet med politikken er at alle skal være økonomisk selvstendige, både i de yrkesaktive årene og i pensjonsalder. Likestilling handler også om rettferdighet og økonomisk likestilling (KrF:15).

6.5.3 Likestillingspolitiske løsninger

KrF mener at alle skal ta del i lønnsutviklingen som skjer på deres arbeidsplass, også når de er i permisjon, og at arbeidslivet skal innrettes slik at begge foreldre kan kombinere arbeid og familie. Økonomiske likestilling for hjemmeværende skal blant annet realiseres gjennom bedre trygderettigheter. For kvinner i lavtlønnede yrker, vil KrF (15) bekjempe ufrivillig deltid ved at unntaksreglen om at økt stilling kan nektes dersom det vil medføre ”vesentlige ulemper for virksomheten”, skal tolkes strengt. Andre tiltak for likelønn er å utarbeide en tidsplan fra partene i arbeidslivet i arbeidet med likelønn, arbeidsvilkår og likelønnsnett. Under *Likestilling* skriver KrF (15-16) at de går inn for å likestille arbeidsbetingelser for skift og turnus. I offentlig sektor vil KrF (15) at det skal rekrutteres flere kvinner til ledende stillinger, innføre en plan for kvinners innovasjon og entreprenørskap, og at det skal være minst 40 prosent av begge kjønn og kommunale og fylkeskommunale selskaper. Det må også jobbes særlig for rekruttering av kvinner i forskning og i vitenskapelige stillinger (KrF:73). For minoritetskvinner skal introduksjonsprogrammet ha prioritet på kvinner og deres rolle

som arbeidstakere og som mødre for barn som vokser opp i spenningen mellom ulike kulturer (KrF:15).

I skjæringsfeltet mellom arbeid og familie vil KrF (15-16) bidra til at foreldrene får mer tid med sine barn. Ett tiltak er å gi omsorgslønn for pleietrengende i hjemmet, permisjonsrettigheter for å ta omsorgsarbeid ved sykdom i hjemmet, opptjeningsrett for ulønnet omsorgsarbeid, deling av pensjonspoeng etter 10 år med ekteskap, gi fedre to uker permisjon ved fødsel, gi far lønnet foreldrepermisjon basert på egen inntekt og legge opp til at menn tar mer av omsorgsarbeidet i hjemmet. Dette er tiltak som er skrevet innunder likestillingspolitikken.

I *Familiepolitikk* vil KrF (11) at det legges bedre til rette for aleneforeldre, blant annet ved å øke foreldrefradraget. Kontantstøtten er også et viktig virkemiddel for et mer familievennlig samfunn. Den burde forhøyes slik at familiene får reell valgfrihet. På sikt er målet at kontantstøtten skal utgjøre 50 prosent av det offentlige utgifter til en barnehageplass. Barnehagetilbudet må dessuten gjøres fleksibelt og tilpasset familiens behov (KrF:11).

6.5.4 Oppsummering. Likestilling betyr et likestilt arbeidsliv og et familievennlig samfunn

KrF er opptatt av å legge til rette for et likestilt arbeidsliv for både karrierekvinner og kvinner i kvinnedominerte yrker. Samtidig avviser de at tiden kvinner bruker hjemme er et problem for likestillingen. KrF vil derfor fortsette å legge til rette for et mer familievennlig samfunn, der også far oppmuntres til å delta mer.

6.6 "Muligheter for alle" Høyres Stortingsvalgprogram 2009-2013. Vedtatt av Høyres landsmøte 2009

Høyre fører en politikk som gir alle mennesker muligheten til å delta. Med Høyre skal enkeltmenneskers, familiers og lokal- samfunns frihet til selv å bestemme bli større. Høyre vil sette grenser for politikken og tydeliggjøre det personlige ansvar (Høyre 2009: 5)

6.6.1 Problemdiagnose: diskriminering på ulike grunnlag

Det som omhandler likestilling er plassert i kapitlet *Et inkluderende samfunn*, og er delt inn én bolk som handler om å bedre integreringen og én som tar for seg bekjempelse diskriminering (H:58-62). I introduksjonen til dette kapittelet skriver Høyre (59):

Ethvert rettssamfunn må bekjempe diskriminering uansett på hvilket grunnlag den skjer. Høyres utgangspunkt er at det er enkeltmennesker som blir diskriminert. Beskyttelse mot diskriminering må derfor knyttes til individer, ikke grupper. Høyre vil arbeide for en universell antidiskrimineringslov.

Til tross for at Høyre (60) mener at det er ”individer” (og ikke grupper) utsettes for diskriminering, presiserer Høyre at de vil jobbe for likestilling mellom kjønnene.

Problemdiagnosen knyttet til familien kan leses ut fra Høyres politikk. Høyre vil føre en politikk som gir størst mulig frihet for familiene til å velge hvordan de vil organisere sin hverdag. Offentlige ordninger må ikke påtvinge familiene bestemte løsninger, men heller bidra til å øke valgfriheten, skriver Høyre (17). På bakgrunn av dette, forstås problemet til å være mangel på valgfrihet. Høyre har også tiltak som er særskilt rettet mot innvandrerkvinner, og deres deltakelse i samfunnet (H:60). Dette indikerer på tilsvarende vis, at manglende likestilling for minoritetskvinner er et problem som krever særskilt oppmerksomhet.

6.6.2 Likestilling betyr fravær av diskriminering og likeverd

Høyre har endret sitt syn på likestilling siden 90-tallet betraktelig. I innledningen *Muligheter for alle* skriver Høyre (5) at ”Alle mennesker skal respekteres og behandles som likeverdige, uavhengig av kjønn, alder, religion, etnisk tilhørighet, funksjonsdyktighet eller legning”.

Høyre (5) vil jobbe med likestilling i hele samfunnet uansett på hvilket grunnlag diskrimineringen skjer. Høyre fokuserer derfor ikke spesifikt kjønnslikestilling, men på likestilling mellom alle grupper i samfunnet. Likestilling handler i dette perspektivet om likeverd og fravær av diskriminering.

6.6.3 Likestillingspolitiske løsninger

Høyre har ingen løsninger tiltak rettet mot kvinner og arbeidsliv, med unntak av innvandrerkvinner. Siden Høyre mener at det å bekjempe diskriminering, er det samme som likestilling, ønsker Høyre (60) å innføre en antidiskrimineringslov, og sikre en handlingsplan for å bekjempe diskriminering på alle plan i samfunnet. Høyre nevner kvinner i én arbeidssammenheng, det er i forbindelse med sesjon. Her vil Høyre gjennomføre og evaluere sesjonsplikt for kvinner.

I familiepolitikken vil Høyre sikre begge foreldre selvstendig opptjeningsrett til den permisjonen de tar ut, at foreldrene skal stå fritt til å fordele permisjonen mellom seg etter eget ønske, videreføre kontantstøtten, gi økt barnetrygd for barnerike familier og gi mottakere av omsorgslønn samme rett til pensjonspoeng, dagpenger og trygdeytelser som andre

lønnsmottakere. I forhold til barnehagene vil Høyre (17) utbedre tilbudet, og gjøre tilbudet mer variert og mangfoldig.

6.6.4 Oppsummering: antidiskriminering og likeverd

Høyres likestillingspolitikk har endret seg radikalt fra tidligere perioder. Det handler nå om fravær av diskriminering, kjønnsnøytralt lovverk og alle individers likeverd. I familiepolitikken beholdes det samme innholdet som tidligere. Det går ut på å tilbakeføre beslutningsmakt og ressurser til familien, slik at de kan disponere tid og penger friere etter egne behov. I dette skal staten fungerer som en ressurs som gjør omsorgstilbudet mer mangfoldig.

6.7 Handlingsprogram 2009-2013. FrP fornyer Norge

Det fundamentale i vårt samfunnssyn er troen på, og respekten for, det enkelte menneskets egenart, og retten til å bestemme over eget i og økonomi. Enkeltmennesket er, sammen med familien og eiendomsretten, det grunnleggende i samfunnet (FrP 2009: 78).

6.7.1 Problemdiagnose: innvandermiljøene har kommet kortest

Under *Likestilling* tar ikke FrP stilling til om diskriminering forekommer, men nevner likevel mange av de typiske diskrimineringsgrunnlagene som kjønn, etnisitet og religion. FrP (7) skriver at alle mennesker er født likeverdige og at det derfor ikke burde forekomme noen form for forskjellsbehandling. Det handler om å utvikle tiltak som rettigheter og plikter basert på kjønn, og det som oppfattes som avvik fra et kjønnsnøytralt lov- og regelverk.

Problemdiagnosen knyttet til statlig styring i familien vedvarer også i dette tiåret (FrP:42).

Familien bør i større grad kunne tilpasse og organisere hverdagen ut fra den enkelte families behov. Dette er dessverre ikke tilfelle i dag. Vi vil derfor i perioden prioritere foreldrenes valgfrihet, sørge for å likestille og legge til rette for større mangfold og fleksibilitet innenfor omsorg for barn.

FrP vil legge til rette for at foreldrene skal kunne være hjemmearbeidene med sine barn. Høye skatter og avgifter er en utfordring som gjør at begge foreldre må ta inntektsgivende arbeid for å opprettholde en alminnelig levestandard. Endringen fra tidligere tiår er formuleringer knyttet til likestilling i innvandermiljøene. Under *Likestilling* skriver FrP (7): "*Det er i enkelte innvandermiljøer at likestillingen har kommet kortest. Det er derfor viktig å stimulere disse miljøene til økt likestilling. Dette er også en forutsetning for en vellykket integrering*". Et likestillingsproblem handler med andre ord om at innvandermiljøene har kommet "kortest".

6.7.2 Likestilling betyr frihet fra statlig inngripen og likeverd

Fremskrittspartiet vil ikke akseptere diskriminering med bakgrunn i kjønn, religion eller etnisk tilhørighet. Det er rettsapparatet som skal avgjøre hvorvidt en handling er diskriminerende eller ikke (FrP 2009: 7).

Likestilling betyr at ingen diskrimineres etter rettsapparatet og at alle mennesker er likeverdige. Derfor burde det heller ikke forekomme lover, forskrifter og regler som forskjellsbehandler gjennom kvotering i arbeidsmarkedet og i næringslivet ellers.

6.7.3 Likestillingspolitiske løsninger

De likestillingspolitiske løsningene innebærer å fjerne alle lovregler og forvaltningsmessige praksiser som forskjellsbehandler basert på kjønn, religion, kultur eller etnisk bakgrunn. Mer konkret innebærer det å fjerne kvotering, oppheve likestillingsloven og diskrimineringsombudet. Det er rettsapparatet som skal avgjøre om en handling er diskriminerende (FrP:7).

I forhold til familielivet, vil FrP (42) legge til rette for at foreldre kan være hjemmearbeidende gjennom å innføre ektefelledelt beskatning, slik at hjemmearbeidene ektefelles innsats skatte- og trygdemessig likestilles med utarbeidendes innsats. FrP vil også videreføre kontantstøtten av hensyn til barna, men med noen kriterier, som ikke utdypes. Ordningene med fødselspermisjon burde videreføres og opptjeningen skal baseres på foreldrenes samlede inntekt. Hvem av foreldrene som skal være hjemme med barnet, må foreldrene bestemme selv. FrP (42) vil at barnehageloven skal fornyes, men at det skal legges opp til mer mangfold av fleksible og alternative barnehager, og sørge for likhet i overføringene. Ytelsene til barneomsorgen skal betales direkte til den institusjonen eller omsorgspersonen som foreldrene velger (FrP:42). Den andre delen av politikken handler om å arbeide for å likestille foreldre når det gjelder barneomsorg og oppheve diskrimineringen mellom foreldrene ved samlivsbrudd. Dette skal gjøres ved å endre barneloven slik at vi oppnår automatisk delt omsorg (FrP:7).

6.7.4 Oppsummering: Innvandermiljøenes likestilling og kjønnsnøytralitet

FrPs likestillingspolitikk har det samme innholdet som i de foregående tiårene. Den vesentlige forskjellen er nye formuleringer knyttet til innvandermiljøene. FrP vil ha kjønnsnøytral politikk, men mener samtidig at innvandermiljøene må stimuleres til mer likestilling.

7 Likestillingspolitikk i skjæringsfeltet mellom ute- og hjemmearbeid i perioden fra 1981 til 2013

7.1 Innledning

I de foregående analysekapitlene ble partienes programfestede likestillingspolitikk gjennomgått. Her utkrystalliserte noen hovedposisjoner seg. På venstresiden blir likestilling forstått med utgangspunkt i kvinners underordning i samfunnet. Likestilling handler derfor om ”hva som må til” for å rette opp i kvinners svakerestilte posisjon. På borgerlig side (KrF og Høyre) har likestillingspolitikken blitt koblet til kvinners likeverdighet (med menn) og kjønnes valgfrihet. Likestilling handler tidvis om likestilling mellom ute- og hjemmearena, og/eller reell valgfrihet mellom hjemmet og arbeidslivet. På ytterste høyrefløy er FrP som definerer likestilling som formell og juridisk likestilling og kjønnsnøytral politikk.

Formålet med dette kapitlet er å besvare oppgavens problemstilling, som tar for seg hva som kjennetegner norsk likestillingspolitikk og de sentrale utviklingstrekkene i politikfeltet fra 1981 og frem til i dag. I denne analysen vil forskningsspørsmålene, som formulert i innledningskapitlet, danne utgangspunktet for oppsett og gjennomføring. Første del handler om partienes likestillingspolitiske utgangspunkt. Med dette menes hvordan partiene definerer hva likestilling handler om, hvordan de forstår kvinner som samfunnsgruppe, og hvordan det argumenteres for likestilling. Hernes’ (1982) likestillingsargumentasjonstypologi vil her benyttes til å studere partienes eksplisitte likestillingsargumentasjon.

Deretter rettes oppmerksomheten mot partienes likestillingsstrategier og de antatte effektene av strategiene. Chamberlaynes typologi (Kjeldstad 2001) over likestillingsstrategier, som redegjort for i teori og litteraturkapitlet, er utgangspunktet for en analyse av partienes strategi i likestillingsarbeidet. Her vil også særskilte omdiskuterte ordninger som kontantstøtten, fedrekvote og sekstimersdagen løftes frem og ses i lys av omsorgs- og forsørgermodeller (Borchorst 2008, Fraser 1997).

I besvarelsen av forskningsspørsmål tre er det partienes evne til å tilnærme seg kvinner som en sammensatt samfunnsgruppe som studeres. Her vil interseksjonalitetsperspektiver og påstander fremmet om norsk likestillingspolitikken inkluderende og ekskluderende effekter studeres i lys av partiprogrammene. Deretter følger en kort og oppsummerende refleksjon om hvorvidt likestillingsfeltet kan betraktes som et konflikt- eller konsensusfelt i norsk politikk. I

denne delen er det de overordnede utviklings- og skillelinjene som løftes frem. Dette kan derfor også leses som en oppsummerende analyse av sentrale utviklingstrekk og likheter og forskjeller mellom partiene.

7.2 Hvordan definerer og forsvarer partiene likestillingspolitikken i de ulike periodene?

7.2.1 Sentrale trekk i likestillingspolitikken over 30 år

På 1980-tallet står mange kvinner svakere enn menn i forhold til utdanning, adgang til lønnet arbeid og karrieremuligheter. Andelen kvinner som jobber deltid er høy og 95 prosent av de hjemmeværende er kvinner (st.prp. nr. 122 for 1980-81:12-14). Denne samfunnskonteksten gjenspeiles i partiprogrammene på ulike måter, blant annet ved at likestillingspolitikken dreier seg om kvinners arbeids- og utdanningsmuligheter. Partienes felles krysningsspunkt i denne perioden er likelønnskravet, der partiene står sammen om at lik lønn for likt arbeid er en likestillingspolitisk målsetting. Med unntak av FrP, er det også partipolitisk konsensus om at arbeidstilbudene til kvinner skal utvides og at kjønnsbalansen i styrer, råd og utvalg må forbedres. Forskjellen mellom partiene går ut på at venstresiden kommer med forpliktende og konkrete tiltak, som kvotering, mens høyresiden skriver at kjønnsbalanse i styrer, råd og utvalg skal etterstrebes.

I en kontekst der svært mange kvinner er hjemmeværende eller jobber deltid, er også kvinners muligheter til å kombinere lønnsarbeid med omsorgsforpliktelser høyt oppe på dagsorden. Med unntak av FrP (1981) er partiene samstemte i at det er behov for barnehageutbygging. Skillelinjene mellom høyre- og venstresiden i denne perioden er at venstresiden har kvinners deltakelse i arbeidslivet som prioritet nummer én, mens Høyre og KrF har de økonomiske rettighetene til hjemmeværende som øverste prioritet. Her er også høyresidens tiltak mer konkretiserte, der partiene tar til orde for ordninger som skal gjøre hjemmearbeidet mer økonomisk og rettslig likestilt med utearbeid. Det er samtidig flytende overganger, da også Ap (1982:44-45) vil ha mulighet til tilleggspenning for hjemmeværende, og KrF (1981:1-2) og Høyre (1981:14-15) vil bedre kvinners mulighet til å ta arbeid og kvinnerepresentasjon. Her er det altså ”overlapp” mellom høyre- og venstresidens politikk.

Høyre- og venstresiden har også ulik forståelse av hva likestilling er. På venstresiden er likestilling og sosial utjevning tett vevd sammen. Ap (1982:45) definerer ”kvinner” som en dårligere stilt samfunnsgruppe, mens SV (1981:21) mener at likestilling handler om

kvinnefrigjøring og kampen mot kapitalismen. KrF (1981:1) og Høyre (1981:14-15), derimot, definerer likestilling som ”likeverd”. Kvinner og menn, og tilsvarende hjemme- og utarbeid, må forstås og behandles som like mye verdt. Fremskrittspartiet (1981:6) skiller seg fra de andre partiene, der det trekkes opp et eksplisitt skille mellom politikken virkeområde og privatlivet. FrP vil ha en kjønnsnøytral og rettighetsbasert tilnærming til likestilling, der alle skal ha de samme rettighetene og pliktene.

I overgangen fra 1980- til 1990-tallet skjer markante endringer i likestillingsfeltet. Kvinners deltakelse i politikken, inntog i utdanningsinstitusjonene og i organisasjonslivet endret seg vesentlig og kvinners deltakelse på arbeidsmarkedet er mer lik menns. Flere kvinner er heltidsarbeidende, og færre er hjemmевærende eller deltidsansatt. Menns deltakelse i hjemmet er et likestillingstema i denne perioden, fordi menns fravær i omsorgs- og husarbeidet betraktes som likestillingens ”etterslep” (st.meld. nr. 70 1991-1992:19). I partiprogrammene gjenspeiles endringene i samfunnskonteksten primært på tre områder: mannsrollen er inkludert, det er partipolitisk konsensus om at vi har en tidsklemme, og partiprogrammene har tiltak rettet mot ulike grupper av kvinner. Utover dette, varierer problemforståelsen og løsningene, og det er ingen likestillingspolitisk sak med tverrpolitisk konsensus i denne perioden.

SV (1993:48-49) skriver at likestillingen er preget av stagnasjon og tilbakegang på vesentlige områder, mens Ap (1993:26) er mer positiv på vegne av likestillingens fremskritt. Det påpekes samtidig at vi ikke er i mål, og det legges spesiell vekt på kvinners lønns og arbeidsforhold. På venstresiden er løsningene på tidsklemma: mer barnehage, ”mer far” og mer fødsel/småbarnspermisjon. Reformen som skal gjøre det lettere å kombinere arbeid og familieliv, slik som tidskontoer og foreldrepermisjoner, blir foreslått, men her skal deler forbeholdes far.

De borgerlige partiene (KrF, H og FrP 1993) forstår tidsklemma som et resultat av at staten har grepet for mye inn i privatlivet og lagt til rette for barnehager og fulltidsarbeidende foreldre. Mellom disse partiene oppstår en ny borgerlig konsensus om at makt og ressurser må tilbakeføres til familien, slik at den kan fylle samfunnsfunksjonen som tradisjonsbærer og trygg base for barneoppdragelse. FrP (1993:35) går her lengst i å angripe den statlige innblanding og det de oppfatter som en negativ samfunnsutvikling. Tidsklemma forstås som et resultat av en ”utdanningseksplasjon” og et høyt skattetrykk som tvinger begge foreldre til å ta arbeid. Løsningen på tidsklemma er derfor lavere skatter og mer mangfold i omsorgstilbudene og pengeoverføringene. KrF (1993:3) og Høyre (1993:30) nevner også fars

rolle i omsorgsarbeidet, men i motsetning til på venstresiden, går de ikke inn for forpliktende tiltak. Isteden oppmuntres far til å delta mer hjemme.

Til tross for mer konsensus på borgerlig side, kommer også nye skillelinjer mellom de borgerlige partiene til syne i denne perioden. KrF (1993:3) holder fast ved at likestilling handler om likeverdighet basert på et kristent verdigrunnlag, mens Høyre (1993:20) nå definerer likestilling som like muligheter og reell valgfrihet. Høyre (1993:20) mener at vi har kommet langt med likestillingen når det gjelder kvinners utdanning, sysselsetting og representasjon. Oppmerksomheten rettes derfor heller mot familiens pressede situasjon, menns deltakelse i hjemmet og mer mangfoldighet i omsorgstilbudene (ibid). I samme periode går KrF (1993:2-3) motsatt vei og utvider sitt engasjement for kvinner og arbeidsliv, samtidig som det også legges til rette for mer familietid (1993:28-29). I overgangen til 1990-tallet omformulerer FrP (1993:1) sitt samfunnssyn. Nå presiseres det at den frie markedsøkonomien er grunnleggende for enkeltindividets valgfrihet. I likestillingspolitikken manifesterer dette seg ved at FrP (1993:8-9) forlater likelønnskrevet til fordel for krav om markedsregulering, da dette forstås som den beste garanti mot diskriminering.

På 2000-tallet vektlegges mannens rolle i likestillingsarbeidet ytterligere. Målet er at menn skal ta mer av omsorgsarbeidet og samtidig sikre kvinners tilknytning til arbeidslivet. Det er også betydelige utfordringer knyttet til lønnsgapet mellom kjønnene, ufrivillig deltid, innvandrerkvinnens deltakelse i arbeidslivet og den lave prosentandelen kvinnelige ledere (st.meld. nr. 8 for 2008-2009 og rapport 2009). I denne perioden utmerker to områder seg med et minimum av tverrpolitisk enighet. Partiene, inklusiv FrP, er nå enige om at ordningen med fødselspermisjonen skal videreføres. Forskjellen mellom partiene i dette spørsmålet, er at SV (2009:24) og Ap (2009:37-38) vil ha utvidelse av permisjonstiden og at deler skal forbeholdes far, mens KrF, Høyre og FrP er tause på dette området. Det andre konsensusområdet er partiene presisering av at minoritetskvinner må delta mer i samfunnet. Utover dette består de samme skillelinjene mellom venstresiden og KrF og FrP som på 1990-tallet. Høyre (2009:59) har derimot gjennomgått mer drastiske endringer i kjønnspolitikken fra begynnelsen av 1990-tallet. Kjønnlikestilling som et eget politikkkfelt er fjernet til fordel for et mål om alle individers likeverdighet og likestilling i hele samfunnet.

I denne perioden mener SV (2009:24) fremdeles at samfunnet gjennomsyres av strukturer som opprettholder det skjeve maktforholdet mellom kjønnene og at arbeidslivet er lite lagt til rette for kombinerings av omsorgsforpliktelser og arbeid. I likhet med i forrige periode, har Ap (2009-2013:14) en mer positiv tolkning av likestillingssituasjonen. Det som gjenstår nå er at kvinner får mer makt i arbeidslivet, mens menn må ta mer ansvar i hjemmet. KrF (2009:15)

presiserer at det fremdeles er en del som gjenstår i likestillingsarbeidet, som hovedsakelig handler om kvinners forhold i arbeidslivet. Partiet avviser samtidig at kvinners tidsbruk i hjemmet er en utfordring for likestillingen.

Et annet inntrykk fra den siste perioden, er at likestillingsbegrepet har vært i endring. Likestilling handler både om likestilling mellom flere og ulike samfunnsgrupper, om antidiskriminering og om kjønnslikestilling. Her er det spesielt Høyre (2009:59) som utmerker seg, der likestilling defineres som fravær av diskriminering på tvers av alle identitetsgrunnlag. Det ser også ut til at partiene har likestillingspolitikken utkrystallisert i forskjellige likestillingsmål for ulike grupper av kvinner. SV, Ap og KrF (2009) skriver eksempelvis at minoritetskvinner må inn i arbeidslivet, de lavtlønnede kvinneyrkene må få bedre arbeids- og lønnsforhold, mens middelklassekvinnene skal oppmuntres til å ”stige i gradene”.

7.2.2 Partienes likestillingsargumentasjon

Hernes (1982,1987) utformet en typologi med tre ulike varianter av likestillingsargumentasjon som handler om hvorfor kvinner skal delta. Dette er henholdsvis rettferdighetsargumentasjon, interesseargumentasjon og ressursargumentasjon. Innbakt i disse argumentasjonsformene ligger et underliggende syn på kjønnene som enten like eller som forskjellige. I denne delen av analysen brukes Hernes’ argumentasjonstypologi til å analysere partienes syn på kjønn og deres eksplisitte likestillingsargumentasjon. I tillegg til Hernes’ typologi, redegjør jeg for likeverdighetsargumentasjon, som viser seg å være en gjenganger blant de borgerlige partiene.

7.2.2.1 Rettferdighetsargumentasjon – fløypartiene dominerer

Rettferdighetsargumentet bygger på et klassisk likhetsargument der lik rett til lik deltakelse forstås som et iboende rettighetsprinsipp i et demokratisk samfunn. Argumentet kommer til uttrykk på ulike måter og finnes både i en mer ”avgrenset variant” og en ”utvidet variant”. I den avgrensede varianten argumenteres det for at likestilling handler om antidiskriminering og like formelle rettigheter, mens det i den utvidede varianten siktes inn mot likt fordelingsresultat (Skjeie og Teigen 2003:194). Det er SV og FrP som har sterkest feste i denne argumentasjonsformen.

SV argumenterer for likestilling i et deltakelses- og/eller rettferdighetsperspektiv i alle tre perioder. Kjønnene forstås som grunnleggende like, der deres likhet betyr at de skal delta likt,

bidra likt, tjene likt. Den underliggende forklaringen på at kjønnene ikke deltar likt (til tross for at de er like), kobles samfunnsforhold som kapitalismen, som opprettholder den tradisjonelle arbeidsdelingen (1981:21), det mannsdominerte samfunnet (1993:42) eller ”samfunnsstrukturen” (2009:24), som ”står i veien for” lik deltakelse. På dette argumentasjonsgrunnlaget vil SV komme ”deltakelsesbarrierene” til livs og veie opp for de systematiske forskjellene mellom kjønnene. SVs tilnærming har derfor klare likhetstrekk med den utvidede formen for rettferdighetsargumentet, der rettferdighet forstås som likt fordelingsresultat.

Fremskrittspartiet benytter også rettferdighetsargumentasjonen for likestilling i alle tre perioder. Kjønnene forstås som like, men siden de er like skal de også behandles likt. Dette innebærer like rettigheter og like plikter. På et likt rettighetsgrunnlag mener FrP at individene skal definere seg selv, uavhengig av staten. Dette presiserer FrP (1993:8) gjentatte ganger i partiprogrammene – at hvordan forholdet mellom kjønnene utarter utover det formelle er et privatanliggende. FrP gir alle individer formelt like rettigheter. Deretter er opp til den enkelte å nyttiggjøre seg sine rettigheter. Tilnærmingen er i tråd med FrPs (1981:1) samfunnssyn som baserer seg på en sterk tro på enkeltindividets rett til å bestemme over seg selv og ansvar for eget liv. Fra FrPs ståsted er derfor rettigheter og plikter rettet mot et av kjønnene, som kvotering og verneplikt for menn, det motsatte av likestilling.

I siste periode ser det ut til at Høyre har nærmet seg FrPs forståelse av hva likestilling handler om. Høyre (2009:5) inntar nå en antidiskrimineringstilnærming til likestilling, der det argumenteres for at alle skal behandles som likeverdige uavhengig av kjønn, alder, etnisk tilhørighet, funksjonsdyktighet eller legning. Høyres (2009:59) utgangspunkt er at det er individer og ikke grupper som diskrimineres. På dette grunnlag vil Høyre utforme en universell antidiskrimineringslov. Argumentasjonen minner mer om den avgrensede formen for rettferdighetsargumentasjon, der like rettigheter skal danne grunnlag for lik deltakelse.

KrF definerer ikke likestilling som at kjønnene med nødvendighet må delta likt på alle arenaer. Det er likevel elementer i KrF-tilnærmingen til likestilling som peker i retning av et rettferdighetsperspektiv. KrF (2009:15) vil unngå at kjønn er til hinder for den enkeltes mulighet til deltakelse i arbeidsliv, i hjemmet eller i samfunnet for øvrig. Det eneste rettferdige er derfor at begge kjønn har lik *mulighet* til å delta slik de ønsker det selv. KrF (2009:16) går derfor inn for positive virkemidler, som kvotering, slik at kvinners formelle adgang gjøres om til reelle muligheter. På bakgrunn av dette, kan man hevde at KrF har argumentasjon og politikk som peker i retning av rettferdighet og utover formelt like rettigheter til lik deltakelse.

Arbeiderpartiets rettferdighetsargumentasjon har blitt sterkere over tid. På 1990-tallet skriver Ap (1993:26) at kvinners skal ha *rett* til arbeid og et arbeidsliv som gir begge kjønn mulighet til å kombinere ute- og hjemmearbeid. I den siste perioden blir dette perspektivet mer eksplisitt. Aps (2009:14) tilnærming til likestilling handler nå om omfordeling av makt i favør av kvinner, og omsorg i favør av menn. I overført betydning betyr dette at kvinner skal delta mer i samfunnsstyringen og at menn må delta mer i hjemmet. Kjønnene forstås her som like og lik deltakelse er målsettingen med politikken. Oppsummert ser det altså ut til at Ap benytter en rettferdighetsargumentasjon som sikter inn mot likt fordelingsresultat, og at dette er en tendens som har blitt sterkere over tid.

7.2.2.2 "Likestillingen er bra for den norske modellen"

Ressursargumentet går ut på at kvinners deltakelse er lønnsomt. Argumentasjonsformen har to varianter. Forskjellsvarianten vektlegger at kvinner og menn har ulike erfaringer, verdier og kunnskapsbakgrunn og muligens utfyllende roller, mens likhetsvarianten tar utgangspunkt i at kvinner sitter på halvparten av talentoppsamlingen. Kvinners deltakelse medfører derfor en inkludering av hele "talentpotensialet" (Skjeie og Teigen 2003:195-196). Skjeie og Teigen (2003:198-201) skriver at forskjellsargumentasjon i sammenheng med "hva samfunnet trenger" vinner mest oppslutning i offentlig debatt. Denne beskrivelsen minner om ressursargumentet. Det er forskjell på offentlig debatt og partiprogrammene, men inntrykket fra partiprogrammene er at ressursargumentasjonen som handler om "hva samfunnet trenger" ikke står særlig sterkt hos partiene. Høyre og Ap har likevel "retoriske innslag" som etterlater et inntrykk av at likestillingen løftes frem som lønnsomt.

I programmet fra 2009-13 skriver Ap (61) at likestilling og kvinners deltakelse i samfunnet bidrar til vekst og utvikling. I dette partiprogrammet presiseres det også at kvinners sysselsetting har vært viktig for utviklingen av den norske modellen (Ap 2009:14). Dette *kan* tolkes som at likestillingen er viktig for realiseringen av den norske modellen, eller alternativt at den norske modellen har vært viktig for likestillingen. Uttalelsen vitner om at kvinners deltakelse og likestilling forstås som en ressurs for samfunnet.

På 1980-tallet argumenterer Høyre (1981:24) i en mer indirekte forstand for likestillingens ressurseffektivitet. Høyre skriver at barnehageutbygging er nødvendig for bedre utnyttelse av ressursene. I 1980-tallets kontekst, hvor det i all hovedsak er kvinner som er hjemmeværende, forstås dette som et argument for at barnehagene frigjør kvinners arbeidsinnsats i favør av arbeidslivet. Høyre har i denne perioden flere tiltak for kvinner og arbeidsliv, men mange av tiltakene som skal bidra til å gi kvinner bedre muligheter til å delta i arbeidslivet, skrives inn

som viktig av hensyn til barna, familien eller økonomien, og ikke hovedsakelig av hensyn til kvinner. Inntrykket er derfor at kvinners deltakelse i arbeidslivet argumenteres det for som viktig, men av flere hensyn enn bare hensynet til kvinnene selv.

7.2.2.3 *Kvinners særinteresser ivaretas best av kvinner*

Interesseargumentet er en argumentasjonsform for likestilling der kjønnes ulike og muligens konfliktfylte interesser tas som utgangspunkt. Kjønnes like deltakelse er nødvendig for at kvinners interesser skal inkluderes og for at kvinner skal kunne påvirke systemet innenfra (Skjeie og Teigen 2003:195). Forskjellsargumentasjonen, som handler om kjønnes ulike interesser, er ikke mye til stede i partienes argumentasjon, men ett partiprogram utmerker seg i denne sammenhengen. På 1980-tallet dreide Aps sentrale argumentasjon seg om kvinner særskilte interesser. Her skriver Ap (1982:45) at likestilling er et samfunnskrav fordi kvinners særinteresser ivaretas bedre av kvinner enn av menn. Kvinner har en annen erfaringsbakgrunn enn menn, og må derfor delta på likeverdig grunnlag. Her er det altså kjønnes ulike interesser og erfaringer som er begrunnelsen for kvinners deltakelse og likestilling. Dette er det eneste klare eksemplet på interesseargumentasjon etter Hernes' (1982,1987) redegjørelse for argumentasjonsformene.

7.2.2.4 *Likeverdighet – kvinner er en samfunnsressurs i hjemmet*

Gjennomgangen av partiprogrammene viser at de borgerlige partiene ofte argumenterer for likestilling ut fra et likeverdighetsperspektiv. Argumentasjonsformen handler om at kvinners deltakelse i hjemmet skal verdsettes og likestilles økonomisk mer med utarbeid. Det å være hjemme løftes frem som en egenverdi, der den hjemmевærende også fyller en sentral rolle i samfunnets viktigste institusjon, familien. Et eksempel på hvordan kvinners deltakelse i hjemmet fremstilles som en ressurs, er KrF som henviser til prinsippprogrammet fra 1979 (4-5). Her står det at omsorgsarbeidet i hjemmet gir en erfaringsbakgrunn som også kan komme arbeidslivet til gode. Det siste minner om ressursargumentet, men som i denne sammenhengen benyttes til å argumentere for at kvinners arbeid i hjemmet også er en ressurs for arbeidslivet.

Det er KrF som tydeligst og mest vedvarende benytter likeverdighetsargumentasjonen. KrF (2009:14) skriver at: *"Likestilling bygger på at kvinner og menn har lik verdi og skal ha samme muligheter og rettigheter"*. Sitatet viser at partiet oppfatter kjønnene som likeverdige, men ikke nødvendigvis som like. Kjønnene burde derfor ha de samme mulighetene og rettighetene i tillegg til de økonomiske mulighetene, samt frihet og aksept til å velge

forskjellig. I denne argumentasjonsformen er det bare ikke samfunnet, men også hjemmet, som betraktes som ”deltakelsesarena” i likestillingen. Til tross for at partiene sjeldent retter politikken eksplisitt mot kvinner, er det mye som tyder på at det er kvinner som er målgruppen. Én indikator er at tiltakene skrives inn under titler som *Likeverd og likestilling* (KrF 1981) og *Likestilling, likeverd og medansvar* (Høyre 1981). Oppvurderingen av hjemmearenaen har en naturlig plass i likestillings- og likeverdighetspolitikken, fordi oppvurdering av hjemmet også innebærer en oppvurdering av hjemmевærende kvinners status og økonomi. På 1980-tallet vier også Høyre (1981:15) og KrF (1981:1-2) betydelig oppmerksomhet til politiske løsninger som gjør at hjemmearenaen i en rettighetsmessig forstand likestilles mer med arbeidslivet, innenfor rammene av den definerte kjønnspolitikken. Eksempler er at KrF (2009:1-2) skriver at omsorgsarbeidet må betraktes som et yrke med de skatte og trygdemessige rettigheter det medfører.

På 1990-tallet går Høyre bort fra likeverdighetsretorikken, og løsningene som skal bidra til mer likeverdighet mellom ute- og hjemmearenaen er flyttet til familiepolitikken. Nå er det heller *familien* som skal løftes, og ikke bare ”den hjemmевærende”. Den samme tendensen ser vi hos KrF – at skillet mellom familiepolitikk og likestillingspolitikk er blitt skarpere, men KrF (2009:15) argumenterer fremdeles for at likestilling handler om økonomisk likestilling for de hjemmearbeidende og legger ikke skjul på at det er kvinner som er de hjemmearbeidende. Her under tittelen *Likestilling*:

Det er fremdeles kvinner som tar hovedansvaret for det omfattende pleie- og omsorgsarbeidet som blir utført i hjemmet. For å skape økonomisk likestilling, ønsker KrF å sikre en bedre økonomisk situasjon, inkludert trygderettigheter, for dem som velger selv å ha omsorg for egne barn eller familiemedlemmer med pleiebehov.

Likeverdighetsargumentasjonen kombineres gjerne med formuleringer som beskriver familien som vår viktigste samfunnsinstitusjon og tradisjonsbærer. Partiene vil at statusen til hjemmet skal styrkes. Dette sitatet er hentet fra FrPs partiprogram i 2009-2013 på side 41 under tittelen *Valgfrihet for foreldre og likebehandling av barn*:

For Fremskrittspartiet er familien et naturlig, verdifullt og grunnleggende element som utgjør viktige rammer for barns oppvekst og fremtid. Vi anser familien for å være en svært viktig tradisjons- og kulturbærer, og mener familiens stilling i det norske samfunnet skal styrkes fremfor at det offentlige i stadig større grad ønsker å ta avgjørelser for familien.

FrP (2009:42) skriver deretter at det burde være mulig å opparbeide seg økonomiske rettigheter gjennom slikt omsorgsarbeid. Den ”hjemmearbeidendes” innsats i hjemmet er med andre ord løftet frem som en ressurs for familien og barna, og den hjemmearbeidende er en bidragsyter i samfunnets viktigste institusjon.

7.2.2.5 Argumentasjonstypologiens treffsikkerhet

Når vi sammenligner argumentasjonen i partiprogrammene med Hernes' typologi (1982,1987), fungerer den ikke optimalt til kategorisering av partienes likestillingsargumentasjon. Partiene benytter i liten grad ord som "rettferdighet", "ressurser" og "interesser", som er stikkordene i de tre argumentasjonsformene til Hernes. Partiene argumenterer heller ut fra kjønnetes "like muligheter", "reell likestilling", "lik fordeling", "likeverdighet", og "frihet fra". En kategorisering av partienes argumentasjon baseres derfor på skjønn, der det er *budskapet* som tas som utgangspunkt. Et annet inntrykk er at Hernes' typologi "fanger best inn" Arbeiderpartiets likestillingsargumentasjon. Dette gjelder både innholdet i argumentasjonen, men også når vi ser på ordvalg. Det er først og fremst Arbeiderpartiet som bruker ord som "ressurser" og "ulike interesser" i likestillingsargumentasjonen. Arbeiderpartiet er også det eneste partiet som benytter alle variantene av argumentasjonsformene til Hernes.

Som det har blitt redegjort for ovenfor, fanger ikke typologien til Hernes inn de borgerlige partienes likeverdighetsargumentasjon. Her ser vi isteden en særegen form for verdi- og ressursargumentasjon knyttet til deltakelse i hjemmet. Men også i SVs tilfelle er ikke typologien heldekkende. SV mener at likestilling handler om kvinnefrigjøring: "frigjøring fra" undertrykkelse, økonomisk urettferdighet og trange kjønnsroller. SVs argumentasjon hadde mest til felles med rettferdighetsargumentasjonen, og ble derfor kategorisert her. Likhetene var å finne i vektleggingen av resultatlikhet og rettferdighetsperspektivene.

Et sentralt spørsmål denne analysen reiser, er derfor om Hernes' typologi faktisk egner seg til analyse av likestillingsargumentasjon over et bredt politisk spekter, og om den fanger inn *den* likestillingsargumentasjonen som er mest relevant i norsk partipolitikk.

7.2.3 Likestillingspolitikkenes utgangspunkt og begrunnelse

Spørsmålet som stilles i starten av denne analysen handler om hvordan partiene definerer og forsvarer likestillingspolitikken. Her er hensikten både å peke på partipolitiske kjennetegn når vi studerer deres syn på kjønn, på likestilling og hvordan de argumenterer for likestilling. Viktige skillelinjer og utviklingstrekk på tvers av partier og tid trekkes frem. I den første delen av analysen redegjøres det for partienes forståelse og definisjon av likestilling, og hvordan de forstår "likestillingsproblemet" i de ulike periodene. Denne gjennomgangen tydeliggjør blant annet at likestillingsbegrepet har fått ulikt meningsinnhold og har endret seg over tid. Hos SV har likestilling i utstrakt grad blitt definert som frihet fra trange

kjønnsroller, lik deltakelse og lik fordeling av makt, omsorg og ressurser. Det grunnleggende synet på kjønnene som like deler SV med høyresidens fløyparti, FrP. Begge partier tar utgangspunkt i kjønnenes likhet, men deres rettferdighetsperspektiv gir motsatte politiske løsninger – SV definerer likestillingens mål som resultatlikhet der det er behov for å veie opp for systematiske forskjeller, mens FrP definerer likestilling som formell likhet. Etter Hernes' inndeling representerer de en utvidet (SV) og en avgrenset argumentasjon for likestilling (FrP) i et rettferdighetsperspektiv.

Arbeiderpartiet har definert likestilling på ulike måter. På 1980-tallet handlet likestilling om sosial utjevning for de svakere stilte gruppene, deriblant kvinner, men også om likeverd og lik deltakelse. Analysen viser også at Ap har innslag av både ressursargumentasjon, interesseargumentasjon og rettferdighetsargumentasjon. Over tid har likevel rettferdighetsperspektivet og resultatlikhet blitt mer fremtredende i Aps argumentasjon for og forståelse av likestilling. Ap kombinerer gjerne ulike former for likestillingsargumentasjon i samme partiprogram. Ap har derfor en mindre klar og tydelig begrunnelse for hvorfor vi skal ha likestilling enn for eksempel SV og FrP. Ap (2009:8) har i tillegg en særegen ”vinn-vinn-argumentasjon” der det presiseres at likestillingen har spilt en sentral rolle i ”den unike norske samfunnsmodellen”. Da Arbeiderpartiet har nærest slektskap med den nordiske modellen (Skjeie og Teigen 2003:45), etterlater dette et inntrykk av at Ap også benytter likestillingsargumentasjonen til å bekrefte egen politisk plattform og ideologi.

KrF har delt oppmerksomhet på kvinner og arbeidsliv og på oppvurdering av hjemmet i alle tre perioder. Inntrykket er at kjønnene forstås som likeverdige – der det tas høyde for at kjønnene er ulike, og muligens velger ulikt, men hvor det samtidig skal legges til rette for at kjønnene skal kunne velge fritt. I likhet med Høyre, har KrF en likeverdighetsargumentasjon for likestilling. Denne argumentasjonsformen finnes ikke i Hernes' argumentasjonstypologi, men kjennetegnes av at kvinners deltakelse i hjemmet skal anerkjennes, verdsettes og støttes økonomisk. Argumentasjonen følger ofte en konfirmasjon av familien som vår viktigste samfunnsinstitusjon, der den hjemmearbeidende også betraktes som en ressurs for samfunnet og familien, i likhet med innsatsen til utearbeidende.

Høyre har gjennomgått mest omfattende endringer fra tiår til tiår. På 1980-tallet handlet likestilling om likeverdighet mellom ute- og hjemmearena og behovet for holdningsendringer som gjorde at kjønnene kunne deler plikter og ansvar likere, mens på 1990-tallet forsvant likeverdighetstilnærmingen i likestillingspolitikken til fordel for en vektlegging av kjønnenes reelle valgfrihet og oppmuntring av menns deltakelse hjemme. I siste periode er kjønnspolitikken tatt vekk og heller integrert i en mer altomfattende

antidiskrimineringstilnærming. Her ser det derfor ut til at Høyre har nærmet seg den avgrensede formen for rettferdighetsargumentasjon, der like rettigheter skal danne grunnlaget for lik deltakelse. Høyre har også en argumentasjon som løfter frem lønnsomhetssiden av kvinners deltakelse i arbeidslivet

7.3 Hvilke likestillingsstrategier tar partiene i bruk i de ulike tiårene og hva er de antatte effektene?

I kapittel fire, fem og seks ble det foretatt en empirisk gjennomgang av partiprogrammene. Her var også de likestillingspolitiske løsningene satt under lupen. I denne delen av analysen er det de likestillingspolitiske løsningene og partienes likestillingsstrategier som skal studeres. Dette gjøres med utgangspunkt i Chamberlayne's (Kjeldstad 2001) typologi over ulike likestillingsstrategier slik de er redegjort for i teori- og litteraturkapitlet. Det vil også følge korte drøftinger av de teoretiske effektene av strategiene, der partienes likestillingspolitikk ses i lys av omsorgs- og forsørgermodellene.

7.3.1 En kjønnsnøytral likestillingspolitikk

I en kjønnsnøytral likestillingsstrategi gis begge kjønn like rettigheter. På dette grunnlaget skal kvinner og menn kunne definere seg selv, uavhengig av staten. Den kjønnsnøytrale likestillingspolitikken tar ikke hensyn til kvinners spesifikke posisjon i samfunnet, eller hvorvidt likestillingspolitikken fører til et likere fordelingsresultat mellom kjønnene (Kjeldstad 2001:109).

FrP inntar en klar kjønnsnøytral tilnærming til likestilling i alle tre perioder. På 1980-tallet skriver FrP (1981:6) at de *"vil føre en kjønnsnøytral politikk ved å likestille kvinner og menn når det gjelder det offentlige vanlige virksomheter, lover, forskrifter og regler"*. FrP skriver deretter at forholdet mellom kjønnene i arbeidslivet, fritid og i privatlivet burde følge en naturlig utvikling, uten innblanding fra det offentlige. Gjennom disse formuleringene gir FrP uttrykk for at de trekker opp grenser for hva som er politikkenes anliggende og hva som er privatlivets. Likestillingspolitikken til FrP handler derfor om å avvikle regler, forskrifter og lover som gir ulik behandling basert på kjønn, eller som griper inn i det FrP definerer som privatsfæren. I praksis betyr det avvikling av kjønnskvalifisering, innføring av lik verneplikt for begge kjønn og like rettigheter ved skilsmisse. FrP (1981:6) vil også fjerne likestillingsloven og likestillings- og diskrimineringsombudet, uten at det gis noen programfestet begrunnelse

for dette. I partiprogrammet fra 2009-2013 presiserer samtidig FrP (7) at det er rettsapparatet som skal avgjøre om en handling er diskriminerende eller ikke.

Høyres (2009) likestillingstilnærming i siste periode kan også forstås som kjønnsnøytral, og innholdsmessig har Høyre nærmet seg FrP. Begge partier mener nå at likestilling er antidiskrimineringspolitikk som omfatter alle diskrimineringsgrunnlagene. Forskjellen mellom Høyre og FrP er at FrP beholder et likestillingsavsnitt, mens Høyre (2009:59) har fjernet kjønnslikestillingspolitikken til fordel for et kapittel som handler om antidiskriminering på et overordnet nivå situert under overskriften *Et inkluderende samfunn*. Høyre tar heller ikke stilling til om de vil avvike kvotering, fjerne likestillingsombudet eller innføre andre endringer som vil gjøre regelverket kjønnsnøytralt. Isteden skriver Høyre at de går inn for å bekjempe all diskriminering, uavhengig av hvilket grunnlag det skjer på, gjennom en universell antidiskrimineringslov. Høyre (2009:60) påpeker samtidig at de vil at en del av dette arbeidet skal innebære å jobbe for mer likestilling mellom kvinner og menn.

7.3.1.1 Hva kan den kjønnsnøytrale likestillingspolitikken bidra med?

Feminister har ment at et medborgerskap aldri vil bli kjønnsnøytralt, fordi definisjonen av selve ”medborgeren” har med seg klare og sterke assosiasjoner til den mannlige arbeider og forsørger. Kvinner har blitt identifisert med privatsfæren, hvilket tradisjonelt sett har svekket deres medborgerstatus. For å oppnå fullt medborgerskap for kvinner, må derfor skillet mellom det private og det offentlige oppheves (Kjelstad 2001). Kritikken rettet mot den kjønnsnøytrale likestillingsstrategien er derfor at den ikke tar høyde for det kjønnede medborgerskapet og kjønnetenes skjeve utgangspunkt.

Denne analysen viser at FrP klart markerer et skille mellom det politiske og det private. Partiet ønsker fritak fra politiske inngrep i det private. Hvordan forholdet mellom kjønnene utarter seg i det private, vil ikke FrP involvere seg i. Dette stemmer overens med kritikken rettet mot kjønnsnøytral politikk. De kritiske innvendingene er at fordi kjønnene befinner seg i ulike posisjoner, inngår i ulike sosiale kontekster og har ulike erfaringer, derfor vil komme til å respondere forskjellig på det samme rettighetsgrunnlaget (Kjelstad 2001:110). På dette teoretiske grunnlaget har FrPs likestillingspolitikk redusert potensialet til å realisere mer likestilling mellom kjønnene. Problemet med denne kritikken er samtidig at FrP ikke definerer likestilling som resultat- og fordelingslikhet, men som formell likestilling. FrP produserer derfor likestilling med sin politikk etter deres definisjon av hva likestilling er. Dette illustrerer at likestilling er et flytende begrep som er gjenstand for politisk drakamp om å fylle det med meningsinnhold.

En sentral forskjell mellom FrP og Høyre er også at FrP går inn for en kjønnsnøytral strategi i alle tre tiår, uavhengig av hvilket ”stadium” likestillingen er på. Høyre, derimot, inntar nye tilnærminger til likestillingen i de tre tiårene. Ifølge kritikken rettet mot den kjønnsnøytrale strategien, fungerer ikke en kjønnsnøytral likestillingspolitikk på grunn av kjønnes skjeve utgangspunkt. Implikasjonene av et slikt standpunkt må samtidig være at dersom kjønnes utgangspunkt er blitt likere (med mer likestilling), vil de også komme til å respondere likere på det samme rettighetsgrunnlaget. I partiprogrammet fra 1993-97 skriver Høyre (1993:20) at vi har kommet langt med likestillingen innenfor representasjon, utdanning og arbeid. At Høyre forlater likestillingstiltakene kan derfor være en konsekvens av at partiet mener at vi har kommet såpass langt med likestillingen nå, at tiden er moden for kjønnsnøytral politikk.

7.3.2 Likestillingsfeltets anerkjennelsespolitikk

Den kjønnsanerkjennende likestillingsstrategien kan også beskrives som sosial-feministisk, der kvinners spesifikke barrierer i likestillingsprosessen anerkjennes og imøtekommes. Utgangspunktet for denne tilnærmingen er at kjønnsnøytral politikk er utilstrekkelig for å realisere likestilling. For å rette opp i kjønnskjevhetene er det derimot nødvendig med positive virkemidler, som kvotering, arbeidslivsprogram for kvinner og offentlig barne- og eldreomsorg som gjør det mulig for kvinner å kombinere arbeid og familie (Kjelstad 2001:110). Her ”skjer” likestillingen først og fremst gjennom kvinners deltakelse i arbeidslivet, der politisk tilrettelegging er avgjørende for at kvinner skal bli likestilt med menn. I denne analysen har alle partier, med unntak av FrP, kjønnsanerkjennelsespolitikk. Det er likevel Ap som utmerker seg ved å ha mest til felles med denne strategien.

SV og Ap tar utgangspunkt i kvinners underordning, og presiserer behovet for å veie opp for de systematiske skjevhetene mellom kjønnene. Et eksempel på dette er i SVs program fra 2009 der SV (24) skriver: *”Fordi makten mellom kvinner og menn er ulikt fordelt, vil tilsynelatende kjønnsnøytral politikk slå ulikt ut for menn og kvinner og forsterke ulikhetene i makt, muligheter og ressurser”*. Dette sitatet ligger tett opp til beskrivelsen av den kjønnsanerkjennende strategien, med hensyn til at kjønnsnøytralitet oppfattes som utilstrekkelig for å realisere likestilling. SV går derimot enda lenger og skriver at kjønnsnøytral politikk vil *forsterke* ulikhetene mellom kjønnene. På dette grunnlaget mener SV at det er nødvendig å bruke likestillingspolitiske virkemidler for å veie opp for systematiske skjevheter.

Av politiske løsninger er det spesielt barnehagepolitikk, kvotering og konkrete tiltak for å bedre kvinners utdannings- og arbeidsmuligheter som blir viktig. På 1980-tallet har både SV,

Ap, KrF og Høyre barnehagepolitikk og kvinners utdanningsmuligheter og arbeidslivsmuligheter høyt oppe på dagsorden. Partiene er også samstemte i at kjønnsbalanse i styrer, råd og utvalg er viktig. Unntaket er FrP, som ikke nevner dette, med unntak av likelønnsspørsmålet. I overgangen til 1990-tallet (og utover 2000-tallet) ble KrF (1993:3) mer opptatt av å bedre kvinners lønns- og avanseringsmuligheter i arbeidslivet, mens Høyre (1993:20) forlater utdannings- og arbeidslivstiltakene, med unntak av likelønnsspørsmålet. Høyre (1993:19) vil likevel fortsette barnehageutbyggingen, men gjøre tilbudet mer mangfoldig.

Etter 1990 tallet er det hovedsakelig SV, Ap og KrF som har anerkjennelsespolitikk. Det er likevel Arbeiderpartiet som har *mest* til felles med kjønnsanerkjennelse som likestillingsstrategi. Dette begrunnes med utgangspunkt i det politiske innholdet, men er også basert på en sammenligning med de andre partiene, der denne analysen vil vise at de andre partiene har mer til felles med andre strategier.

7.3.2.1 Et likestilt forsørgeransvar og de kritiske perspektivene

Aps likestillings- og familiepolitikk har også en del likhetstrekk med to-inntektsmodellen (Borchorst 2008). Dette kan begrunnes med at målet med politikken er at kvinner og menn skal være likestilte forsørgere. Ved at mer av barneomsorgen flyttes fra hjemmet til statlig subsidierte barnehager, får mor mulighet til å være fulltidsarbeidende, i likhet med far. Norsk likestillingspolitikk har blitt kritisert for å være for basert på en slik modell, der det er mannens livsmønster som den arbeidende og forsørgende medborger som er likestillingens ”mal” (Borchorst og Siim 2008, Holst 2002). Det kan se ut som at Arbeiderpartiets likestillingsstrategi blir truffet av denne kritikken, da den på et overordnet nivå handler om å realisere likestilling gjennom at kvinners deltakelse i arbeidslivet blir mer likt menns. Det er altså kvinners endring og tilpasning i retning av den arbeidende og forsørgende medborger som må til for at kvinner skal bli likestilte.

7.3.3 ”Ingen skal begrenses av trange kjønnsroller”

Den kjønnsrekonstruerende strategien tar sikte på å endre kjønnsrollemønsteret i samfunnet, som en grunnleggende forutsetning for å oppnå endringer på individnivå. Tilnærmingen er nært beslektet med den kjønnsanerkjennende strategien, da begge strategier sikter inn mot fordelingsresultat. Chamberlayne skriver at den omfordelende strategien ofte forutsetter eller inkluderer anerkjennelsespolitikk, men at den omfordelende strategien går ”dypere” og søker å endre på strukturelle forhold og kjønnsrollemønster. Spesielt menns deltakelse i hjemmet og

endringer i mannsrollen har blitt betraktet som en viktig forutsetning for likestilling (Kjeldstad 2001:110).

Både Ap og SV har kjønnsrekonstruerende likestillingspolitikk, men SV har et blikk på strukturene, noe som er fraværende hos Ap. SV skriver følgende i programmet fra 2009 (24): *”SV mener det er nødvendig å ta i bruk radikale virkemidler for å utfordre strukturene som opprettholder de skjeve maktforholdene mellom kjønnene”*. Her kommer det frem at det er strukturene vi må til livs for å utjevne maktskjevheten mellom kjønnene. SV (2009:3) går også til angrep på kjønnsrollemønsteret: *”Ingen skal begrenses av trange og gammeldagse kjønnsroller”*. SV skiller seg altså ideologisk fra de andre partiene på dette området, der grunnlaget for og opphavet til problemet adresseres med utgangspunkt i strukturelle forhold.

Sammenligner vi Ap med SV, ser vi altså at partiene har mange av de samme tiltakene og en del fellestrekk, men den *retoriske* forskjellen er at Ap er *mer* opptatt av å tilrettelegge for kvinners spesifikke barrierer i likestillingsprosessen, enn av å gå til angrep på strukturer og kjønnsrollemønster. Av likestillingstiltak som har omfordelende effekter, etter Chamberlaynes inndeling, er det først og fremst sekstimersdagen og fedrekvoten som er relevante.

7.3.3.1 Sekstimersdagen

Sekstimersdagen innebærer en universell ordning der arbeidsdagen forkortes fra åtte til seks timer for alle. Reformen har stått i SVs partiprogram i alle tre tiår, men spesielt på 1990- tallet er SV (1993:18) opptatt av sekstimersdagens potensiale i forbindelse med tidsklemma. Det er hensynet til balansen mellom familie- og arbeidslivsforpliktelser og delingen av arbeidet mellom kjønnene sekstimersdagen begrunnes med. Slik kommer det til uttrykk her: *”SV ønsker 6-timers arbeidsdag for alle. Det gir den enkelte bedre mulighet til å kombinere lønnsarbeid, fritid og familieforpliktelser, det gir større mulighet til å fordele lønnet og ulønnet arbeid mellom kvinner og menn.”*

Sekstimersdagen, slik den presenteres her, kan også ses i sammenheng med Frasers alternative forsørger- og omsorgsmodell. I denne modellen er det ”kvinnens livsmønster” som gjøres til norm for både menn og kvinner. Målet er et likt omsorgs- og forsørgeransvar, men med omsorgshensynet først. Dersom kjønnene er likestilt hjemme i forhold til omsorgsoppgavene, står også begge kjønn likt til å delta i arbeidslivet (Borchorst 2008:30). Barnehager er en løsning på denne problemstillingen, men samtidig mener SV at det er nødvendig å jobbe med selve arbeidsdelingen i hjemmet. Ved også å tilpasse samfunnet mer etter behovet for å dele på omsorgsforpliktelsene, vil også menns naturlige plass i hjemmet

styrkes. Fraser skriver at det hovedsakelig er sosialistiske partier som går inn for et mer likestilt omsorgsansvar (Borchorst 2008:30, Fraser 1997). Det har trolig sammenheng med at sosialistiske partier går lengst i å oppheve skillet mellom det private og det politiske. Dette sitatet til SV (1981:22-23) fra partiprogrammet fra 1981 kan tjene som eksempel:

En sosialistisk familiepolitikk retter seg mot indre forhold i familien, såvel som mot økonomi og politikk i samfunnet. De sosialistiske prinsippene om solidaritet, likeverd og frihet gjelder også familie- og dagliglivet.

7.3.3.2 Fedrekvote

I 1993 ble fedrekvoten på fire uker innført. Fedrekvoten hadde som formål å få far til å delta mer i omsorgsarbeidet. Måten dette ble gjort på var at dersom ikke far tar ut permisjonen, mister familien rettigheten. Skjeie og Teigen (2003:50) beskriver det slik: *”En kjønnsuavhengig rett til lønnsarbeid, skulle følges av en kjønnsuavhengig plikt til omsorgsarbeid”*. Fedrekvoten skulle bidra til at omsorgsforpliktelsene ble mindre kjønnsavhengige. Reformen er også (i likhet med sekstimersdagen) omfordelende fordi den bidrar til å øke mannens omsorgsansvar i hjemmet, ved å ”gi” mer omsorg til menn. På denne måten endres kjønnsrollemønsteret på et strukturelt nivå, som igjen kan påvirke muligheter og handlingsrom på et individuelt nivå.

Det er bare SV og Ap som har forpliktende fedrekvote i partiprogrammene. På 1980-tallet går SV (1981:21) inn for at både mor og far får seks måneder med full lønn, men i partiprogrammet fra 1993-1997 skriver SV (18) at de vil at minst en tredjedel av småbarnspermisjonen skal forbeholdes far og at far skal ha selvstendig opptjeningsrett. Ap (1993:27) skriver på 1990 tallet at de vil at ”deler av permisjonen” skal forbeholdes far, mens i det siste programmet er Ap (2009:37-38) samstemt med SV (2009:24) om at ca. 14 uker av permisjonen skal forbeholdes far og at far skal ha selvstendig opptjeningsrett. Partiene har altså nærmet seg hverandre i dette spørsmålet. Som det har blitt redegjort for tidligere, har Ap i nyere tid fått en klarere retorikk og politikk som retter seg mot kjønnsenes like deltakelse og et likt fordelingsresultat. I Aps (2009:14) siste program kommer dette til uttrykk på følgende måte:

Vi ønsker reell likestilling, der menn og kvinner har samme faktiske muligheter. Da må kvinnene ta og få mer makt i næringsliv, arbeidsliv og i politikken, mens menn må ta og få mer ansvar for omsorgsoppgaver i hjemmet. Vi må omfordele makt i favør av kvinner og vi må omfordele omsorg i favør av menn.

7.3.4 Likestillingsfeltets kjønnsrollebekreftende politikk

Kjønnsrollebekreftende politikk er en likestillingspolitisk strategi, der veien til likestilling går igjennom å øke statusen til den kvinnelige livssfære. Politisk gir dette seg utslag gjennom økonomisk anerkjennelse av hjemmesfæren, som tradisjonelt sett har vært kvinners arena. Chamberlayne beskriver dette som en kjønnsrollebekreftende likestillingsstrategi fordi politikken bidrar til å legitimere, underbygge og tilrettelegge for en videreføring av et kjønnsrollemønster der kjønnene har ulike og komplementære roller i arbeid og familieliv (Kjelstad 2001:110-110). Slik politikk finner vi hovedsakelig på høyresiden.

KrF har viet sentrale deler av familie- og likestillingspolitikken til å gjøre det til et økonomisk realiserbart verdivalg å være hjemmeværende. På 1980 tallet ville både KrF (1981:15-16) og Høyre at omsorgsarbeidet skulle betraktes som et yrke med mange av de samme rettighetene som en arbeidstaker har rett på i arbeidslivet. I overgangen til 1990-tallet tones koblingen mellom kvinner og hjemmearena noe ned i den definerte kjønnspolitikken, spesielt hos Høyre. FrP kan også sies å ha kjønnsrollebekreftende familiepolitikk, men til forskjell fra KrF og Høyre blander vanligvis ikke FrP (1993:8) sammen likestilling og familiepolitikk. FrP (1993:35) er mer opptatt av at familiene skal stå på egne bein. Dette skal virkeliggjøres gjennom lavere skatter i kombinasjon med godtgjørelse for omsorgsarbeid i hjemmet. FrP har derfor noe færre tiltak for økonomiske overføringer til hjemmet og færre rettigheter som minner om rettighetene man erverver gjennom arbeidslivet. Strategien baserer seg mer på å senke skattetrykket, slik at familiene kan ta ansvar for seg selv.

7.3.4.1 Kontantstøtten og et delt forsørger- og omsorgsansvar

Politikken som vil oppgradere hjemmet økonomisk kan beskrives som kjønnsrollebekreftende etter Chamberlaynes inndeling av likestillingsstrategier. I norsk kontekst kan kontantstøtten forstås som et slikt tiltak. Kontantstøtten kan gis til familien fra måneden etter at barnet er fylt et år til den måneden barnet fyller tre år (NAV 17.04.2012). På 1980 tallet ville KrF (1981:14), Høyre (1981:16) og FrP (1981:6) at kontantoverføringene til den hjemmearbeidende skulle styrkes, mens på 1990-tallet presiserer partiene at det er beløpet som brukes til å subsidiere barnehageplasser som isteden skal overføres direkte til familien via økning i barnetrygden. De borgerlige partiene mener at dette vil gi familien mer fleksibilitet og valgfrihet til å innrette seg slik det passer dem best.

Ser vi kontantstøtten i lys av Esping-Andersens (1999:51) inndeling av ulike velferdsregimer, er kontantstøtten et brudd på hans beskrivelse av den sosialdemokratiske modellen, som først

og fremst tilbyr defamiliserende velferdsordninger som skal minske individenes avhengighet til familien. Kontantstøtten er heller en familiserende ordning som og sikter inn mot familieverdiene. På dette grunnlaget og i dette spørsmålet ser vi derfor at de borgerlige partiene *ikke* opererer innenfor den sosialdemokratiske modellen. Kontantstøtteordningen passer inn med den kjønnsdifferensierte familiemodellen. Politikk som følger denne omsorgs- og forsørgermodellen søker å beholde mer av omsorgsarbeidet i familien.

Borchorst (2008:30) skriver at politikk som handler om økonomisk oppvurdering av hjemmet ofte har en ”kjønnsnøytral profil”, der det legges vekt på at kjønnene ”kan gjøre det de foretrekker” og at det er familien som skal løftes økonomisk. Til tross for en slik fremstilling, mener Borchorst (2008) at økonomisk godtgjørelse av arbeidet i hjemmet er ordninger som først og fremst benyttes av kvinner. Slik politikk bidrar derfor til å understøtte en kjønnssegregert ansvarsfordeling av omsorgs- og forsørgerrollen i samfunnet. Ser vi på statistikkene, ser det ut til at Borchorst har rett i det. I 2011 var 83,6 prosent av alle som mottok kontantstøtte, kvinner (Nav 17.04.2012). Borchorst (2008) mener derfor at den kjønnsnøytrale profilen på tiltak som skal styrke økonomien til ”den hjemmeværende” tilslører at ordningene stort sett benyttes av kvinner.

7.3.5 Hvilke likestillingsstrategier inntar partiene?

Det overordnede inntrykket er at Chamberlaynes likestillingstypologi over fire ulike former for likestillingsstrategier, henholdsvis den kjønnsnøytrale, den anerkjennende, den omfordelende og den bekreftende strategien, fungerer godt til å belyse sentrale partipolitiske skillelinjer. FrPs likestillingspolitikk har mange likhetstrekk med den kjønnsnøytrale strategien. Partiet skriver eksplisitt at de retter politikken inn mot kjønnsnøytralitet. Denne strategien gjenspeiler også det politiske innholdet i alle tre perioder. Gjennom denne analysen kommer det også fram at Høyre (2009) har nærmet seg FrPs kjønnsnøytrale likestillingsstrategi.

Gjennomgangen av anerkjennelsespolitikken viste at Ap har klare likhetstrekk med strategien, men at også SV og KrF har anerkjennelsespolitikk i alle tre tiår. Høyre derimot har bare anerkjennelsespolitikk på 1980-tallet. Når vi ser på den kjønnsrekonstruerende likestillingsstrategien er det SV som har mest til felles med denne tilnærmingen til likestilling. Dette vises igjennom et eksplisitt angrep på strukturelle skjevheter og kjønnsrollemønstre, men også ved at SV ikke trekker opp et skille mellom det private og det politiske, slik de borgerlige partiene gjør. SV vil endre kjønnsrollemønstret også innenfor hjemmets grenser, og påvirke mannsrollen i retning av omsorgsoppgavene. Av politiske tiltak gjelder dette

sekstimersdagen og fedrekvote med formål å styrke fars rolle i hjemmet og bedre balansen mellom familie- og arbeidslivsforpliktelsene. Analysen viser at SV og Ap har nærmet seg hverandre i spørsmålet om fedrekvote og at Ap har blitt tydeligere i siste periode på at likestilling handler om å omfordele makt i favør av kvinner og omsorg i favør av menn. Skillelinjene mellom partiene er likevel tilstede både når det gjelder retorikk og med tanke på SVs sekstimersdag. Til tross for at Chamberlayne skriver at det kan være vanskelig å skille mellom kjønnsrekonstruerende og anerkjennende politikk, viser denne analysen at inndelingen er hensiktsmessig da den bidrar til å peke på forskjeller mellom SV og Ap. Funnene i analysen er også i tråd med Frasers (1997) antagelser om at det helst er sosialistiske partier som har en politikk der likt omsorgsansvar settes først.

Kjønnsrollebekreftende politikk har også en sentral plass i norsk likestillings- og familiepolitikk. En endring over tid er at partiene gradvis skiller mer mellom likestillingspolitikk og politikk som handler om økonomisk anerkjennelse av hjemmet. Dette indikerer at likestilling ikke like eksplisitt handler om å oppvurdere det kvinnelige, men om å oppvurdere familien som en sentral tradisjonsbærer og samfunnsinstitusjon. Det ble samtidig problematisert hvilken reell betydning denne forflytningen i partiprogrammet har. Det er spesielt kontantstøtten som ifølge Borchorst (2008) bidrar til en videreføring av og tilrettelegging for et kjønnsdelt omsorgs- og forsørgeransvar.

Denne analysen viser også at skillelinjene i typologi mellom den kjønnsrollebekreftende og den kjønnsnøytrale tilnærmingen er hensiktsmessig. De to strategiene bidrar til å tydeliggjøre forskjeller mellom FrP og de andre borgerlige partiene. FrP befinner seg konsekvent innenfor den kjønnsnøytrale strategien i den definerte likestillingspolitikken. I familiepolitikken, derimot, legges det til rette for mer fleksibilitet i barneomsorgen og en mer selvforsørget familieøkonomi.

7.4 På hvilken måte tar partiene hensyn til kvinners diversitet?

Det har blitt hevdet at likestillingspolitikken er utformet for og av hvite middelklassekvinner og at den derfor gjenspeiler dette samfunnssjiktets interesser (Ellingsæter, Noack, Rønsen:1993,1997 og Skilbrei:2003, 2004). I den etterfølgende analysen vil kritikken rettet mot likestillingspolitikken ses i lys av partienes likestillingspolitiske innhold. Oppmerksomheten rettes også mot likestillingens tilnærming til minoritetskvinner, der jeg vil

se empirien i lys av Irni m.fl. (2009) sine antagelser om at likestilling er blitt en kjerneverdi i de nordiske landene, og benytte interseksjonalitetsperspektiver.

7.4.1 Likestilling er et middelklasseprosjekt

Ellingsæter, Noack og Rønsen (1994, 1997) påviser gjennom holdningsundersøkelser at kvinners holdninger til likestilling følger et polarisert mønster basert på utdanning. At kvinner med lengre utdanning er mer positive til likestilling, har sammenheng med at utdanning og lønnsarbeid er blitt fremstilt som eneste vei til selvstendighet og frigjøring for kvinner, hevder Ellingsæter m.fl. (1997:34). I *Sosial ulikhet blant kvinner: Polarisering, utjevning eller status quo?* skriver de:

Vår analyse reiser også spørsmål i forhold til familie- og likestillingspolitikken. De fordelingsmessige sidene av en vellykket likestillingspolitikk har vært et ikke-tema. Det kan være utslag av den hegemoniske forestillingen om Norge som et egalitært og klasseløst samfunn. Men våre funn illustrerer motsetningen mellom kjønnspolitikk og klassepolitikk som ligger innbakt i det moderne likestillingsprosjektet. Det finnes samfunnsmessige forhold som både forener og splitter kvinner(...) Mange av de tradisjonelle familie- og likestillingspolitiske virkemidlene må antas å ha hatt størst betydning for middelklassekvinner (Ellingsæter, Noack og Rønsen 1997:64).

Ellingsæter m.fl. (1997) mener at utdanning og selvrealisering gjennom arbeidslivet er en sterk norm blant velutdannede kvinner, mens arbeiderklassekvinner og kvinner i lavere middelklasse tradisjonelt har arbeidet av økonomisk nødvendighet (Ellingsæter m.fl. 1997:62). Kvinner med lavere og middels utdanning havner i yrker hvor ”belønningene” gjennom yrkeslivet er få. For kvinner med lavest utdanning er derfor familieforsørgelse et alternativ til en karriere i arbeidslivet. Med dette som bakteppe vil jeg studere hvordan partiprogrammene forholder seg til problemstillingene som Ellingsæter m.fl. (1993,1997) og Skilbrei (2003) adresserer.

7.4.2 ”Hjemmet som et alternativ til karriere”

Som den foregående analysen har demonstrert, handler store deler av norsk partipolitisk familie- og likestillingspolitikk om oppvurdering av hjemmet. Høyresidens (Høyre og KrF) likestillingstilnærming tar utgangspunkt i kjønnes likeverdighet, der oppvurdering av hjemmet (hovedsakelig på 1980-tallet) er en integrert del av likeverds- og likestillingspolitikken. Dette lanseres som en konkret ”vei” til mer likestilling og likeverd. Det er kvinne- og mannsarenaene som skal likestilles mer økonomisk for at kjønne skal bli mer likestilt.

For kvinner som vil likestilles gjennom hjemmet, representerer altså høyresiden en likeverdighetstilnærming som legger opp til et delt, eller delvis delt, omsorgs- og forsørgeransvar i alle tre perioder. For kvinner som vil gjøre forsørgelse til en alternativ karriere kan kontantstøtten være et alternativ til subsidiert barnehageplass. Høyresiden har i tillegg tatt til orde for å gi flere hjemmевærende økonomiske rettigheter som tilsvarer rettighetene man erverver gjennom arbeidslivet (jf. pkt 7.2.2.4 *Likverdighet – kvinner er en samfunnsressurs i hjemmet*).

Ser man høyresidens politikk i lys av kritikken til Ellingsæter, Rønsen, Noack (1994,1997 og Skilbrei (2003,2004), viser denne empirien at høyresiden representerer et alternativ til en likestillingspolitikk som handler om kvinner og arbeidsliv og barnehage. Høyresidens politikk gjenspeiler mer tradisjonelle holdninger til kjønn, der kvinner og menn forstås som likeverdige, men ikke nødvendigvis like. Høyresidens mål er derfor å legge opp til valgfrihet og likeverdighet, der veiene til likestilling er flere, deriblant gjennom hjemmearenaen.

Med tanke på at Høyre har sittet i regjering i to stortingsperioder og KrF i fire stortingsperioder, kan man anta at deler av den iverksatte familie- og likestillingspolitikken også har gjenspeilet deler av dette politiske innholdet. At kontantstøtten har vært iverksatt politikk siden 1998, er et eksempel på høyresidens gjennomslag i noen av disse spørsmålene.

7.4.3 En likestillingspolitikk for kvinner med lavere utdanning

Ellingsæter m.fl. (1997) skriver at kvinner med lavere og middels utdanning havner i yrker ”hvor belønningene er få” og antyder at likestillingspolitikken ikke fremstår som relevant for disse kvinnene. Jeg forstår tiltak som øker belønningene til kvinner i arbeidslivet som politikk med formål å skape en bedre arbeidshverdag og bedre lønn for kvinner med lavere utdanning. Det er disse tiltakene jeg vil se på her.

På 1980-tallet handlet likestillingspolitikken først og fremst om å skape arbeidsplasser for kvinner, der både SV, Ap, KrF og Høyre var samstemte i at dette var en sentral målsetting. SV (1981:23) skriver at det er behov for å bedre arbeidsforholdene for deltidsansatte, innføre rett til fast ansettelse og sykelønn for deltidsansatte. Ap (1982:44-45) mener at det må iverksettes utredninger om arbeidstidsforkortelse og muligheter for deltid, mens alle partier går inn for likelønn. KrF mener også at arbeidet i hjemmet må gi uttelling i arbeidslivet, og at mulighetene for deltid må bli bedre. Oppsummert peker det i retning av at partiene på 1980-tallet ville skape bedre arbeidsmuligheter for kvinner og heve lønningene til kvinner. Samtidig skulle mulighetene for deltid bli bedre, slik at kvinner lettere kunne kombinere

familie- og arbeidslivsforpliktelser. I denne perioden er det bare SV (1981) som adresserer rettighetene til kvinner i arbeidslivet.

På 1990-tallet skriver SV, Ap, KrF og Høyre (1993) at de går inn for likelønn i lavtlønnede yrker. SV (1993:49) vil også at lønnsforhold, arbeidsbetingelser, opplærings- og avanseringsmuligheter for kvinner skal bedres. KrF (1993:3) fokuserer på skjerpelse av oppsigelsesvernet, mens AP vier likelønn mye plass og vil gi kvinner med omsorgsansvar tilbud om utdanning. I likhet med på 1980-tallet er det SV som presenterer flest tiltak med formål om å øke belønningene og rettighetene til kvinner i lavtlønte yrker.

I siste periode forsterker både SV, Ap og KrF (2009) innsatsen rettet mot belønningssystemet til kvinner i arbeidslivet. SV (2009:24) skriver at kvinner i kvinnedominerte yrker diskrimineres og om kvinners arbeidsforhold. Her henvises det til kvinnesykdommer, arbeidstider, yrkessykdommer og ufrivillig deltid. Ap (2009:12-14) tar opp sosial dumping, ufrivillig deltid, styrking av retten til heltid, redusert arbeidstid for de som jobber turnus og mer rettferdig pensjon til de som jobber deltid. KrF (2009:15-16) vil bekjempe ufrivillig deltid, og at unntaksbestemmelsen om at økt stilling kan nektes dersom det medfører vesentlige ulemper for virksomheten, skal tolkes strengt. De går også inn for å utforme en plan for arbeidet med likelønn og likestille arbeidsbetingelsene for skift og turnus.

På bakgrunn av dette kan vi altså se at innsatsen og tiltakene rettet mot kvinner i lavtlønte yrkesgrupper har blitt forsterket over tid i partiprogrammene til SV, Ap og KrF. Analysen viser også at SV i tidens løp har hatt flest tiltak rettet mot å bedre rettighetene og arbeidsforholdene til denne yrkesgruppen. Med tanke på hvilken plass, spesielt likelønn, har hatt i partiprogrammene, er det samtidig vanskelig å hevde annet enn at et sentralt mål med likestillingspolitikken har vært å øke ”belønningene” til kvinner med lavere og middels utdanning i arbeidslivet.

7.4.3.1 Likestillingspolitikk for ufaglærte kvinner

I doktoravhandlingen *”Dette er jo bare en husmorjobb”*. *Ufaglærte kvinner i arbeidslivet* intervjuer Skilbrei (2003) ufaglærte kvinner i renholdsyrker eller som jobber som kasseekspeditører i større dagligvarekjeder. Skilbrei (2004:90) skriver:

Når kvinnene jeg intervjuet, snakket om områder hvor de mente det var rom for forbedringer, var dette områder som de oppfattet som kjønnsnøytrale: lavtlønnsproblematikk, dårlige arbeidsforhold, ulovlige arbeidsforhold og innstramninger i uføretrygden og press i retning av å senke sykefraværet. (...)

Gjennomgangen av partiprogrammene viser at programmet til SV (46) fra 2009 i kapitlet *Arbeid til alle* i underoverskriften *Likelønn*, inneholder et slikt perspektiv:

Også i privat sektor kreves et systematisk arbeid for likelønn. I kvinnedominerte bransjer som hotell og restaurant, renhold og i handels- og servicenæringen jobber svært mange deltid, på midlertidige kontrakter, til ubekvemme arbeidstider og med lav lønn. Likelønn handler derfor også om systematisk arbeid for å prioritere de gruppene som har de aller laveste lønningene.

Dette er riktignok ikke definert som likestillingspolitikk. Isteden kan det forstås som arbeidslivspolitikkk som inkluderer et kvinneperspektiv. Gjennomgangen av partiprogrammene viser at det ikke er uvanlig at partiene inkluderer kvinneperspektiver i arbeidslivspolitikken. Ap (2009) gjør dette der en del av tiltakene for kvinner og arbeidsliv er plassert under kapitlet *Arbeid og arbeidsliv*, mens deler av politikken er plassert under kapitlet *Likestilling mellom kjønnene*. Et eksempel på disse flytende overgangene mellom politikkkfeltene er at ufrivillig deltid og sosial dumping tillegges et kvinneperspektiv i arbeidslivspolitikken og er tematisert i den definerte likestillingspolitikken.

Borchorst og Teigen (2010:23) skriver at skandinavisk politikkkutforming har båret preg av at ulike politikkkfelt behandles separat innenfor innvandringspolitikken, likestillingspolitikken og velferdspolitikken. En konsekvens av dette kan ha vært at de strukturelle og klassemessige sidene av likestillingspolitikken er blitt neglisjert (ibid). Skilbrei (2003:207) hevder eksempelvis at det er politikk som går i retning av innstramninger i uføretrygden som kvinnene hun intervjuer oppfatter at er problemet. Hun (2004:90) skriver: *"Det er altså viktig å huske at likestillingspolitikk og politikk som gagnar kvinner ikke behøver å være det samme, og i forhold til sakene ser vi at vi kan skape forbedringer for kvinner ved å fokusere på utjevning av klasseforskjeller"*.

Vanligvis ser ikke partiene velferdspolitikkk i sammenheng med kjønnspolitikk. Det finnes likevel unntak. På 1990-tallet skriver SV (1993:49) under *Kvinnemobilisering* at den aggressive nedskjæringen i offentlige ytelser rammer kvinner, fordi kvinner er mest avhengige av stønader og trygder. Dette er politikk som eksplisitt kobler sammen velferds- og kjønnspolitikk innenfor rammene av den definerte kjønnspolitikken. Analysen viser at venstresiden ofte kobler sammen arbeidslivs- og likestillingspolitikk. SV presiserer i partiprogrammet fra 1981-1985 at kvinnepolitiske saker ikke kan listes opp i et eget kapittel, fordi det er kvinnepolitiske aspekter ved alle programområder. Vanligvis pleier derfor SV å integrere kvinneperspektivet i behandlingen av ulike politikkkfelt. På høyresiden er heller tendensen at familie- og likestilling/likeverdighetspolitikk flyter sammen.

Konklusjonen er derfor at politikk rettet mot lavtlønnsgruppene, både i et velferds- og arbeidslivsperspektiv, er eksplisitt formulert i SVs partiprogram. Analysen viser også at partiene definerer grensene for likestilling på forskjellige måte og at de ser ulike politikkfelt i sammenheng og som likestillingsrelevante.

7.4.4 En likestillingspolitikk for hvite middelklassekvinner

Ellingsæter, Noack og Rønsen (1997:64) skriver at likestillingspolitikken hovedsakelig har handlet om adgang til utdanning, flere jobbmuligheter, utbygging av offentlig barneomsorg, kvotering, utvidede permisjonsordninger og fleksible arbeidstidsordninger. De strukturelle og institusjonelle løsningene Ellingsæter m.fl. (1997) refererer til, finner vi også i partiprogrammene.

På 1980-tallet var politikkfeltet ”kvinner og arbeidsliv” todelt. Partiene (SV, Ap, KrF og Høyre) var opptatt av å få kvinner inn i arbeidsmarkedet gjennom fleksible arbeidstider, utvidelse av arbeidsmarkedet og bygging av barnehager. Det andre fokusområdet var kjønnsbalanse i fora hvor beslutninger fattes, samt utdanningsadgang for kvinner. SV (1981:23) gikk inn for ny lovregel som sikrer minst 40 prosent kvinneandel i offentlige styrever, råd og utvalg, mens Ap (1982:44-45) skriver at de går inn for kjønnskvoltering i offentlige virksomheter, til ulike former for utdanning og ved sammensetning av styrever, råd og utvalg. Ap (1982:45) ønsker også likestillingstilskudd og særstipend i Statens Lånekaske der kvinneandelen er lav. Ap kan derfor sies å ha *et bredere elitefokus* enn SV, men til gjengjeld tallfester ikke Ap kvoteringen. KrF (1981) skriver at mest mulig lik representasjon av begge kjønn i styrever, råd og utvalg er et mål, mens Høyre (1981) både vil ha forfordeling av det underrepresenterte kjønn til studier med kjønnskjevhet, og at jevn fordeling av kvinner og menn i sammensetningen av styrever, råd og utvalg skal tilstrebes. Både Høyre og KrF var også positive til barnehageutbygging, men KrF er mer forsiktig i formuleringene enn Høyre. Høyre (1981:14) går inn for *vesentlig økning* i utbyggingen av barnehager, mens KrF (1981:25) skriver at hensynet til barna må være viktigst i utbyggingen av barnehager. På 1980-tallet ser vi derfor at sentrale deler av likestillingspolitikken handler om kvinners adgang til utdanning, utvidelse av arbeidsmarkedet, barnehageutbygging og krav om jevn kjønssammensetning i styrever, råd og utvalg. Det var med andre ord utstrakt grad av partipolitisk konsensus (med unntak av FrP) i disse sakene på 1980-tallet.

På 1990-tallet går Høyre bort fra politikkfeltet ”kvinner og arbeidsliv”, mens KrF (1993:2-3) blir mer tydelig i sine virkemidler rettet mot kvinner med utdanning i arbeidslivet. Det handler om kvotering, forfordeling av kjønn til utdanning, jevn fordeling av kjønnene i

politiske og organisatoriske verv og at kvinner skal motiveres til å søke ledende stillinger. Arbeiderpartiet (1993:26) er også opptatt av kvotering, utredninger om kvinners representasjon i politikken, mens SV (1993:49) skriver at de vil ha en utredning om maktfordelingen mellom kjønnene i samfunnet, og vil videreføre den positive særbehandlingen for kvinner og kvoteringen i politikken. I barnehagepolitikken vil SV og Ap videreføre innsatsen mot flere og bedre barnehager, mens Høyre (1993) og KrF (1993) nå vil tilbakeføre mer makt og ressurser til familiene.

I det siste partiprogrammet ønsker KrF (2009:16,73) flere kvinnelige entreprenører og rekruttering av kvinner til vitenskapelige stillinger i tillegg til kvotering, forfordeling av kjønn til utdanning, at kvinner skal motiveres til å søke høyere stillinger og jevn fordeling av kjønnene i politiske og organisatoriske verv. Ap (2009:14) mener at kvinner må ta og få mer makt i politikken, næringslivet og i arbeidslivet. Under *Næringspolitikk, industri og eierskap* skriver Ap (2009:27) at flere kvinner må få mulighet til å etablere bedrifter, gjennom satsing på handlingsplan for entreprenørskap for kvinner. SV (2009) har også fått flere tiltak rettet mot kvinner med høyere utdanning. Det gjelder blant annet innstramninger i unntaksbestemmelsen for ledende stillinger og en økning av andelen kvinnelige forskere. Både SV og Ap går også inn for kvotering i utdanninger og yrker der det ene kjønn er underrepresentert. I konflikten ”barnehage versus kontantstøtte” består de samme skillelinjene mellom høyre- og venstreside som på 1990-tallet. SV (2009:15) vil gjøre barnehagen gratis og delvis obligatorisk for femåringer, mens Ap (2009:37-38) tar til orde for kvalitetsheving og gratis kjernetid for 3-5 åringer. Begge partier vil avvikle kontantstøtten.

7.4.4.1 Hva er politikk for middelklassen?

Gjennomgangen av partiprogrammene viser at det Ellingsæter m.fl. (1997) og Skilbrei definerer som middelklassepolitikk er klart prioritert blant partiene.

Utfordringen med Ellingsæter, Rønsen og Noack (1997) og Skilbreis (2003,2004) kritikk av likestillingspolitikken som et middelklasseprosjekt, kan samtidig knyttes til deres bruk av begrepet ”middelklassen”. Ellingsæter m.fl. (1994) definerer dette etter utdanningsnivå, der middelklassen er kvinner med høyere utdanning. Etter denne definisjonen er det bare 6,7 prosent av alle kvinner som tilhører middelklassen (SSB 2012). Med en så liten prosentandel som defineres som middelklassen, kan man spørre seg om tiltakene de viser til kun er relevant for 6,7 prosent av norske kvinner.

SSB skriver i 2007 at to prosent av alle kvinner definerer seg som husmødre. I 2011 viser også statistikkene at 89,3 prosent av alle barn i alderen 1-5 år gikk i barnehage i 2010. Det ser med andre ord ut til at kvinner i utstrakt grad er i arbeidslivet og benytter seg av barnehage tilbudet, til tross for at vi har hatt kontantstøtteordningen i samme periode. Bildet nyanseres av at fire av ti norske kvinner også arbeider deltid, da hovedsakelig i småbarnsfasen. Kvinner i kvinnedominerende yrker er overrepresentert her. Studier viser at kvinners rolle som omsorgsgivere og menns som forsørgere virker inn på arbeidsfordelingen i hjemmet. I tillegg kommer de økonomiske incentivene som handler om at kvinner ofte tjener mindre enn sin partner (st.meld-6 2010-2011). Virkeligheten ser altså ut til å befinne seg et sted ”imellom”, der de fleste kvinner velger å være i arbeid, men samtidig tilpasser seg omsorgsrollen gjennom deltidsarbeid. På dette grunnlaget fremstår det likevel noe misvisende å hevde at barnehagepolitikk og politikk som handler om kvinners utdannings- og arbeidsmuligheter, er politikk for kvinner med høyere utdanning.

Kvotering i politikken og kvinners representasjon og maktposisjon i samfunnet, er også eksempler på politikk som defineres som forbeholdt middelklassekvinner. Kvotering i politikken er først og fremst ment å ivareta demokratiske hensyn, der en grunnleggende og demokratisk målsetting er at kvinner skal ha lik mulighet til å påvirke og bestemme over samfunnsutviklingen (Guldvik 2005). At partiene forstår dette som viktig i et demokratiperspektiv gjenspeiles også i partiprogrammene. Et eksempel er KrF (1982-1985:1) som plasserer målsetting om mest mulig lik representasjon av kvinner og menn i råd, styrer og utvalg under overskriften *Demokrati og Samfunnsstyring*. Her er det altså demokratiske hensyn, og ikke likestillingshensynet, som prioriteres når dette kravet fremmes.

7.4.5 Konklusjon: hvem er likestillingspolitikken for?

Skilbrei (2003) og Ellingsæter, Rønsen og Noack (1994,1997) trekker sine konklusjoner basert på hvordan kvinner i holdningsundersøkelser og intervjuer oppfatter likestillingspolitikken. Denne analysen viser at det ikke nødvendigvis er samsvar mellom hvordan befolkningen oppfatter likestillingspolitikken og de variasjonene den rommer. Med tanke på at partiene i denne analysen har vært representert i alle regjeringer siden begynnelsen av 1980-tallet, må nødvendigvis partiprogrammene også gjenspeiles i iverksatt politikk.

Det er 15 år siden Ellingsæter, Rønsen og Noack (1997) skrev *Sosial ulikhet blant kvinner: polarisering, utjevning eller status quo?* og ni år siden Skilbrei (2003) skrev doktoravhandlingen ”*Dette er jo bare en husmorjobb.*” *Ufaglærte kvinner i arbeidslivet*. Likestillingen har vært i endring siden den gang, og analysen viser at flertallet av tiltakene

rettet mot kvinner med lavere utdanning i arbeidslivet står i partiprogrammene fra 2009-2013, altså etter at Skilbrei (2003) og Ellingsæter m.fl. (1997) skrev disse tekstene. Gjennomgangen av partiprogrammene viser at likestillingspolitikken inkluderer de ”øvre middelklasse”-løsningene, men partiprogrammene rommer også tiltak tilpasset kvinner i kvinne­dominerte yrker (SV, Ap og KrF) og en likeverdighetspolitikk (KrF, Høyre, FrP) rettet mot hjemmeværende kvinner. Denne analysen viser også at en grunnleggende målsetting i likestillingspolitikken til SV, Ap og KrF, har vært å øke ”belønningene” til kvinners arbeidsinnsats, spesielt på middels og lavere utdanningsnivå. Analysen problematiserer også Ellingsæter m.fl. (1997) og Skilbreis (2004) definisjoner av middelklassen og middelklassepolitikken. Det ble stilt spørsmål ved om barnehagepolitikk, arbeidslivs- og utdanningspolitikk og kvinnerepresentasjon faktisk er politikk forbeholdt kvinner med høy utdanning.

7.4.6 Likestillingspolitikkenes moralske grammatikk?

Holst (2002:70-76) kritiserer statsfeminismen for å tone ned de individuelle forskjellene mellom kvinner, og den utstrakte sammenblandingen mellom det offentlige og det private. Dette reduserer kvinners handlingsrom til å ta valg i tråd med egne og personlige overbevisninger, hevder Holst (2002). Holst (2002:56,74) mener derfor at likestillingspolitikken lider av et liberalt underskudd.

Slik denne analysen viser, griper høyresiden mindre inn i det private enn venstresiden. KrF og Høyre har også lansert flere tiltak der den hjemmearbeidende skal ha rett til velferdsrettigheter som tilsvarer rettighetene til en arbeidstaker i arbeidslivet. Et eksempel på dette er KrF (1981:1-2) som skriver under *Likeverd og Likestilling mellom kjønnene*: ”KrF vil at omsorgsarbeid i hjemmet må betraktes som et yrke med de skatte- og trygdemessige retter dette medfører. KrF vil at omsorgsarbeid i hjemmet må gi rimelig ansiennitet i arbeidsliv og utdanning”. Høyresidens politikk ser også ut til å passe bedre sammen med det liberale medborgerskapsidealet, der den private streben etter lykke og bedre økonomi er viktigere enn det politiske fellesskap og sosial utjevning, slik Holst (2002:63) beskriver det. I det liberale medborgerskapsidealet snakker man heller om deltidsmedborgeren og er mindre opptatt av å garantere lik deltakelse enn å garantere retten til personlig integritet og privat autonomi. Her plasseres selvrealisering og det gode liv utenfor det offentlige (ibid).

At kritikken Holst reiser ikke treffer de borgerlige partiene, har sammenheng med at statsfeminismen kan beskrives som et sosialdemokratisk byggverk (Skjeie og Teigen 2003:45) med nærest slektskap til Arbeiderpartiet. Det sosialdemokratiske idealet som Hernes

tok til orde for, baserer seg på et samfunn med kulturelt fellesskap der skillet mellom samfunn og stat er flytende og sosial likhet en målsetting (Holst 2002:64). Utgangspunktet er den arbeidende medborger, der rettigheter og deltakelsesmønster er bestemt av tilknytning til arbeidsmarkedet.

Denne analysen viser at SV og Ap politikk er rettet inn mot kvinners sysselsetting og kjønnes like deltakelse i ute- og hjemmearbeid. Kvinners sysselsetting er en sterk norm og er den veien til kvinnefrigjøring som utmeisles. Arbeid forstås som veien til frihet og selvrealisering. Gjennom barnehagesubsidiering og fødselspermisjon som er knyttet til kvinnenens tidligere inntekt og fedrekvote, skal kvinners arbeidsdeltakelse realiseres. Dette kan oppfattes om et overtramp i familiens frihet til å innrette seg som de vil, og statens pålegg og sterke norm om kvinners sysselsetting for å kunne gjøre krav på økonomiske rettigheter. SV og Ap kan derfor sies å ha mange likhetstrekk med den sosialdemokratiske medborgerskapsmodellen, som vektlegger kvinners deltakelse i lønnsarbeid, demokratisering av alle samfunnsområder, flytende skillelinjer mellom det offentlige og det private og en sterk vektlegging av sosial likhet og økonomisk trygghet (Hernes 1998:107, 110).

Dette kan ses i lys av SVs og Aps syn på likestilling og kjønn. Partiprogrammene deres gir inntrykk av at partiene ikke mener at kjønne alltid tar valg i tråd med personlige overbevisninger, men snarere i tråd med tradisjonelle kjønnsroller. SV mener at likestilling handler om "frihet fra" trange og tradisjonelle kjønnsroller, der kjønnsrollene og tradisjonene står i "veien for" kvinners frie valg. På dette grunnlaget må positive virkemidler som griper inn i det private til for at kvinner skal ha reell frihet. Arbeiderpartiet er ikke like retorisk tydelig på at kjønnsrollene er en barriere, men de mener i likhet med SV at det er behov for å stimulere kjønnsutypiske valg. Likestillingens inngripen i privatlivet legitimeres og begrunnes altså på dette fundamentet.

Holst (2007:14) skriver at hennes innvendinger mot medborgerskapsidealet Hernes tar til orde for, kan leses som begrunnede hypoteser om den praktiske politikken som samfunnet bekjenner seg til. Denne analysen kan ikke svare for om dette er den politikken "samfunnet bekjenner seg til", da det er uklart hva Holst egentlig legger i dette. Analysen viser likevel at det er mer variasjon i det politiske landskapet enn i det sosialdemokratiske medborgerskapsidealet. Partiene representerer samfunnets interessekonflikter (Lipset og Rokkan 1967), og denne analysen viser at de inntar ulike tilnærminger til likestillingspolitikken i skjæringsfeltet mellom ute- og hjemmearbeid. Det kan også se ut til at høyresidens politikk har mer til felles med det liberale medborgerskapsidealet.

7.4.7 Likestilling og flerkultur

En sentral kritikk rettet mot statsfeminismen er dens utgangspunkt i en nasjonal, homogen kultur kjennetegnet av politisk enighet, felles identitet og med en sterk vektlegging av sosial likhet (Borchorst og Siim 2008 og Holst 2002). Holst (2006:14) skriver at en stat fundert på homogenitet kan komme til å undertrykke alternative kulturelle betraktningssett og individuelt mangfold. I denne delen av analysen vil jeg ta for meg hvordan partiene forholder seg til minoritetskvinner og forsøke å se kritikk og antagelser rettet mot likestillingspolitikken på dette området i lys av partiprogrammene.

7.4.7.1 Perioden fra 1981 til 1997

Borchorst og Teigen (2010:20) skriver at etniske forskjeller ble satt på den politiske dagsorden i Skandinavia slutten av 1990-tallet, og at samspillet mellom kjønn og etnisitet da fikk mer oppmerksomhet i likestillingspolitikken. Dette ser ut til å være en riktig beskrivelse av innholdet i partiprogrammene. På 1980 tallet skriver SV (1981:36), Ap (1982:48) og KrF (1981:14) om minoritetskvinneperspektivet i innvandrings- og integreringspolitikken, der det er deres rettslige status som løftes frem. I partiprogrammene fra 1993-1997 handler fremdeles minoritetskvinneperspektivet om integreringshensyn, men nå er det språkopplæring SV (1993:56) og FrP (1993:61) vektlegger. FrP skriver at de er opptatt av norskkunnskapene til innvandrerkvinner, slik at de kan bryte ut av sin uheldige og isolerte stilling i samfunnet. KrF derimot mener at kvinnene må få samme mulighet til engasjement som norske kvinner. KrF tilnærming ligner mer på et likestillingshensyn, der minoritetskvinnene skal likestilles med norske kvinner.

Oppsummert ses etnisitet og kjønn i sammenheng på 1980- og 90-tallet, men det er hensynet til integreringen som er i sentrum. Hancock (2007) skiller mellom enhetlige, flerfoldige og interseksjonelle tilnærminger. I den flerfoldige behandles flere identitetskategorier som likeverdige. På 1980- og 1990 tallet er det altså en flerfoldig tilnærming partiene inntar, der kjønn og etnisitet behandles som likeverdige identitetskategorier. Denne eksplisitte måten å tilnærme seg et bestemt utsnitt av kvinner på, skiller seg fra partienes tradisjonelle måte å tilnærme seg kvinner der grupper av kvinner vanligvis ikke adresseres eksplisitt. Politikken rettet mot minoritetskvinner kan ses på som et uttrykk for anerkjennelse av at minoritetskvinner har noen gruppespesifikke utfordringer knyttet til deres samfunnsstilling som minoritetskvinner.

7.4.7.2 Kjønn og etnisitet i nyere tid

I siste periode fra 2009 til 2013 har SV, Ap, KrF og FrP flyttet minoritetsperspektivet inn i likestillingsdelen av partiprogrammet, mens Høyre (2009) skriver om minoritetsperspektivet under integrering og inkludering. Både Høyre og FrP kobler det å bedre minoritetskvinnens stilling til integrering. SV, Ap og KrF nevner derimot ikke integreringen. Det er heller tilknytningen til arbeidslivet som er viktig for kvinnenens samfunnsstilling og -deltakelse. I siste periode (2009-2013) er det overordnede inntrykket at minoritetskvinner behandles som en homogen gruppe som skal stimuleres til mer samfunnsdeltakelse. Alle partier nevner minoritetskvinner, og deltakelsesperspektivet er gjennomgående, men ingen av partiene skiller mellom minoritetskvinner fra ulike land, adresserer arbeidsforhold eller andre betingelser for minoritetskvinnens tilknytning til arbeidslivet.

7.4.7.2.1 Likestilling – en indikator på integrering

FrP (2009:7) skriver under *Likestilling*: ”Det er i enkelte innvandremiljøer at likestillingen har kommet kortest. Det er derfor viktig å stimulere disse miljøene til økt likestilling. Dette er også en forutsetning for en vellykket integrering”. En slik problem- og situasjonsbeskrivelse er unikt for FrPs vedkommende. FrP har aldri gjort opp status for likestillingen, men beholdt det samme politiske innholdet, uavhengig av kontekst. At FrP vil stimulere til mer likestilling, er også nye formuleringer i FrPs program. Forholdet mellom kjønnene har isteden blitt beskrevet som et privatanliggende (FrP 1981:6). Perspektivet som omhandler minoritetskvinner har også blitt flyttet fra innvandringskapitlet til likestillingskapitlet i partiprogrammet siden 1990-tallet. Nå handler det om at innvandremiljøene har kommet «kortest» med likestillingen, noe som også er problematisk for integreringen.

Irni m.fl. (2009) skriver at nordisk postkolonial feminisme bærer preg av en særegen nasjonalisme der likestilling behandles som kjernen i ”nationhood”. Likestilling brukes som en verdi ”vi” har, men som ”de” ikke har. En slik tilnærming bidrar til en marginalisering og ekskludering av de andre, hvor de ikke tilhører fellesskapet – før de har ”fått” likestilling. Dette perspektivet ser ut til å være relevant for FrPs tilnærming til etnisitet og likestilling. ”Likestilling” har blitt inkorporert som en norsk verdi og brukes nå som indikator på minoritetsbefolkningens tilpasning til våre kjerneverdier.

7.4.7.2.2 Antidiskriminering og identitetspolitikk

Høyre (2009-2013) inntar en antidiskrimineringstilnærming til likestilling i sitt siste partiprogram. Høyre (2009:59-60) tar utgangspunkt i at det er individer som diskrimineres, og

ikke grupper. Målet er at alle skal respekteres og likebehandles uavhengig av religion, kjønn, alder, etnisk tilhørighet, funksjonsdyktighet eller legning. Høyre (2009:60) skriver samtidig at de vil sikre en bedre integrering gjennom å fokusere særskilt på å få flere innvandrerkvinner i jobb og inn i aktiv samfunnsdeltakelse. Det er altså integreringshensynet som er fremhevet, i likhet med hos FrP. Men Høyre skiller seg fra samtlige andre partier som også knytter minoritetsperspektivet til likestilling.

På den ene siden kan man si at en antidiskrimineringstilnærming ”går rundt” det å peke ut utvalgte grupper i samfunnet som ”dårligere stilte”. Potensialet for en stigmatiserende retorikk og politikk er derfor mindre, fordi man unngår å trekke opp skiller mellom ulike samfunnsgrupper, der noen er avvikere og andre er ”målestokken”. Samtidig anerkjenner Høyre at noen grupper er mer utsatt. Derfor nevnes blant annet innvandrerkvinner. Det er derfor mulig å argumentere for at dette ikke handler om individer, slik Høyre hevder, men om identitetsmarkører som skiller grupper fra hverandre i muligheter etter hvordan samfunnet er innrettet.

7.4.7.2.3 Likestillingspolitikkenes forskjellsbehandling

Gjennomgangen av partiprogrammene viser at partier beskriver minoritetskvinner som en homogen gruppe som tilhører en annen kategori enn ”oss”. Partiprogrammene etterlater et inntrykk av at etnisitet og likestilling er en annen, spesifikk og separat likestillingsproblematikk enn ”majoritetslikestillingen”.

I SVs program (2009:25) blir minoritetskvinner ”problemer” behandlet i en egen og separat bolk kalt *Minoritetskvinneres rettigheter* i kapitlet *Feminisme, kjønnsmakt og motmakt*. Et kjennetegn i SVs likestillingspolitikk er at ansvaret for likestillingsutfordringene legges på samfunnet, der det pekes på strukturelle forhold, maktskjevheter og tradisjonelle kjønnsroller. SV (2009:25) skriver her at minoritetskvinner ”har større problemer med å få jobb”. Dette utsagnet etterlater et inntrykk av at det er minoritetskvinnene som også ”eier problemet”. I innledningen til avsnittet *Minoritetskvinneres rettigheter* nyanseres dette, da SV (2009:25) skriver: ”Kvinner med minoritetsbakgrunn opplever ofte dobbel diskriminering. Både på grunn av hudfarge, etnisk bakgrunn, religion eller kultur – og fordi de er kvinner”. Her plasserer SV ansvaret på samfunnet for at minoritetskvinner opplever dobbel diskriminering på flere identitetsgrunnlag.

SV (2009:25) skriver at gjennom arbeidslivsrettede tiltak, som lavterskeltilbud for minoritetskvinner, skal minoritetskvinner delta i arbeidslivet – ”bli fullt ut likestilt i samfunnet” og ”hørt i saker som angår dem”. Dette er formuleringer som skiller seg fra SVs

tradisjonelle krav i likestillingspolitikken, som er siktet inn på lik deltakelse og lik fordeling av makt, ressurser og muligheter. Med tanke på at mange minoritetskvinner også befinner seg i lavinntektsgrupper (Fløtten, Hansen, Grødem, Grønningsæter og Nilsen 2011), kan en derfor stille spørsmål ved hvorfor maktfordeling og resursperspektivet ikke er inkludert i SVs tilnærming til likestillingspolitikk for minoritetskvinner.

7.4.7.2.4 "Den norske medborgeren deltar på arbeidsmarkedet"

Et politisk krysningspunkt mellom SV, Ap, KrF og Høyre i behandlingen av kjønn og etnisitet, er at minoritetskvinnens samfunnsstilling skal styrkes gjennom økt tilknytning til arbeidslivet. SV (2009:86) skriver følgende:

SV arbeider for at kvinner med minoritetsbakgrunn blir fullt ut likestilt i samfunnet. Det innebærer at kvinnene blir økonomisk uavhengige, får full adgang til å delta i samfunnslivet (...) Mange kvinner med minoritetsbakgrunn har store problemer med å få arbeid, samtidig som arbeid er nøkkelen til økt økonomisk uavhengighet, bedre språkforståelse og sterkere sosiale nettverk.

Slik det fremkommer her, er arbeidslivet og økonomisk selvstendighet veien til samfunnsdeltakelse i Norge. Dette er i tråd med SVs tradisjonelle forståelse av hva kvinnefrigjøring er. Arbeiderpartiet (2009:15) har ikke med lignende formuleringer, men tiltak rettet mot innvandrerkvinner er kvalifiseringsprogram med arbeidsrettet norskopplæring. Begge partier vil utvikle kontantstøtten, hvilket også begrunnes med hensynet til at "flerspråklige barn burde gå i barnehager". Barnas deltakelse i barnehagene og minoritetskvinnens deltakelse i arbeidslivet er med andre ord den veien til integrering og likestilling som presenteres.

Høyre går inn for tiltak som skal bidra til at minoritetskvinner gjennom arbeidslivet deltar mer aktivt i samfunnslivet, mens KrF er opptatt av to hensyn. KrF (2009:15) skriver:

"Introduksjonsprogrammene må ha særlig fokus på integrering av kvinner og deres rolle som arbeidstakere og mødre for barn som vokser opp i spenningen mellom flere kulturer".

Kvinnens rolle i samfunnet som mødre og som arbeidstakere er det gjennomgående utgangspunkt for KrFs syn på kvinner og likestilling for både majoritets- og minoritetskvinner.

SV, Ap, Høyre og delvis KrFs er samstemte om at det er minoritetskvinnens tilknytning til arbeidslivet som definerer deres samfunnsdeltakelse. Dette er i tråd med Holsts (2006) kritikk av det sosialdemokratiske medborgerskapets definisjon av medborgeren som en likestilt forsørger. Det er muligens også et eksempel på statsfeminismens kulturproblemer, som stammer fra kulturelle normer basert på ett etnisk-norsk felleskap. Holst har med andre ord

rett i at det er en sterk arbeidslivsnorm i norsk politikk, som dessuten ser ut til å bli enda mer eksplisitt, fremtredende og konsensusbasert når det dreier seg om minoritetskvinner.

7.4.7.2.5 "Den tilbakeliggende tropp" i likestillingslandet

Mohanty (1988) skriver at hvite middelklassekvinner har konstruert et homogent feministisk "vi". Det konstruerte "vi"et fører til at kvinner i andre sosiale lag fremstår som en tilbakeliggende tropp, målt mot politiske målsettinger trukket opp av privilegerte kvinner. Dette perspektivet har relevans for hvordan Arbeiderpartiet (2009) skriver om minoritetskvinner i det siste programmet. Minoritetskvinner beskrives nå på samme måte som de beskrev etnisk norske kvinners situasjon på 1980-tallet – i en homogen bås med ulike samfunnsgrupper som er spesielt utsatt på arbeidsmarkedet, sammen med langtidsledige og personer med nedsatt funksjonsevne. Som på 1980-tallet, er målet er å "få dem inn på arbeidsmarkedet" ved å styrke de som "kommer dårligst ut" (Ap 2009-2013:12). Kvinner, sammen med veldig mange andre større grupper, utgjør altså en "ressurssvak" kategori som trenger samfunnets hjelp for å kunne utnytte sine muligheter på lik linje med "de ressurssterke". Ap omtaler her minoritetskvinner på samme måte som de omtalte majoritetskvinner for tretti år siden. Dette etterlater et inntrykk av at minoritetskvinnene ligger ca. 30 år etter "oss" og derfor utgjør en tilbakeliggende tropp i likestillingslandet. Perspektivet blir også synlig ved at partiene har en egen og separat likestillingspolitikk for minoritetskvinner, som stort sett dreier seg om lavterskeltilbud. En kan få inntrykk av at minoritetskvinner ligger etter "oss" i likestillingsløypa.

7.4.7.2.6 En inkluderende eller ekskluderende innramming av kjønn og etnisitet?

Christensen og Siim (2010:9) skriver at måten politikken har rammet inn og tilnærmet seg kjønn og etnisitet på er kontekstuellet betinget og kan ha både inkluderende og ekskluderende effekter. I en inkluderende innramming tas ulike identitetskategorier i betraktning og det demonstreres en bevissthet om de interseksjonelle effektene av undertrykkelse, mens i den ekskluderende innrammingen gis det prioritet til en form for ulikhet, hvilket bidrar til å forsterke forskjellen mellom "oss" og "dem" (op.cit.:12). Både SV, Ap og KrF har en interseksjonell tilnærming til minoritetskvinner i siste periode, der de forholder seg til identitetskategoriene kjønn og etnisitet samtidig og understreker samspillet mellom dem. KrF (2009:15) skriver under overskriften *Likestilling* at minoritetskvinner er utsatt for dobbel diskriminering og rasisme, og derfor opptre som en vanskeligstilt gruppe i samfunnet. Også Ap (2009:14-15) har en interseksjonell formulering: *"Kvinner med minoritetsbakgrunn kan oppleve dobbel diskriminering, både med basis i kjønn og med basis i etnisk bakgrunn. Vi*

mener kampen mot dobbel diskriminering er en del av vår felles kvinnekamp, og vil vie det oppmerksomhet". Lignende formulering så vi i SVs program i gjennomgangen av *Likestillingspolitikkenes forskjellsbehandling* i punkt 7.4.7.2.3. SV, AP og KrF understreker altså at minoritetskvinner utsettes for dobbel diskriminering. I tillegg markerer Ap at arbeidet med dobbel diskriminering er en del av vår felles kvinnekamp. Dette er formuleringer som ligner på en inkluderende innramming av kjønn og etnisitet, der ulike identitetsmarkører betraktes sammen.

Borchorst og Teigen (2010:21,26) mener samtidig at den nåværende politiske bruken av interseksjonalitet fungerer stigmatiserende og ekskluderende, fordi minoritetskvinner fremstilles som en homogen gruppe som er offer for sin egen kultur som "mangler likestilling". På denne måten forsterkes stereotypier av "de andre", og avstanden mellom majoritet og minoritet understrekes (Borchorst og Teigen 2010:22,25). Denne analysen viser at dette stemmer med innholdet i partiprogrammene. Samtlige partier beskriver minoritetskvinner som en homogen gruppe. Dette kan være problematisk da minoritetskvinner utgjør en sammensatt gruppe med betydelig variasjon hva bakgrunn, yrkesdeltakelse og integrering angår. Svært mange minoritetskvinner er godt integrert og har både lavere og høyere utdanning (st.meld. nr. 70 1991-92:20). Samlebetegnelsen "minoritetskvinner" som partiene benytter, kan derfor fungere stigmatiserende og "avstandsproduserende" i tillegg til at den ikke gir et riktig og fullverdig bilde av minoritetskvinnenes samfunnsstilling. Inntrykket fra denne analysen er derfor at partiene ikke ser helheten i minoritetskvinnenes situasjon og deres mangfold og variasjoner. På dette området ser derfor likestillingspolitikken ut til å fungere stigmatiserende, tilslørende i tillegg til tidvis lite ambisiøs.

7.5 På hvilken måte er likestillingspolitikk et konflikt- eller konsensusfelt?

I de første tiårene blir likestillingen gjerne forstått som et tverrpolitisk prosjekt der partiene i mer eller mindre grad bidrar til å trekke kjønnslikestillingen videre. Likestillingspolitikken er også blitt beskrevet som et "konsensusfelt" alle stiller seg bak, men som det likevel finnes mye uenighet om (Skjeie og Teigen 2003). I behandlingen av dette forskningsspørsmålet vil jeg studere og vurdere hvorvidt likestillingspolitikken kan sies å være et konfliktfelt eller et konsensusfelt.

På et overordnet nivå ser det ut til at det er hold i en påstand om at likestillingspolitikken i utstrakt grad var et tverrpolitisk prosjekt på 1980-tallet. Da mener SV, Ap, KrF og Høyre at kvinner må få innpass arbeidslivet, og at tiltak for å oppnå dette er nødvendig. Partiene er altså samstemte om at vi trenger politiske virkemidler for å oppnå like muligheter for begge kjønn innenfor arbeid og utdanning. Dette er imidlertid så langt likhetene strekker seg. Høyres likestillingspolitiske løsninger har ulike og sammensatte begrunnelser. Høyre argumenterer for at barnehager er viktig for at kvinner som ønsker det skal ha mulighet til å arbeide, men også fordi at barnehager betyr bedre utnyttelse av ressursene. Kvinneres sysselsetting er altså bra for samfunnsøkonomien. Dette skiller seg fra SV (1981:21), som definerer likestillingspolitikken som *Kvinnepolitikk* der utgangspunktet for politikken er hensynet til *kvinneres rett* til lønnet arbeid og kvinnefrigjøring. KrF (1981:25) skriver at det er hensynet til barna som er viktigst i utbyggingen av barnehagene, og det samme presiserer Høyre (1981:24).

Til tross for at partiene er enige om at vi må ha likestilling, er altså *motivene og begrunnelsen* for de likestillingspolitiske løsningene noe forskjellige. Skillelinjene mellom høyreside og venstreside er med andre ord at SV og Ap tar et klarere kvinnespesifikt hensyn, mens KrF og Høyre inkluderer flere og ulike hensyn. Forskjellene mellom høyre- og venstreside er også å finne i det familiepolitiske innholdet. Her inntar KrF, Høyre og delvis Ap en likeverdighetstilnærming. Likestilling handler om likestilling mellom ute- og hjemmearena, i kombinasjon med politiske virkemidler for å gi kvinner reelle muligheter i arbeidslivet. Ap (1982:1) og SV (1981:21), derimot, skriver samtidig at det *viktigste* likestillingspolitiske tiltaket er å få kvinner ut i arbeidslivet. FrP skiller seg ut i dette tiåret med en kjønnsnøytral politikk, men de stiller seg bak kravet om likelønn. Likelønnskrevet ble derfor definert som 1980-tallets partipolitiske konsensussak. Til tross for forskjeller mellom partiene, kan vi likevel oppsummere med at partiene (med unntak av FrP) vil tilrettelegge for kvinners samfunns- og yrkesdeltakelse. Det er altså stor grad av tverrpolitisk enighet.

Ved inngangen til 1990-tallet mener Høyre (1993:20) at vi er kommet langt med likestillingen innenfor kvinner og arbeidsliv, og FrP forlater likelønnskrevet. Min konklusjon er derfor at det som minner om et tverrpolitisk likestillingsprosjekt er borte etter 1980-tallet. På 1990-tallet finner jeg heller ingen tverrpolitisk konsensussak. Partiene er enige om at vi har en tidsklemme, men fordi likestillingen defineres forskjellig av partiene, blir løsningene ulike. Likestilling defineres som valgfrihet og like muligheter på høyresiden, og som lik deltakelse og rettferdig fordelingsresultat på venstresiden. Høyresiden mener derfor at tidsklemmen er et produkt av at samfunnet har tatt for mye makt over familiene, mens venstresiden mener den er

en konsekvens av at barnehagetilbudet ikke er godt nok og at fedrene må bidra mer hjemme. I denne perioden ser det derfor ut til at partiene har delt seg i to mer markerte partiblokker. På venstresiden er løsningen på tidsklemma mer barnehage, mer fødselspermisjon/tidskontoer og mer far, mens de borgerlige partiene vil tilbakeføre mer makt og ressurser til familiene, slik at de kan innrette seg etter eget behov. Dette skillet mellom partiene vedvarer i siste periode (2009-2013). Analysen viser også at KrF stiller i en mellomposisjon med ett bein i den kjønnsrollebekreftende familiepolitikken og ett bein i den kjønnsanerkjennende likestillingspolitikken.

I perioden fra 1993-1997 til 2009-2013 har Høyre ytterligere nærmet seg FrP. Høyre har nå fjernet likestillingspolitikken til fordel for en antidiskrimineringspolitikk. Partiet adresserer ikke lenger likelønsspørsmålet og tar ikke stilling til om de vil videreføre eller avvikle likestillingsordninger, for eksempel kvotering. Det er også her skillelinjene mellom FrP og Høyre går. FrP (2009:7) vil avvikle likestillingstiltak som forfordeler kjønn, mens Høyre (2009) ikke adresserer dette. I et langtidsperspektiv er også Høyre det partiet som har gjennomgått mest drastiske endringer fra tiår til tiår. I siste periode ser det ut til at Høyre forstår det slik at likestillingen enten har kommet langt nok, eller blitt så selvfølgelig at den ikke trenger mer presisering i partiprogrammet. Ap og KrF mener derimot, i siste periode, at vi er kommet ”ganske langt” med likestillingen, men at det fremdeles er en del som gjenstår, mens SV (2009:83) skriver at samfunnet fremdeles gjennomsyres av mannsdominans. Dette er også en sentral skillelinje mellom Ap og SV. Siden 1990 tallet mener Ap at ”vi er godt på vei”, mens SV mener at ”det er langt igjen til likestillingen” og at samfunnet gjennomsyres av samfunnsstrukturer som opprettholder et skjevt maktforhold. Dette har muligens sammenheng med at Ap (2009:8) løfter frem likestillingen i innledningen til partiprogrammet sitt hvor det redegjøres for *Den norske modellen*. Her brukes likestillingens vellykkethet som en av indikatorene på at den norske modellen ”virker som den skal”. SV vektlegger isteden problemstillingene som gjenstår på feminisme- og likestillingsfronten. Begge partier bruker likevel den samme ”på vei”-metaforen når de beskriver likestillingssituasjonen. Teigen og Skjeie (2003) skriver at dette er et kjennetegn ved den norske likestillingssamtalen – en ”på vei”-metafor der likestilling forstås som en lineær prosess med likestilling i enden av løypa som noe vi snart ”har” eller kommer til å ”få”.

Inntrykket er også at SV og FrP er mest statiske i sin tilnærming til likestilling. SV fremstiller situasjonen som ”langt unna” mål i alle tre tiår, til tross for at det har vært store fremskritt på likestillingsfronten i perioden. Det samme kan sies om FrP, som mener at likestilling krever kjønnsnøytral politikk, uavhengig av utgangspunktet. Dette kan være et uttrykk for at partiene

har en sterkere og mer stabil ideologisk forankring i likestillingspolitikken enn de andre partiene. Til sammenligning ser det ut til at Ap justerer seg mer etter hvordan de oppfatter den faktiske situasjonen og de spesifikke utfordringene vi står overfor i hvert tiår. Konsekvensen er at det politiske innholdet og argumentasjonen tidvis spriker i mange retninger.

Oppsummert er også inntrykket at partiene over tid er blitt mer uenige om ”hvor godt det står til med likestillingen”.

En annen observasjon er at SV og Ap har nærmet seg hverandre både i politikk og retorikk. SV adresserer de strukturelle utfordringene mer enn Ap. I siste periode har SV (2009) tonet ned sekstimersdagen og understreker ikke like eksplisitt klasseperspektivet som i tidligere perioder. Parallelt med dette er Arbeiderpartiet (2009) blitt klarere på rettferdighetsargumentasjonen og på maktperspektivet. Begge partier har fått flere tiltak rettet mot kvinner i lavtlønnsyrker. Partiene er også i siste periode blitt enige i spørsmålet om foreldrepermisjon og fedrekvote. Inntrykket er derfor at partiene nå har likere profil i spørsmålene som omhandler likestilling i skjæringsfeltet mellom familie- og arbeidsliv.

I siste periode (2009) har det også oppstått to nye konsensussaker. Partiene er samstemte om at fødselspermisjonen skal videreføres, og at minoritetskvinner har særskilte utfordringer. Dette ble diskutert under forskningsspørsmål tre, som viste at alle partiene adresserer minoritetskvinner som en homogen gruppe som må delta mer i samfunnet, fortrinnsvis gjennom arbeidslivet.

7.5.1 Likestillingspolitikken – et tverrpolitisk prosjekt?

Ser vi denne analysen i lys av Skjeies (1992) konklusjoner fra partiprogramundersøkelsen fra 1973 til 1989, peker også denne analysen på at partiene på 1980-tallet bidrar mer samlet til å trekke likestillingen videre. Hensynet til kvinner i arbeidslivet med omsorgsforpliktelser er integrert i partiprogrammene til SV, Ap, KrF og Høyre. På 1980-tallet fremstår derfor likestillingspolitikken mer som et tverrpolitisk prosjekt. Samtidig var begrunnelsen for likestillingen og definisjonen av likestilling forskjellig hos de politiske partiene. Fra 1990-tallet av endrer dette bildet seg når Høyre forlater likestillingspolitikk for kvinner og arbeidsliv, og vil tilbakeføre mer makt og ressurser til familien. Herfra ser det heller ut til at Høyre og FrP har blitt likere, samtidig som også SV og Ap har fått likere profil. KrF har i tidens løp markert seg tydeligere som mellomparti der likestillingspolitikken har mest til felles med venstresiden, mens familiepolitikken har mest til felles med høyresiden. KrF har samtidig et avvikende verdibasert kristent utgangspunkt, og vektlegger sterkere kvinners doble rolle som mødre og lønnsarbeidere enn de andre partiene. Til tross for likheter, er min

konklusjon at partiene representerer helt særegne ”pakkeløsninger” i likestillingspolitikken. Likestillingspolitikken fremstår derfor ikke som et utpreget konsensusfelt, men snarere et politikkfelt med ulike partipolitiske plattformer der partiene kan plasseres langs en ideologisk høyre-venstreakse.

8 Avslutning

Problemstillingen i denne analysen handler om hvordan norsk partipolitisk likestillingspolitikk i skjæringsfeltet mellom arbeids- og familieliv har vært og utviklet seg i perioden mellom 1980 og 2011. Analysen er gjennomført med en empirisk gjennomgang av partiprogrammene tiår for tiår. Deretter følger en mer overgripende analyse med utgangspunkt i forskningsspørsmålene.

I forskningsspørsmål nummer 1 tar jeg for meg partienes likestillingspolitiske utgangspunkt. Her kommer det frem at SV og FrP er de mest statiske partiene, både når det gjelder hvordan de forstår kjønne, hva likestilling handler om og likestillingsargumentasjon. Partiene tar utgangspunkt i at kjønne er like, men har forskjellig definisjon på hva likestilling er. SV tar utgangspunkt i kvinners underordning. Et rettferdig resultat fordrer at politikken griper inn i de interne forhold i familien og iverksetter positive virkemidler som bidrar til mer resultatlikhet og strukturelle endringer i kjønnsrollemønsteret. FrP, derimot, mener at det eneste rettferdige er formell likebehandling og at forholdet mellom kjønne kan utvikle seg naturlig uten statlig inngripen.

Mellompartiene ”vingler” mer i sin tilnærming til likestilling. KrF mener at likestilling handler om likeverdighet og forstår kjønne som forskjellige, men likeverdige. Hvert kjønn skal ha mulighet til å velge likt, men ha frihet til å velge forskjellig. KrF har også en sterkere kobling mellom kvinne- og mødrerollen enn de andre partiene. Det er kvinnens doble rolle som mor og arbeidstaker som er beskrivende for KrFs likestillingspolitiske utgangspunkt.

Arbeiderpartiet og Høyre har endret seg mest siden 1980-tallet. Ap har ”litt av alt” både når det gjelder innhold og likestillingsargumentasjon. Ap har også en særegen ”vinn-vinn”-argumentasjon for likestilling, der likestilling brukes til å bekrefte den norske modellen og slik til å bekrefte egen politisk ideologi. Høyre endrer sin likestillingsprofil fra tiår til tiår. Om dette er en konsekvens av at partiet samlet sett har vært i ideologisk endring, eller om dette er et produkt av at de innretter seg etter hvordan de oppfatter likestillingsbehovene.

Konklusjonen fra denne analysen er også at Hernes’ argumentasjonstypologi ikke fungerer optimalt til å analysere partienes argumentasjon. Høyresiden er kjennetegnet av likeverdighetsperspektivet, mens SV legger særlig vekt på ”frihet fra” kjønnsrollene. Argumentasjonstypologien virker mest beskrivende for Aps argumentasjon.

Som svar på forskningsspørsmål nummer 2, som tar for seg partienes likestillingsstrategier, kommer jeg frem til at partiene har både anerkjennelsespolitikk, omfordelingspolitikk, kjønnsnøytral politikk og kjønnsrollebekreftende politikk. Ap har sterkest feste innenfor

anerkjennelsespolitikken, men også SV, KrF og Høyre (på 1980-tallet) har anerkjennelsespolitikk. SV er det partiet som utmerker seg når det gjelder politikken på området kjønnsrolleomfordeling. Dette begrunnes både med retorikk og med sekstimersdagen, fedrekvote og krav om likestilling i hjemmet. Å bruke Chamberlaynes likestillingsstrategier viser seg å være hensiktsmessig, fordi det ble mulig å trekke opp noen skillelinjer mellom FrP og de andre borgerlige partiene. FrPs likestillingsstrategi passer godt sammen med beskrivelsen av den kjønnsnøytrale tilnærmingen, men i familiepolitikken har FrP mer til felles med en kjønnsrollebekreftende politikk, i likhet med Høyre og KrF. Det handler om å oppvurdere hjemmet gjennom statlig økonomisk anerkjennelse til ”den hjemmевærende”. Ifølge teorien bidrar dette til en videreføring av en kjønnssegregert arbeidsdeling.

Under forskningsspørsmål nummer 3 tar jeg for meg partienes inkluderende og ekskluderende effekter. Her er konklusjonen at kritikken rettet mot likestillingspolitikken, som handler om at den er eliteorientert, ikke stemmer overens med empirien i denne analysen. En sentral del av norsk likestillingspolitikk dreier seg om å øke belønningene til kvinner med lavere utdanning i arbeidslivet. Det er spesielt SV, Ap og KrF som har en slik politikk, der SV har flest tiltak rettet mot denne yrkesgruppen. Høyresidens likeverdighetspolitikk, med oppvurdering av hjemmet, ser også ut til å være tilpasset kvinner som vil gjøre hjemmet til et alternativ til karriere. I denne analysen ble det også stilt spørsmål ved litteraturens (Ellingsæter m.fl. 1994, 1997 og Skilbrei 2003) definisjoner av middelklasse og politikk forbeholdt middelklassen. Analysen viste også at partiene ser likestilling i sammenheng med ulike politikkfelt og at grensene for ”hva som kan defineres som likestillingspolitikk” gjennomgående er flytende.

Holst (2002, 2006) skriver at hun er skeptisk til en sammenblanding av det offentlige og det private. Denne analysen viser at høyresiden trekker opp et skille mellom det offentlige og det private. Men ifølge venstresiden vil dette skillet føre til at folk innretter seg langs strukturene og det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret. Analysen her viser også at SV og Ap har mye til felles med beskrivelsen av det sosialdemokratiske medborgerskapsidealet, mens høyresiden har mer til felles med det liberale medborgerskapsidealet. På dette grunnlaget treffer også Holsts kritikk best SV og Ap. Dette kan være et uttrykk for at Ap både har hatt størst innflytelse over den iverksatte likestillingspolitikken og at likestillingspolitikken på mange måter er et sosialdemokratisk byggverk (Skjeie og Teigen 2003:45). Å kritisere hele likestillingspolitikken basert på Arbeiderpartiets likestillingstilnærming, kan likevel være noe tilsørende da denne partiprogramanalysen viser at partiene har ulike forståelser og tilnærminger til hva likestilling er og fordrer.

Det tredje forskningsspørsmålet tok også for seg partienes tilnærming til likestilling i et flerkulturelt samfunn. Her var konklusjonen at partiene behandler minoritetskvinner som en homogen gruppe som må ”hjelpes” inn i arbeidslivet. Denne fremstillingen problematiseres fordi den fungerer tilslørende og ufordelaktig avstandsproduserende. Minoritetskvinner er en sammensatt gruppe, og det mangler en mer helhetlig tilnærming til minoritetskvinneres samfunnsposisjon. Analysen viser at FrP har ”tatt opp” likestilling som en norsk verdi. Dette er i tråd med Irni m.fl. (2009) sin beskrivelse av en postkolonial feminisme der likestillingen er blitt kjernen i vår ”nationhood” – en verdi som skiller ”oss som har likestilling” fra ”de som ikke har likestilling”. SVs tilnærming til minoritetskvinner fremstår også som avvikende fra deres tradisjonelle tilnærming. Partiet har vanligvis vært rettet mot et struktur- og klasse- og kjønnslikt fordelingsresultat. Disse perspektivene er fraværende i tilnærmingen til minoritetskvinner. Arbeidslivsnormen ser også ut til å være særskilt tydelig og konsensusbasert i likestillingspolitikken for ”minoritetskvinner”. Analysen viser også at KrF, Ap og SV har en interseksjonell tilnærming til minoritetskvinner, der det utvises en bevissthet om den doble diskrimineringen som foregår i krysningsfeltet mellom kjønn- og etnisitet

Temaet i det siste forskningsspørsmålet er likestillingskonflikt og -konsensus. Her kommer det fram at partiene har gjennomgått betydelige endringer i likestillingspolitikken i løpet av perioden. SV og Ap har fått likere profil over tid, det samme har Høyre og FrP. På 1980-tallet var SV, Ap, KrF og Høyre enige om at kvinner måtte få bedre muligheter til å delta i arbeidslivet. I overgangen til 1990-tallet ”hoppet Høyre av” denne likestillingsprosessen. Det tverrpolitiske likestillingsprosjektet ble derfor definert til å være over ved inngangen til 1990-tallet. Da mente Høyre at ”vi hadde kommet langt” med likestillingen når det gjelder kvinner og arbeidsliv. Fra 1990-tallet og fram til i dag har vi en partiblokkinndeling hvor Høyre og FrP utgjør en blokk på høyresiden med antidiskriminering som tilnærming til likestilling, og SV og AP en blokk på venstresiden hvor målet er lik deltakelse og omfordeling av makt og omsorg. KrF er i en unik mellomposisjon både med anerkjennelsespolitikk og kjønnsrollebekreftende politikk.

Veien videre

Denne analysen er gjennomført ved å studere partiprogrammene i lys av teorier og kritikk rettet mot likestillingspolitikken. Bruk av andre forskningsspørsmål og en annen innfallsvinkel kunne gitt andre svar. Analysen kan heller ikke svare for den iverksatte likestillingspolitikken, da det var utenfor denne analysens empiriske materiale. Oppgaven har likevel bidratt til å kartlegge sentrale tendenser i norsk partipolitisk likestillingspolitikk

gjennom 30 år, og har sett dette politiske innholdet i lys av tidligere studier, analyser og antagelser.

Veien videre for en analyse av norsk likestillingspolitikk vil være å gå dypere inn i politikkkfeltets evne til å romme kulturelt mangfold og studier som retter seg særskilt mot likestilling i et klasseperspektiv. Her ser det også ut til å være behov for flere empiriske studier av politikkkfeltets innhold og implikasjoner.

Litteraturliste

Bacchi, Carol Lee (1999): *Women, Policy and Politics. The construction of Policy Problems*. London: Sage Publications.

Bacchi, Carol Lee (2005): "Discourse, Discourse Everywhere. Subject 'Agency' in Feminist Discourse Methodology", ss. 198– 209 i *Nordic Journal of Women's Studies*, vol. 13, nr. 3/05.

Bacchi, Carol Lee (2009a): *Analysing Policy. What's the Problem Represented to Be?* French Forest: Pearson Australia.

Bacchi, Carol Lee (2009b): "The issue of intentionality in frame theory. The need for reflexive framing", i Emanuela, Petra Meier, og Mieke Verloo (red.) *The discursive Politics of Gender Equality*, Routledge/ECPR Studies in European Political Science.

Bergstrøm, Gøran og Kristina Boreus (2000): *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Lund: Studentlitteratur.

Borchorst, Anette (2008): "Women-friendly policy paradoxes? Childcare policies and gender equality visions in Scandinavia", ss. 27-43 i Kari Melby, Anne-Birte Ravn og Christina Carlsson Wetterberg (red.) *Gender equality and welfare politics in Scandinavia. The limits of political ambition?*, Bristol: Policy Press.

Borchorst, Anette og Birthe Siim (2008): "Woman-friendly policies and state feminism. Theorizing Scandinavian gender equality", ss. 207-224 i *Feminist Theory*. vol. 9 nr 02/08.

Borchorst, Anette og Mari Teigen (2010): "Political Intersectionality. Tackling Inequalities in Public Policies in Scandinavia", i *Kvinder, Køn & Forskning. Intersectionalities at work: Concepts and Cases*, nr. 2–3/10.

Bredal Anja, Halsaa Beatrice, Skjeie Hege (2010): "Utvikling av likestillingspolitikk" Artikkel til IMER-programmets avslutningskonferanse 16.september 2010.

Christensen, Ann Dorthe og Birthe Siim (2006): "Fra køn til diversitet – interseksjonalitet i en dansk/nordisk kontekst", i *Kvinder, Køn & Forskning, Interseksjonalitet*, nr. 2-3/06.

Christensen, Ann Dorthe og Birthe Siim (2010): "Citizenship and Politics of Belonging – Inclusionary and Exclusionary Framings of Gender and Ethnicity" i *Kvinder, Køn & Forskning. Intersectionalities at work: Concepts and Cases*, nr. 2–3/10.

Crenshaw, Kimberlé (1991): "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex. A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics" ss. 57–80 i Kathrine Bartlett og Rose Kennedy (red.) *Feminist Legal Theory. Readings in Law and Gender*, San Francisco: Westview Press.

Crenshaw, Kimberlé (1993): "Mapping the Margins: Intreseksjonalitet, Identity Politics, and Violence Against Women of Color". *Stanford Law Review*. vol 43, nr 6/93.

Ellingsæter, Anne Lise, Turid Noack og Marit Rønsen (1994): "Likestilling- et ideal for velutdannede kvinner?" i *Samfunnsspeilet. Likestilling* nr. 4/94.

- Ellingsæter, Anne Lise, Turid Noack og Marit Rønsen (1997): "Sosial ulikhet blant kvinner: Polarisering, utjevning eller status quo?" ss. 33-69 i *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, nr. 38.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (1999): *Social Foundation of Postindustrial Economies*, Oxford: Oxford University Press.
- Fløtten, Tone, Inger L. S. Hansen, Anne S. Grødem, Arne B. Grønningsæter og Roy A. Nilsen (2011): *Kunnskap om fattigdom i Norge. En oppsummering*. Fafo rapport nr. 21/11.
- Fraser, Nancy (1997): *Justice Interruptus. Critical reflections on the postsocialist condition*, New York/London: Routledge.
- Guldvik, Ingrid (2005): *Takt og utakt, sagt og usagt. Kjønnssrettferdighet og kvotering i lokalpolitikken*. Doktoravhandling. Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Hancock, Ange-Marie (2007): "When Multiplication Doesn't Equal Quick Addition. Examining Intersectionality as a Research Paradigm" ss. 63-79 i *Perspectives on Politics* vol. 5 nr. 1/07.
- Heidar, Knut og Jo Saglie (2002): *Hva skjer med partiene? Makt- og demokratiutredningen 1998-2002*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Hernes, Helga Marie (1982): *Staten – kvinner ingen adgang?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernes, Helga Marie (1987): *Welfare State and Woman Power. Essays in State feminism*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernes, Helga Marie (1998): "Skandinaviske kvinners medborgerskap i velferdsstaten", ss. 85-112 i Anne-Hilde Nagel (red.) *Kjønn og velferdsstat*. Bergen: Alma Mater.
- Holli, Anne Marie (1998): "The debate on Gender Equality within the Armed Forces - A case study of Finland" ss. 233-252 i Bergquist, Christina m.fl. (red.) *Equal Democracies? Gender and Politics in the Nordic Countries*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Holst, Cathrine (2002): "Statsfeminismens moralske grammatikk" i Holst (red.) *Kjønnssrettferdighet. utfordringer for feministisk politikk*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Holst, Cathrine (2006): "Statsfeminismen og nasjonalstaten", ss. 5-16 i *Kvinder, Køn & Forskning*, 1/07.
- Holter, Harriet (1996): "Om Kjønn og politikk" og "Kjønn, politikk og kvinneundertrykking" ss. 12-36 i Harriet Holter (red.) *Hun og han. Kjønn i forskning og politikk*. Oslo: Pax.
- Hooks, Bell (1981): *Ain't I a Woman? Black Women and Feminism*. Boston: South End Press.
- Irni, Sari, Suvi Keskinen, Diana Mulinari, Salla Touri (2009): "Introduction: Postcolonialism and the Nordic Models of Welfare and Gender" ss. 1-14 i Irni, Keskinen, Mulinari og Tuori (red.) *Complying with Colonialism. Gender Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Ashgate Publishing Company.

- Jørgensen, Marianne og Louise Phillips (1999): *Diskursanalyse som teori og metode*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- King, Gary, Robert O. Keohane og Sidney Verba (1994): *Designing Social Inquiry. Scientific Interference in Qualitative Research*, Princeton: Princeton University Press.
- Kjelstad, Randi (2001): "Gender Policies and Gender Equality", ss. 66-97 i Johan Fritzell, Mikko Kautto, Bjørn Hvinden, Jon Kvist og Hannu Uusitalo (red.) *Nordic Welfare States in the European Context*. New York/London: Routledge.
- Kristeva (1986): *The Kristeva Reader* (red. Toril Moi). Oxford: Basil Blackwell.
- Lipset, Seymore Martin og Stein Rokkan (1967): *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. Toronto: The Free Press.
- Lombardo, Emanuela, Petra Meier og Mieke Verloo (2009): *The discursive Politics of Gender Equality. Stretching, bending and policymaking*. London: Routledge.
- Lykke, Nina (2008): *Kønnsforskning. En guide til feministisk teori, metodologi og skrift*. Frederiksberg: Forlaget Samfunnslitteratur.
- Mohanty, Chandra Talpade (1988): "Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses" ss. 61-88 i *Feminist Review*. Nr. 30.
- Narud, Hanne Marthe og Henry Valen (2007): *Demokrati og ansvar. Politisk representasjon i et flerpartisystem*. Oslo: Damm Forlag.
- Rokkan, Stein (1987): *Stat, Nasjon, Klasse*. Oslo: Universitetsforlaget
- Ryghaug, Marianne (2002): "Å bringe tekster i tale – mulige metodologiske innfallsvinkler til tekstanalyse i statsvitenskap," *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* 04/2002.
- Siim, Birthe (1999): "Har statsfeminismen et kulturproblem? Eller mer generelt" Foredrag holdt på konferansen Usynlige grenser – kjønn og makt, Oslo, 11.-12. november 1999.
- Skilbrei, May-Len (2003): *"Dette er jo bare en husmorjobb."* Ufaglærte kvinner i arbeidslivet. Dr. polit.-avhandling. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Skilbrei, May-Len (2004): "Mine, dine og våre saker. Likestillingspolitikk for viderekomne" ss. 76-92 i *Kvinneforskning*, nr. 3/4.
- Skjeie, Hege (1992): *Den politiske betydningen av kjønn. En studie av norsk topp-politikk*. Doktoravhandling. Institutt for samfunnsforskning. Oslo.
- Skjeie, Hege og Mari Teigen (2003): *Menn imellom*. Maktdominans og likestillingspolitikk, Makt- og demokratiutredningen 1998-2003, Oslo: Gyldendal.
- Strøm, Steinar (2006): "Den nordiske modellen", i *Røst: Kvinner og Cash. Radikalt økonominettverks SkrifTserie*, nr. 01/06.
- Teigen, Mari (2006): "Holdning til likestilling – nye polariseringstendenser", ss. 254-275 i *Sosiologisk Tidsskrift*, vol. 14.

Vikan, Stein Terje (2002): "Noreg - verdsmeister i likestilling" i *Samfunnsspeilet*, nr. ½.

Øverlid, Bjarne (1998): "Kvinne og kjønnsforskning som mobiliseringsretorikk" i *Nytt Norsk tidsskrift*, nr. 4/98.

Offentlige dokumenter

St. meld. nr. 70 (1991-92): *Likestillingspolitikk for 1990-åra*. Barne- og Familiedepartementet.

St. meld. nr. 8 (2008-2009): *Om menn, mannsroller og likestilling*. Barne- og likestillingsdepartementet.

St.meld. nr. 6 (2010-2011): *Likestilling for likelønn*, Barne- likestillings- og inkluderingsdepartementet.

St.prp. nr. 122 (1980-81): *Handlingsplan for likestilling med særlig vekt på å bedre kvinners stilling i utdanning og arbeidsliv*. Forbruker- og Administrasjonsdepartementet.

St.prop. nr. 8 L (2011-2012): *Endringer i kontantstøtteloven*. Barne- likestillings og inkluderingsdepartementet.

Rapport (2009): "Likestilling 2009?" Departementenes mål, strategier og tiltak for å sikre likestilling mellom kvinner og menn. Barne- og Familiedepartementet.

NOU (1976): *Levekårsundersøkelsen - Sluttrapport 1976*. Forbruker- og administrasjonsdepartementet. Oslo: Universitetsforlag.

NOU (2008:18): *Fagopplæring for fremtida*. Kunnskapsdepartementet.

NOU (2008:6): *Kjønn og Lønn. Fakta, analyser og virkemidler for likelønn*. Barne- og likestillingsdepartementet.

Nettkilder

Teigen, Mari (2008): "Kriselikestilling", Debattinnlegg i Dagbladet 1. november 2008. <http://www.dagbladet.no/kultur/2008/11/01/552338.html> (lesedato: 20.03.2012).

NAV (17.04.2012): "Kontantstøtte". Arbeid og Velferdsdirektoratet. <http://www.nav.no/Om+NAV/Tall+og+analyse/Familie+og+omsorg/Kontantstøtte> (lesedato: 30.04.2012)

Regjeringen.no: "Proposisjoner og meldinger": Informasjon fra regjeringen og departementene. <http://www.regjeringen.no/nb/dok/regpubl.html?id=1751> (lesedato: 02.03.2012)

Regjeringen.no: "NOU-er": Informasjon fra regjeringen og departementene. <http://www.regjeringen.no/nb/dok/nouer.html?id=1767> (lesedato: 20.01.2012)

SSB (2007): *Andel husmødre i ulike grupper, basert på ulike definisjoner av det å være husmor. Gifte/samboende kvinner 25-59 år*. Statistisk Sentral Byrå.

<http://www.ssb.no/ssp/utg/201101/02/tab-2011-02-28-03.html>. (lesedato: 14.17.2012)

SSB (2012): *Utdanningsnivå i befolkningen*, Statistisk Sentral Byrå

<http://www.ssb.no/utniv/tab-2011-06.09-03.html> (lesedato: 10.03.2012).

SSB (2011): *Likestilling*, Statistisk Sentral Byrå. <http://www.ssb.no/likestilling/main.shtml>. (lesedato: 20.04.2012).

Partiprogrammer

SV (1981): *Program for Sosialistisk Venstrepartis arbeid i Stortinget 1981-1985*, Norske Partiprogrammer 1884-2001. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

Ap (1982): *Arbeidsprogram 1982-1985. Arbeiderpartiet. Politikk for 1980 årene*, Norske Partiprogrammer 1884-2001. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

KrF (1981): *Handlingsprogram for Kristelig Folkeparti. Stortingsperioden 1981-1985*, Norske Partiprogrammer 1884-2001. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

KrF (1979): *Prinsipp-program for Kristelig Folkeparti. Vedtatt på landsmøtet 1979*. Prinsippprogram, Norske Partiprogrammer 1884-2001. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

H (1981): *Høyres Program. Perioden 1981-1985*. Vedtatt av Høyres Landsmøte. Høyres Hovedorganisasjon 1981, Norske Partiprogrammer 1884-2001. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

FrP (1981): *Fremskrittspartiet Program 1981-1985, "Vi Vil!"* Norske Partiprogrammer 1884-2001. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

SV (1993): *Solidarisk Veivalg. Arbeidsprogram for Sosialistisk venstreparti 1993-1997*, Norske Partiprogrammer 1884-2001. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

Ap (1993): *Mer fellesskap – Solidarisk program for 90 åra*. Det norske Arbeiderpartiets landsmøte, november 1992, Norske Partiprogrammer 1884-2001. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

KrF (1993): *Tid for verdier. Handlingsprogram for stortingsperioden 1993-97*. Kristelig Folkeparti, Norske Partiprogrammer 1884-2001. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

H (1993): *Høyres Stortingsvalgprogram. Norge trenger en ny giv 93*. Vedtatt på Høyres Landsmøte, mars 1993, Norske Partiprogrammer 1884-2001. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

FrP (1993): *Prinsipp og handlingsprogram 1993-1997. Velg Riktig- Lev bedre*. Fremskrittspartiet. Norske Partiprogrammer 1884-2001. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

SV (2009): *Ulike mennesker- like muligheter. SVs arbeidsprogram for perioden 2009-2013*. Nasjonale valgprogram (1993-2013). Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

Ap (2009): *Skape og dele. Arbeiderpartiets program 2009-2013*. Nasjonale valgprogram (1993-2013). Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

KrF (2009): *Politisk Program. Kristelig Folkeparti 2009-2013*. Nasjonale valgprogram (1993-2013). Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

H (2009): *Muligheter for alle. Høyres Stortingsvalgprogram 2009-2013*. Vedtatt av Høyres Landsmøte 2009. Nasjonale valgprogram (1993-2013). Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

FrP (2009): *Handlingsprogram 2009-2013. FrP Fornyer Norge*. Nasjonale valgprogram (1993-2013). Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.